

Маріупольський державний університет
Кафедра української філології

Навчальний посібник з

**«ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ПОЛОВИНИ ХІХ
СТОЛІТТЯ»**

**для студентів ОП «Філологія. Українська мова та література,
редагування», «Середня освіта. Українська мова і література, зарубіжна
література»**

Київ, 2024

УДК 821.161.2'05 (075)

ББК 83.3 (4Укр)я73

Навчальний посібник розглянуто та затверджено на засіданні Вченої ради Маріупольського державного університету (протокол № 13 від 20.06.2024 р.)

Рецензенти:

Вінтонів М.О. - доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Семашко Т.Ф. - доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів та природокористування

Євмененко О.В., Мельничук І. В.

Історія української літератури I половини XIX ст. : навчальний посібник. Київ : МДУ, 2024. 135 с.

Навчальний посібник розраховано на здобувачів вищої освіти, які навчаються за освітньо-професійними програмами “Філологія. українська мова та література, редагування”, “Середня освіта. Українська мова та література, зарубіжна література” за першим (бакалаврським) рівнем освіти, та містить перелік тем лекційних та семінарських занять (з детальними планами), а також матеріали та рекомендації щодо підготовки до них, перелік завдань для самостійної роботи, список питань для підсумкового контролю та список рекомендованої літератури та джерел (окремо для кожного модуля). Подані в кінці посібника додатки містять рекомендації щодо конспектування статей, вимоги до оформлення завдань.

© Євмененко О. В., Мельничук І. В., 2024

ЗМІСТ

Передмова

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. Літературний процес першої половини ХІХ століття: становлення і розвиток нової української літератури

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. Розвиток українського романтизму

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. Тарас Григорович Шевченко: феномен літературної постаті

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4. Становлення і розвиток нової української драматургії

Список рекомендованої літератури

Додатки

ПЕРЕДМОВА

Курс «Історія української літератури першої половини ХІХ ст.» являє собою стислий виклад історії вітчизняного літературно-мистецького процесу першої половини ХІХ століття та найяскравіших представників українського письменства цього періоду.

Актуальність курсу «Історія української літератури першої половини ХІХ ст.» обумовлюється перш за все тим місцем, яке зазначений період посідає в процесі розвитку української культури: діяльність Івана Котляревського покладає початок етапу Нової української літератури, українського театру, закладає основи української літературної мови.

Важливим також є той факт, що розвиток художніх явищ вітчизняного літературного процесу синхронізується з європейським світоглядно-мистецьким процесом, набуваючи, проте, неповторних рис національної літератури. Певна стильова дифузність творів Григорія Квітки-Основ'яненка, які проте позначені рисами естетики сентименталізму та просвітительського реалізму. Творчість представників Харківської школи романтизму – Миколи Костомарова, Амвросія Метлинського, Левка Боровиковського, Михайла Петренка, Ізмаїла Срезневського, Опанаса Шпигоцького, представників «Руської трійці» (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький), діяльність згодом Київського осередку романтиків (Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров) виформувала яскравий і неповторний світ українського романтизму. Саме цей період дає поштовх для розвитку таких жанрів, як балада, байка, історичний нарис, історико-пригодницький роман.

Окремо слід відзначити знакову для українства постать Великого Кобзаря, творчість якого виходить далеко за межі художнього напрямку романтизму, набуваючи функції націєтворення, випростовуючись у позачасся.

Метою вивчення курсу є набуття знань з історії української літератури (засвоєння понять літературно-мистецького процесу, загальних закономірностей розвитку літератури, основних стильових тенденцій та жанрових форм, поняття індивідуального письменницького стилю,

осмислення еволюції поетичних, прозових та драматичних жанрів тощо) та розвиток практичних навичок студентів із аналізу художніх текстів в контексті всієї творчості письменника, а також в контексті світового літературно-мистецького процесу доби.

Посібник допоможе здобувачам освіти під час вивчення курсу та присутньо сприятиме підвищенню загального культурно-освітнього рівня студентів; засвоєнню основних відомостей про українську літературу як багатоаспектну різножанрову та різностильову систему; ознайомленню з базовими етичними та естетичними законами літературної творчості; осмислення взаємозв'язків та взаємовпливів вітчизняної літератури із загальноєвропейським мистецьким процесом; вивченню сучасної літературознавчої термінології; вивченню естетичних та етичних канонів провідних художніх стилів (романтизм, сентименталізм, класицизм, просвітительський реалізм, класичний реалізм тощо).

Навчальний посібник розраховано на студентів, які навчаються за освітньо-кваліфікаційними програмами «Філологія. Українська мова та література, редагування» та «Середня освіта. Українська мова та література, зарубіжна література» за першим (бакалаврським) рівнем освіти, та містить перелік тем лекційних та семінарських занять (з детальними планами, а також матеріалами та рекомендаціями щодо підготовки до них), перелік завдань для самостійної роботи, список питань для підсумкового контролю та список рекомендованої літератури і джерел (окремо для кожного модуля-розділу). Подані в кінці посібника додатки містять рекомендації щодо конспектування статей, написання рефератів, зразки оформлення завдань.

**Орієнтовна тематика
вивчення навчальної дисципліни за розділами-модулями**

Змістовий модуль, тема	Назва теми	Види аудиторних занять
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1	Літературний процес першої половини ХІХ століття: становлення і розвиток нової української літератури	
<i>Тема 1</i>	Становлення нової української літератури	лекція
<i>Тема 2</i>	Життєвий і творчий шлях І. П. Котляревського	лекція, семінарське заняття
<i>Тема 3</i>	Розвиток жанру байки в українській літературі на початку ХІХ століття	лекція, семінарське заняття
<i>Тема 4</i>	. Життєвий та творчий шлях Г. Ф. Квітки-Основ'яненка	лекція, семінарське заняття
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2	Розвиток українського романтизму	
<i>Тема 1</i>	Специфіка розвитку українського романтизму	лекція, семінарське заняття
<i>Тема 2</i>	М. Костомаров	лекція
<i>Тема 3</i>	Розвиток нової літератури на Західній Україні	лекція
<i>Тема 4</i>	Романтична проза І половини ХІХ століття	лекція, семінарське заняття
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3	Тарас Григорович Шевченко: феномен літературної постаті	лекція, семінарське заняття
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4	Формування нової української драматургії	лекція, семінарське заняття

Перелік тем і зміст семінарських занять

з/п	Назва теми та стислий зміст роботи	Мета роботи
1	Бурлескна традиція в українській літературі І половини ХІХ ст.	Розглянути традиції бурлескної сміхової культури та характер сміху в поемі «Енеїда», образну систему поеми, розкрити поняття «котляревщина»
2	Жанр байки в українській літературі І половини ХІХ століття	Проаналізувати байки, визначити жанрову специфіку, проблематику творів

3	Бурлескно-реалістичні твори Г. Квітки-Основ'яненка АБО Сентиментально-реалістичні твори Г. Квітки-Основ'яненка	Проаналізувати твори, визначити жанрову специфіку, ідейне навантаження основних образів
4	Українська романтична поезія I половини XIX століття	Проаналізувати художньо-стильові особливості творів поетів-романтиків I пол. XIX ст.
5	Романтична проза I половини XIX століття	Проаналізувати специфіку романтичної прози, образну систему, особливості стилю збірки «Вечори на хуторі біля Диканьки», повісті «Тарас Бульба» М. Гоголя, розглянути специфіку жіночої літературної казки
6	«Кобзар» Тараса Шевченка	Проаналізувати твори, визначити жанрову специфіку, ідейне навантаження основних образів
7	Історична тема у творчості Т. Шевченка	Проаналізувати історичні твори, визначити жанрову специфіку, ідейне навантаження основних образів
8	Сатиричні твори Т. Шевченка періоду «трьох літ»	Проаналізувати твори, визначити жанрову специфіку, ідейне навантаження основних образів
9	Розвиток драматургії I половини XIX ст.	Визначити проблематику драматичних творів I пол. XIX ст., жанрові особливості водевілю, специфіку романтичної драматургії М. Костомарова

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ: СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ТЕМА 1. Становлення нової української літератури

Програмовий зміст

Поняття «нова українська література», історичні, культурні умови її становлення. Закономірності розвитку та національна самобутність. Періодизація.

Зміна освітнього вектору на світську. Новий тип вищих навчальних закладів (Київський університет, Києво-Могилянська академія, Харківський університет, Львівський університет, Ніжинська гімназія вищих наук князя Безбородька, Волинська вища гімназія. Рішельєвський ліцей, Чернівецький ліцей та ін.), їх значення для розвитку освіти й культури в Україні.

Поява нових вищих навчальних закладів нового типу (Київський університет, Києво-Могилянська академія, Харківський університет, Львівський університет, Ніжинська гімназія вищих наук князя Безбородька, Волинська вища гімназія, Рішельєвський ліцей, Чернівецький ліцей та ін.), їх внесок у розвиток культури в Україні.

Зародження і розвиток наук – фольклористики та історії. Перші видання українського фольклору. Поширення просвітницьких ідей.

Розвиток української журналістики та літературознавства. Нова преса, відкриття друкарень при університетах і їх роль у розвитку періодики. Перші українські періодичні видання: журнали («Харьковский Демокрит» (1816), «Украинский вестник» (1816–1819), «Украинский журнал» (1824–1825)), альманахи («Утренняя звезда» (1833, ініціатор Г. Квітка-Основ'яненко, видавці І. Петров та І. Срезневський), «Запорожская старина» (1833–1838; І. Срезневський), «Украинский сборник» (1838, 1841; І. Срезневський) «Ластівка» (1841; Є. Гребінка), «Сніп» (1841; О. Корсун), «Молодик» (1843–

1844; видав І. Бецький), «Киевлянин» (1840, 1841, 1850; М. Максимович), «Русалка Дністровая» (1837; М. Шашкевич, І. Вагілевич, Я. Головацький) та інші), участь у них письменників.

Огляди літературного процесу у статтях М. Костомарова, О. Бодяньського, І. Кулжинського, І. Вагілевича та інших як перші спроби української літературознавчої критики. Дискусії щодо можливостей української мови, існування літератури українською мовою. Перешкоди реакційної критики в утвердженні української літературної мови, антиукраїнські постанови уряду.

Меценатство. Витоки театрального мистецтва, «домашні» театри, розвиток професійного театру в Україні. Нова українська драматургія.

Перші переклади та переспіви світової поезії, їх значення.

Формування нових естетичних ідеалів. Літературному процесі кінця XVIII – початку XIX століття, стильові напрямки (пізнє бароко, класицизм, сентименталізм, романтизм, реалізм, просвітницький реалізм). Етнографізм у літературі.

Нова жанрова система в українській літературі, превалювання поетичних жанрів, розвиток прозових жанрів.

Роль І. Котляревського та Т. Шевченка у формуванні нової української літератури.

Ключові поняття:

бароко (італ. *barocco*, букв. – дивний, химерний) – напрям у мистецтві та літературі XVII–XVIII ст., якому належить важливе місце у поступі європейської культури. Бароко прийшло на зміну Відродженню, але не було його запереченням. Художня система Бароко надзвичайно складна, їй властиві мінливість, поліфонічність, ускладнена форма. Література бароко характеризується поєднанням релігійних і світських мотивів, образів, тяжінням до різних контрастів, складної метафоричності, алегоризму і емблематичності, прагненням вразити читача пишним, барвистим стилем, риторичним оздобленням твору [84, С. 78].

жанровий синкретизм (грец. – об'єднання) – існування у творі елементів кількох жанрових форм, які мають нерозчленований, нерозвинутий характер.

реалізм (лат. *realis* – речовий, дійсний) – ідейно-художній напрям у літературі і мистецтві XIX ст. З 30-х набуває розвитку у Франції, згодом в інших європейських літературах. На відміну від романтизму, який зосереджував увагу на внутрішньому світі людини, основоположною для реалізму стає проблема взаємин людини і середовища, впливу соціально-історичних обставин на формування духовного світу (характеру) особистості. Замість інтуїтивно-почуттєвого світосприйняття на передній план у літературі висувається пізнавальноаналітичне начало, а типізація дійсності утверджується як універсальний спосіб художнього узагальнення. Література стає засобом пізнання людиною себе і навколишнього світу, набуває аксіологічного (ідеологічного) звучання [84, С. 573].

сентименталізм (*sentimentalisme*, від *sentiment* – почуття, чуттєвість) – напрям у європейській літературі другої половини XVIII – початку XIX ст., що розвивався як утвердження чуттєвої, ірраціональної стихії в художній творчості на противагу жорстким, раціоналістичним нормативам класицизму та властивому добі Просвітництва культу абсолютизованого розуму. С. отримав свою назву за твором англійського письменника Л. Стерна «Сентиментальна подорож» (1768), невдовзі запанував і в ін. жанрах – епістолярних романах, мелодрамах, пасторалях тощо. Тогочасне письменство відкрило здатність простої людини, не зіпсованої цивілізацією, передусім ідеалізованого селянина, до тонких чуттєвих переживань [84, С. 618]

стиль – сукупність ознак, які характеризують твори певного часу, напряму, індивідуальну манеру письменника [84, С. 641].

Лекція 1

ТЕМА: Становлення нової української літератури

План:

1. Передумови виникнення нової української літератури.
2. Розвиток освіти, науки і мистецтва у I половині XIX століття.
3. Літературний процес перших десятиліть XIX ст.

Самостійна робота студентів

❖ Опрацювання статей (передбачає конспект запропонованих наукових статей):

- Грабович Г. Функції жанру і стилю у становленні української літератури. *Грабович Г. До історії української літератури*. Київ, 1997. URL: <http://litopys.org.ua/hrabo/hr03.htm>
- Бондар М. Діалог з історичним часом: формування нової української літератури. Київська старовина. 1998. № 5.
- Підготуйте дослідницький проєкт про журналістську чи фольклорно-етнографічну діяльність українських письменників I половини XIX століття (постать на вибір студента).

Методичні рекомендації

Насамперед слід зазначити, що літературознавці виділяють такі етапи в літературному процесі першої половини XIX століття:

1. Література кінця XVIII ст. – 40-х років XIX ст.
2. Література 40-х – 60-х рр. XIX ст.

Далі слід накреслити суспільно-політичні та культурні умови, в яких створювалася і розвивалася нова українська література. Початок XIX століття відзначився змінами в усіх галузях освіти і науки. При церквах продовжують функціонувати парафіяльні школи, у повітових центрах створюються повітові школи. Освіта поступово відходить від старої системи схоластичного навчання. Поряд з традиційними предметами в народних училищах запроваджують фізику, геометрію, основи природознавства, цивільну архітектуру тощо. Водночас в Галичині, Північній Буковині народні школи перебували під опікою греко-католицької та православної церков, що призводило до збільшення кількості теологічних предметів, зменшення природничих дисциплін.

В Україні виникають перші вищі навчальні заклади нового типу: Харківський університет (1805), Волинська вища гімназія в Кременці (1805), Рішельєвський ліцей в Одесі (1817), Ніжинська гімназія вищих наук князя Безбородька (1820), Київський університет (1834).

Це період, коли започатковується українська публіцистика та журналістика, зокрема з'являється періодична преса: «Харьковский Демокрит», «Украинский вестник», «Украинский журнал» тощо. Слід наголосити на ролі Григорія Квітки-Основ'яненка, Петра Гулака-Артемовського, Ізмаїла Срезневського як ініціаторів і видавців перших українських періодичних видань.

Інтенсивно розвиваються мистецтва. Зокрема, формується професійний театр (Харків, Полтава), розвивається вокально-пісенне мистецтво, продовжуються пошуки нових образотворчих форм тощо.

Література кінця XVIII ст. – 40-х рр. XIX ст. має загальну світову тенденцію – посиленням інтересу до народної творчості, національного епосу, національного героя, що сприяє національно-культурному відродженню, зокрема слов'янському, розвитку фольклористики, активізації фіксації і дослідження фольклору. Народна творчість стає джерелом тематики, художніх засобів, сюжетів літератури цього періоду. Основою для літературної мови стає жива розмовна мова («Енеїда» І. Котляревського).

Найбільшого поширення в українській літературі цього періоду набули такі творчі методи, як романтизм і просвітительський реалізм, відчутний вплив пізнього бароко та класицизму, поодинокі прояви сентименталізму. Досліджуючи матеріал, слід звернути увагу на таку особливість літератури першої половини XIX століття, як стильовий синкретизм. Варто також відзначити, що визначальною рисою нового письменства є народна мова.

Обов'язково слід наголосити на тому, що українська література перших десятиріч XIX століття розглядається в контексті світової літератури, суголосна з літературою інших слов'янських народів, які вступили в період відродження національних традицій та формували нові літератури. Характерним складником української літератури цього періоду є переклади та переспіви зі слов'янських та західноєвропейських літератур та фольклору. Поступово змінюється погляд на народну словесність: від сприйняття

народної поезії як явища, що надає традиційного колориту до визнання її як такої, що відображає історичний зміст епохи, розуміння душі і духу народу.

Осередки українського національного відродження та їх внесок у розвиток науки і мистецтва:

- 1) полтавсько-харківський;
- 2) київський;
- 3) петербурзький;
- 4) другий київський;
- 5) львівський.

Як правило, центром формування нової суспільної та художньої думки на початку XIX століття були університети. Так, діяльність Харківського університету сприяла заснуванню в Україні періодичної преси, сформувала плеяду українських митців, зокрема поетів-романтиків (І. Срезневський, О. Бодянский, А. Метлинський та ін.). Інший культурний центр знаходився в Петербурзі, де мешкало і працювало багато вихідців з України (О. Наріжний, О. Сомов, М. Гоголь, які писали російською на теми української історії та побуту; а також Є. Гребінка, Т. Шевченко).

У петербурзьких журналах друкувалися твори П. Гулака-Артемовського, Л. Боровиковського. Також у Петербурзі була надрукована «Енеїда» І. Котляревського, у Москві – «Малороссийские песни» М. Максимовича, «Малороссийские повести, рассказываемые Грыцьком Основьяненком». У 1840 р. у Петербурзі вийшов «Кобзар» Т. Шевченка, а в 1841 р. – альманах «Ластівка».

У цей час з'являються перші збірники української народної поезії: «Опыт собрания старинных малороссийских песней» (1819) М. Цертелева, «Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем» (1827, 1834), «Запорожская старина» (1833–1838; 6 випусків) І. Срезневського, «Малороссийские и червонорусские народные думы и песни» (1836) П. Лукашевича.

Необхідно з'ясувати те, що нові теми й мотиви сприяють створенню нової жанрової системи в українській літературі. У літератур цього періоду превалюючою є роль поезії в системі літературних родів. З'являються зразки бурлескно-трагестійної поеми, сатирично-іронічної оди, байки-казки, байки-приказки. На якісно вищій художній рівень піднеслася драматургія з різновидами комічної опери, побутово-етнографічної драми, комедії, водевілю. Виникли зовсім нові для української літератури жанри бурлескно-реалістичного й сентиментально-реалістичного оповідання, гумористично-сатиричної й сентиментально-реалістичної повісті, гумористично-іронічного послання, побутового й історичного нарису тощо.

Обов'язково варто ознайомитися із творчим спадком Василя Васильовича Капніста (1758–1823), «найяскравішою зіркою» українського класицизму (за Д. Чижевським), у творчості якого простежується поєднання класицистичної манери з елементами сентименталізму, зокрема у поезіях «Разлука», «Весна» «На смерть Юліи» тощо. Знаковою є поезія «Сатира 1» (1777) (у 1783 р. перейменовано на «Сатира первая и последняя»), у якій В. Капніст сатиричному висміюванню піддав моральний занепад суспільства, розуміючи, що ці «пороки» зумовлені людською глупотою. Розкриття цієї теми письменник продовжив в «Оді на рабство» (1783), а потім в комедії в 5 діях «Ябеда» (1796) (роль «Передмови» до комедії). Питання моралі підіймаються в «Оді на дружество» (1796), «Оді на надію» (1780), «Оді на твердість духа» (1796).

Творчість Іренея Фальківського (1762–1823) представлена поетичним твором «Незручності малі не варто зневажати» (1791–1792), у якому подаються спостереження над труднощами війни, ратною справою, і, головне, пошук позитиву у складних життєвих ситуаціях.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Борзенко О. Сентиментальна «провінція»: Нова українська література на етапі становлення. Харків, 2006. С. 66 – 145.

2. Грабович Г. До історії української літератури : дослідження, есеї, полеміка. Київ, 2003.
3. Денисюк І. О. Розвиток української малої прози ХІХ – початку ХХ ст. Львів, 1999.
4. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ. 1995.
5. Зеров М. К. Твори : у 2 т. Т. 2. : Історико-літературні та літературознавчі праці. Київ, 1990.
6. Українська літературознавча думка в Галичині за 150 років : хрестоматія / за ред. Л. Т. Сенік. Львів, 2002. Т. 1.

ТЕМА 2. Життєвий і творчий шлях І. П. Котляревського

Програмовий зміст

Іван Петрович Котляревський – засновник нової української літератури. Біографія. Джерела його світогляду та творчості.

Творча спадщина І. Котляревського. Вірші. Переклад оди Сапфо. «Пісня на новий 1805 год...». Традиції давньої літератури, зокрема низового бароко, у творчості письменника.

«Енеїда» – перший твір нової української літератури. Бурлескна традиція як прояв масової культури в українській літературі (зокрема, бурлеск в публіцистиці і листах), травестійні прийоми бароко. Кітч, «сміхова культура» в умовах зародження української нової літератури (пародіювання, знижені образи, різні лексичні шари, гіперболізація тощо).

І. Котляревський – засновник нової української драматургії. Історія створення, постановки й публікації «Наталки Полтавки». Новаторство драматурга в контексті драми кінця ХVІІІ ст. – першої половини ХІХ ст. Визначення жанру «Наталки Полтавки» як українська опера. Тематика, конфлікт, фольклорна основа, народність, образи. Причини полеміки І. Котляревського з О. Шаховським, автором опери «Казак-стихотворец».

Водевіль І. Котляревського «Москаль-чарівник»: побутовий сюжет, використання пісень, танців, комічні ситуації, дидактизм. Зв'язок з фольклором. Порівняння «Москаля-чарівника» з водевілем В. Гоголя «Простак...».

Поетична творчість 20-40-х рр. ХІХ століття під впливом І. Котляревського. Специфіка «котляревщини». Мовний дискурс (стильове огрублення). Погляди П. Куліша, С. Єфремова, І. Айзенштока, М. Зерова, Г. Грабовича та ін. на явище «котляревщини». Творче й епігонське наслідування бурлескних творів І. Котляревського («Вояж по Малой России г.генерала от инфантерии Беклешова», «Ода сочиненная на Малороссийском наречии по случаю временного ополчения» штаблікаря Гр. Кошиць-Квітницького, «Ода малороссийского простолюдина на случай военных действий» П. Данилевського, «Горпинида, чи Вхоплення Прозерпینی» П. Білецького-Носенка, «Вовкулака» С. Александрова, «Жабомишодраківка» К. Думитрашка», «Вечорниці» П. Кореницького, переспіви од Горация П. Гурака-Артемовського тощо).

Ключові поняття:

бурлеск (італ. *burlesco*, від *burla* – жарт) – вид комічної, пародійної поезії та драматургії, генетично пов'язаний із народною сміховою культурою, акцентований на свідомій невідповідності між змістом і формою [84, с. 99].

жанр літератури (франц. *genre*, – рід, вид) – вид історично встановленої класифікації літературних творів за їх формою, обсягом та іншими ознаками. Літературознавцями визначена триступенева родово-жанрова класифікація: рід – жанр – жанровий різновид [111, с. 48].

народність – органічна якість художніх творів кожної національної літератури, яка виражає ментальність народу в його етнологічних та історичних виявах і вимірах, зумовлена органічним зв'язком письменника зі своїм етнонаціональним середовищем.[84, с. 481].

образ художній – створена засобами мови узагальнена картина реальної дійсності або переживань митця у формі конкретного, життєво повного

явища. Художній образ звертається, насамперед, до почуття прекрасного й до уяви читача та приводить його до напруженої роботи думки [111, с. 80]. **поема** (грец. *poіeta* – твір) – ліричний, епічний, ліро-епічний твір, переважно віршований, у якому зображені значні події і яскраві характери [84, с. 541].

травестія (італ. *travestire* – перевдягати) – різновид жартівливої, бурлескної (див.: Бурлеск) поезії, коли твір із серйозним чи героїчним змістом та відповідною формою переробляється, «перелицьовується» у твір комічного характеру з використанням панібратських, жаргонних зворотів [84, с. 674].

Лекція 2

ТЕМА: Життєвий та творчий шлях І. П. Котляревського

ПЛАН:

1. Творча біографія І. Котляревського. «Енеїда» – перший твір нової української літератури.
2. Зародки нової української драматургії. «Наталка Полтавка». «Москаль-Чарівник».
3. Поняття «котляревщина». Різний характер наслідування «Енеїди» І. Котляревського.

Семінарське заняття № 1

Тема: Бурлескна традиція в українській літературі I половини XIX ст.

План:

1. Традиції бурлескної сміхової культури та характер сміху в поемі «Енеїда». Зображення української дійсності в поемі.
2. Образна система поеми:
  - образи Енея та троянців;
  - образи небожителів та засоби їх творення;
  - образи земних вельмож.
3. Поняття «котляревщина». Творчість наслідувачів І. Котляревського (П. Гулак-Артемівський, К. Думитрашко, П. Білецький-Носенко та ін.).
4. Бурлескно-реалістичні твори Г. Квітки-Основ'яненка:
  - ідейний зміст; проблематика твору;

- роль фольклорно-етнографічних елементів;
- засоби творення комічних характерів.

Методичні рекомендації

Перш ніж розглянути поему І. Котляревського «Енеїда» студентам слід пригадати поняття «бурлеск», «травестія», «пародія», з'ясувати особливості формування й побутування бурлеску у світовій та українській традиції; розглянути вплив бурлескно-травестійних жанрів українського фольклору та низового бароко на літературу початку ХІХ століття; наголосити, що саме бурлеск був способом привернення уваги читача до тогочасного художнього українського тексту.

Також слід звернути увагу на дискусійні питання, пов'язані із творчістю І. Котляревського та поемою «Енеїда», зокрема ознайомитися з точкою зору М. Костомарова, І. Франка, М. Дашкевича, В. Шевчука, М. Яценка, Є. Нахліка, М. Ткачука на питання творчого методу поеми; дискусії М. Дашкевича, М. Зерова та ін. щодо питання про ступінь самостійності української «Енеїди» тощо.

Наприклад, однією з ранніх оцінок творчості Котляревського була та, яку знаходимо в «Обзоре сочинений, писаных на малороссийском языке» М. Костомарова (Ієремії Галки). Розглядаючи значення І. Котляревського, він називає «Енеїду» твором переходової доби, коли смаки та уподобання «псевдоклясичної поволі втрачають свій кредит». М. Костомаров відзначає, що для доби нової, романтичної характерні шукання національного, народного. Сприймаючи «Енеїду» як пародію, М. Костомаров вважає, що в 40-ві роки ХІХ століття вона втратила своє значення. Попри це, на його думку, автор «Енеїди» добре знав Україну та її життя, і саме в цьому є найбільша цінність поеми. Костомаров відзначає етнографічний реалізм, уміння «орудувати» засобами народного гумору та блискучу мову, водночас зазначаючи, що чотиристопний ямб не надає мові твору легкості.

Микола Дашкевич (1852–1908) одним з перших у вивченні «Енеїди» використав порівняльний метод, присвятивши творчості Івана Котляревського

розділ в «Очерках истории украинской литературы XIX столетия» (1888), статті «Вопрос о литературном источнике оперы И. П. Котляревского "Москаль-Чаривный"» (1893), «Малорусская и другие бурлескные (шутливые) „Энеиды"» (1898), «Старейший список „Малороссийской Энеиды"» (1901).

Творчий метод «Енеїди» Котляревського дослідники пов'язували з різними літературними напрямками і течіями. Так, Д. Чижевський зараховував її до «певного гатунку клясицистичної поетики», класифікував як «героїчно-комічну поему» і водночас як травестію, що зберігає зв'язок зі старою традицією бурлескних творів. Визнавав Д. Чижевський і наявність стилістичної подібності «Енеїди» до барокових творів. На це ж вказував і М. Яценко, виділяючи в поемі такі барокові ознаки як «ускладненість форми і вуалювання змісту», поєднання героїчного і комічного, «мозаїчне чергування різної тональності і планів зображення», «зовнішню антитетичність зіставлення далекого минулого і злободенної сучасності» тощо). Романтичну іронію виділяє Н. Калениченко, зокрема, з якою згадуються часи козацтва, у піднесеному змалюванні образів Низа й Евріала тощо. Подібної думки дотримується П. Хропко, зазначаючи, що це були естетичні тенденції нового, преромантичного характеру, а їх прямим джерелом був український героїчний епос. Наявність в «Енеїді» рис романтизму визнавали також Є. Кирилюк і Т. Комаринець. В. Шевчук вважає «Енеїду» «вершинним твором» пізнього українського бароко.

Т. Шевченко сприймав «Енеїду» як героїчний епос про національну могутність.

Спрямувати студентів на сучасний дискурс «Енеїди».

Слід визначити характер сміху поеми, гумористично-сатиричне змалювання панства, козацької старшини, чиновництва.

Окрему увагу студентів приділити введенню І. Котляревським в українську літературу силабо-тонічного віршування, розглянути строфічну будову поеми, поетичний розмір тощо.

Короткі біографічні відомості:

Іван Петрович Котляревський (1769 – 1838) – український письменник, драматург, громадський діяч.

Народився 9 вересня 1769 р. в Полтаві в родині дворянина, дрібного чиновника.

1780 – 1789 рр. навчання в Полтавській семінарії (повний курс не закінчив).

1789 – 1796 рр. – вчителювання в поміщицьких маєтках.

1796 – 1808 рр. – військова служба в сіверському карабінерному (пізніше драгунському) полку.

1798 р. – перше видання «Енеїди» (перші три частини) у Петербурзі. На титульній сторінці зазначалося: «Энеида, на малороссийский язык перелицованная И. Котляревским» з приписом «Издивением М. Парпуры».

Це видання було здійснене без дозволу І. Котляревського.

1804 р. – «Пісня на новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну» (вперше опублікована Я. Головацьким у журналі «Пчола» в 1849 р.).

1808 р. – у Петербурзі вийшло друге видання «Енеїди» І. Котляревського.

1809 р. – третє видання «Енеїди» з дописаною четвертою частиною.

1810 р. – повернення до Полтави, де отримав посаду наглядача «Будинку виховання дітей бідних дворян».

1818 р. – призначений директором першого постійного театру в Україні.

1819 р. – написані і поставлені у Полтавському театрі п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник».

1827 р. – призначено на посаду опікуна «богоугодного закладу».

1835 р. – за станом здоров'я йде у відставку.

10 листопада 1838 р. – помер. Похований у Полтаві.

1844 р. – посмертно, в альманасі «Молодик» опубліковано вірш І. Котляревського «Ода Сафо».

«Травестійована бурлескна «Енеїда» є прикладом двокультурної малоросійської ідентичності – існування в офіційній і локальній отчизні. При всій, здавалося б, штучності, така ідентичність не розколена, про що свідчить гібридна образність та поліідеологічна спрямованість поеми Котляревського, де «общая отчизна» існує по сусідству з минулою козацькою славою. Бурлеск у поемі так само не є пристосованим до чужих вимог, зокрема метрополії, хоча, очевидно, автор був не проти поширення поеми в Росії, оскільки підготував до неї «Словар М[ало] Р[оссийских] слов и речений». І все ж його сучасники відзначають, що основний інтерес до «Енеїди» був саме в Україні... Як твір бурлескний, «Енеїда» Котляревського була серйозною і несерйозною водночас і сама існувала у двох культурах – високій і низькій. З одного боку, «Енеїда» – енциклопедія етнонаціонального побуту і національний наратив, який видозмінює і перевертає історію, бо звертає увагу не на її кінцевий пункт – імперський Рим, а на життя, побут, історію народу, який, з погляду імперського, мав би не існувати, однак стверджується автономним, зі своїм «видом» і своєю «мовою». З другого боку, «Енеїда» - це гра, кітч, зокрема суржик-кітч, який на зовнішньому рівні, метонімічно закріплює ігровий, гумористичний образ українського життя на основі змішування мов і традицій, на основі ампліфікацій – перелічення страв, картярських ігор, одягу, на основі перекручування народних прислів'їв і казок, поєднаних із баляндрами і жартами людей військових, служилих» [32, с. 106 – 107].

(Тамара Гундорова. Кітч і Література. Травестії)

«З перших же рядків «Енеїди», з того кожного відомого початку – «Еней був парубок моторний», і до останніх спотичок Троянських ланців з Рутульськими гувльвісами – сміх, чесний, здоровий і благородний сміх, лунає з кожної сторінки, вивершується над усім, оповиває собою всі деталі, виводить на глум та публіку загальнолюдські гріхи, вживлені в таких рідних нам українських фігурах, або хоч і чужих національно, та добре знайомих на Україні з обставин її політичного життя... Сміх покриває собою все, нікого не милуючи і ні до

якої вади жалю не маючи, гострим жалом коле він усіх і все, не минаючи часом і власної самого автора особи. Але під сміхом тим глибоким туга таїться, елегійний смуток, що от-от вирветься розпачливим стогоном того ж таки Гоголя: «скучно на этом свѣтѣ, господа!»» [44, с. 210].

(Сергій Єфремов. Історія українського письменства)

«Елемент розсудливості, намислу, прикладання до літературної роботи наслідків своєї гострої спостережливості та методів повільної обробки – ось що насамперед впадає у вічі в творах Котляревського. Він не захоплює вас одразу самим бурхливим імпетом свого натхнення, високим пафосом творчості, як це робить, напр., Шевченко, – він поволі привертає до себе детальною розробкою, майстерним малюнком, умінням викликати у вашій душі відповідні враження силою й свіжістю зібраного спостережливим розумом життєвого матеріалу, зачепити вас влучним, гострим слівцем, несподіваною комбінацією образів. Не випадково сталося, що Котляревський узявсь до трагедії й дав у ній гостру сатиру на сучасність: чужий сюжет він умів органічно перетопити в здобутках пережитого, а воно ж саме й напрошувалось на сатиру, не маючи іншого бича на себе. Од чужої думки виходячи, Котляревський власним іде до своїх висновків шляхом, – мало того, вміє силою таланту свої літературні взірці перевершити, забити в далекий кут і одсунути в затінок літературні свої прототипи» [44, с. 215].

(Сергій Єфремов. Історія українського письменства)

«Провідною в поетиці «Енеїди» була не чужа романтизмові бурлескно-трагедійна домінанта, але водночас органічно вписувалася в тканину твору й образність народної казки та міфів, а під кінець поеми дедалі вагомніше місце стала займати художня лексика, властива народній ліриці та героїчному епосу. Всі ці засоби, які невдовзі стануть невіддільними в романтиків, потрібні були І. Котляревському для вияскравлення саме народного начала в поемі і для відтворення героїко-романтичних рис своїх героїв (Енея, Низа, Евріала та ін.),

але в користуванні ними поет спинився на півдорозі. Через це й не судилося йому стати справжнім романтиком; він став лише творцем передумов романтизму в українській літературі» [93].

(Михайло Насенко. Романтичний епос)

«Вся його поема [«Енеїда»] вражає широю безпосередністю розповіді, картинністю гумористичних ситуацій, майстерністю розсмішити самими словами. Поет дотримується розважальної інтонаційності, що є основою бурлеску, упродовж усього твору: про що б не йшлося, – повсякденне, звичайне в житті троянців, карфагенян, латинців, їх побут, звичаї, навіть про сумні, трагічні події, – скрізь і завжди з поеми так і бризкає сміх. Специфічні порівняння й епітети, пародійовані розмови й висловлювання, натуралістичні надмірності надають викладові легкості, грайливості, розважальності

Серед інших творів бурлескно-травестійного жанру «Енеїда» вигідно виділялася тим, що в ній картини реального життя і побуту українців відтіснили на задній план зниження тональності оригіналу» [61].

(Петро Хропко. Історія української літератури)

«Тільки з Котляревського почавши, народна мова увіходить у письменство, як неодмінна складова його частина, якої вже не можна вилучити з того, що ми розуміємо під письменством. Так само і щодо змісту. У вік «високого штилю», пишних од та манерних пасторалів, за часів, коли самі письменники на поезію дивились як на забавку – «какъ лѣтомъ вкусный лимонадъ», – вийти тоді з реальною, живою сатирою та поважним і глибоким розумінням народного життя – це значило цілою головою перерости свій вік та сучасників і зробити сміливий ступінь у вічність, до потомних поколінь промовляючи. Котляревський дав тон нашому письменству, а відомо ж, що *le ton fait la musique*, принаймні щодо настрою, і це основний тон народних інтересів, тон демократизму й гуманізму на національному ґрунті, додержався в нашому

письменстві до останнього часу й певне довго ще в ньому озиватиметься» [44, с. 216]

(Сергій Єфремов. Історія українського письменства)

«Три риси визначають літературне обличчя епігонів Котляревського: 1) провінційально-обивательська природа письменника; 2) грубо-гумористичне трактування народного побуту і 3) образна, конкретна, з нахилом до вульгарности мова» [58, с. 29].

(Микола Зеров. Лекції з історії української літератури)

«Зв'язки з Котляревським, та й з усім українським письменством, у них тільки формальні; не зрозумівши духу й напряду «Енеїди», не маючи літературного хисту, а саму лишень сверблячку до писання, вони копіювали тільки зовнішню сторону поеми Котляревського і вкинулись у надзвичайну утрировку й безглузду карикатурність. Своїми невдатними спробами ці письменники довели були до того, що витворився був на все українське письменство погляд, як на грубе варнякання, просторікувату забавку, пристановище «малоросійських жартів», і справжні письменники тоді ж таки не жартома мусіли доводити, що українська мова здатна й до серйозної творчості та поважних творів. Необачні наслідувачі кинули, нарешті, й на самого Котляревського темну пляму, хоч він найменше винуватий був за ту безглузду «котляревщину», що пустили під його прапором непрохані та нетямущі ученики. Був час гострих нападів на Котляревського, психологічно цілком зрозумілих через ту пошесть «котляревщипи», що прикинулась була до нашого письменства, і аж новішим уже часам у певній історичній перспективі – видно стало, що одно – Котляревський, а інше – «котляревщина»» [44, с. 220 – 221].

(Сергій Єфремов. Історія українського письменства)

«Попри підрив і пародію, вона [«котляревщина»] також функціонує як маска щирості та однорідності, тобто народності, як модальність, що прикриває гібридність літературного процесу (його колоніальність) і постулює або претендує на безперервність, цілісність українського дискурсу. Певною мірою котляревщина є мірилом українськості. Бо згідно з її конвенцією, письменник, який пише в цьому стилі, в цій модальності, є *eo ipso* українським письменником, тобто щирим другом народу, і вживання ним цього мово-стилю неначе приглушує – для його публіки і для нього самого – суспільну дійсність, цілу гаму об'єктивних і всім відомих ієрархічних пов'язань, диференціацій, компромісів тощо. Одне слово, стиль цей створює магічний простір, об'єктивний корелят (за Еліотом) ідеальної спільності, і є реальним провісником того, що в ХХ ст. називатиметься державою слова» [27].

(Григорій Грабович. Семантика котляревщини)

«Таке питома романтичне сприйняття поеми Котляревського, в якому він постає співцем незнищеної козацької героїки, а не маргіналом-пародистом, що прагне просто розважити публіку, перемогло одразу й назавжди. Коли майбутній штабскапітан імперської армії починав поему, сидячи в м'якому фортелі у своєму затишному будиночку в Полтаві, він майже напевне хотів лише потішити читача, проте коли перші частини поеми пішли у світ, автор зненацька зрозумів, що він зробив. Сміх там є. Але крізь сміх проступає вкрай ваговита серйозність» [110, с. 51].

(Ростислав Семків «Пригоди української літератури»)

Самостійна робота студентів

❖ Законспектувати:

1. Шевчук В. «Енеїда» І. Котляревського в системі літератури українського бароко. В. Шевчук. *Муза Роксоланська: Українська література XVI – XVIII ст.: Пізнє бароко*. Київ, 2005. С. 649 – 669.

2. Грабович Г. Семантика котляревщини. Грабович Г. До історії української літератури : дослідження, есеї, полеміка. Київ, 2003.
3. Гундорова Т. Кітч і Література. Травестії. Київ : Факт, 2008. С. 92 – 122.

❖ Зробити цитатну характеристику 3 образів з «Енеїди» І. Котляревського.
Перелік художніх творів для обов'язкового прочитання:

- І. Котляревський: поема «Енеїда», п'єси: «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник».
- П. Гулак-Артемівський: «До Пархома», «До Любики».
- К. Думитрашко: поема «Жабомишодраківка».
- П. Кореницький: поема «Вечорниці».
- С. Александров: «Вовкулака».
- П. Білецький-Носенко: «Горпинида, чи захоплена Прозерпина».

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Грабович Г. Семантика котляревщини. До історії української літератури : дослідження, есеї, полеміка. К., 2003.
2. Гром'як Р. «Енеїда» І. Котляревського і час (із спостережень над естетичною оцінкою поеми). Давнє і сучасне. Тернопіль, 1997.
3. Гундорова Т. Повернений Рим, або «Енеїда» Котляревського. *Сучасність*. 2000. № 4.
4. Єфремов С. Котляревський. Літературно-критичні статті. К., 1993.
5. Жулинський М. Міфологема «нового Риму»: Петрарка і Котляревський. *Київ*. 2002. № 9.
6. Зеров М. Українське письменство ХІХ ст. Твори : у 2 т. К., 1990. Т. 2.
7. Козак С. Український преромантизм (джерела, зумовлення, контексти, витоки). Варшава, 2003.
8. Лімборський І. Творчість Івана Котляревського: Авторська індивідуальність, європейські паралелі, порівняльна поетика. Черкаси, 2010.

9. Махінова А. Деконструкція імперського міфу («Енеїда» Вергілія та «Енеїда» І. Котляревського). *Слово і час*. 2001. № 10.
10. Нахлік Є. Соціальний вимір пекла в «Енеїді» І. Котляревського: джерела та образна семантика. *Слово і час*. 2011. № 9.
11. Неборак В. В. Перечитана «Енеїда»: Спроба сенсового прочитання «Енеїди» Івана Котляревського на тлі зіставлення її з «Енеїдою» Вергілія. Львів, 2001.

Джерела:

1. Іван Котляревський: винава краля, алкоголь і Вергілій. URL: <https://vsiknygy.net.ua/person/385/>
2. «Енеїда» Котляревського: від жарту до шедевру. Конспект лекції Ростислава Семківа. URL: <https://blog.yakaboo.ua/semkiv-eneida/>
3. Юрій Анлрухович «Безкінечна подорож, або Енеїда». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TLt9n4dqCYU>
4. Опера «Наталка Полтавка» М. Лисенка. (Вистава Львівського національного академічного театру опери та балету імені Соломії Крушельницької. URL: https://youtu.be/YDd81ncETmg?si=3UOz8pCzAmXkGTP_)

ТЕМА 3. Розвиток жанру байки в українській літературі на початку XIX століття

Програмовий зміст

Розвиток жанру байки в українській літературі. Традиції жанру байки у світовій (Езоп, Лафонтен, І. Красійський та ін.) та українській літературах (байки у проповідях І. Галятовського, А. Радивиловського, байки Г. Сковороди).

Байка на сторінках українських журналів та альманахів I половини XIX століття, її публіцистично-моралізаторське спрямування.

«Пан та Собака» П. Гулака-Артемівського – зразок української байки-казки. Збірка «Кобзар» П. Гулака Артемівського». Урізноманітнення жанрової та віршової системи. Реалістичні принципи відображення дійсності.

«Байки та прибаутки» Л. Боровиковського – зразок короткої байки в українській байкарській традиції. Особливості художньої форми, тематика, гумор байок Боровиковського.

Алегорично-повчальні байки П. Білецького-Носенка. Збірка «Гостинець землякам. Казки сліпого бандуриста, чи Співи об різних речах»: специфіка стилю байкаря (докладна розповідь про житейські події, моралізаторство, введення побутового матеріалу).

Гребінка-байкар. Збірка «Малороссийские приказки». Відхід від бурлескної традиції. Художні особливості байок Є. Гребінки: манера розповіді, деталі побуту, риси народного гумору, суспільно-сатиричне спрямування байок, народна мова («Ведмежий суд», «Будяк і Конопляночка», «Школяр Денис», «Рибалка» тощо).

Фольклорні джерела байок С. Писаревського, П. Писаревського, П. Кореницького, Є. Рудиковського, В. Забіли, П. Огієвського-Охотського, М. Шашкевича, М. Устияновича, І. Гушалевича та ін. Традиційні і запозичені сюжети.

Є. Гребінка – один із засновників петербурзького осередку українців, організатор українського літературного руху. Видавець і редактор альманаху «Ластівка» (1841). Передмова і післямова до альманаху («Так собі до земляків», «До побачення»): бурлескний стиль публіцистики, план розвитку української культури тощо.

Ключові поняття:

байка – коротке, переважно віршоване, алегоричне оповідання, в якому закладено дидактичний зміст; один з різновидів ліро-епічного жанру. Складається з оповідної частини та висновку-повчання. У вчинках персонажів байки — звірів, птахів, рослин — вбачаються і висміюються людські вади [84, с. 74].

балада (франц. *ballade*, від лат. *ballare* – танцювати) – жанр ліро-епічної поезії фантастичного, історико-героїчного або соціально-побутового ґатунку з драматичним сюжетом. Зазнала суттєвих змін від початків свого існування (XII–XIII ст.), коли вживалася як любовна пісня до танцю, поширювалася у Провансі, модернізована в англо-шотландському варіанті, розкрилася в напруженому драматичному сюжеті, поглибленому романтиками, напружений сюжет в ній розгортався на тлі переважно буряної природи, подеколи переймався фантастичними ознаками [84, с. 76].

гумор (лат. *humor* – волога, рідина) – різновид комічного, відображення смішного в життєвих явищах і людських характерах. Г. не заперечує об'єкта висміювання і цим відрізняється від сатири, для якої характерне цілковите заперечення й різке осміяння зображуваного. Добродушний Г. піддає осміянню здебільшого часткові недоліки загалом позитивних явищ, окремі смішні риси в характері людини [84, с. 173].

дидактична література – повчальні твори, яким надається художня форма для легшого сприйняття і засвоєння філософських, релігійних, морально-етичних та ін. наукових знань, ідей. До дидактичної літератури належать твори різних усталених жанрів: проповіді, житія, притчі, апологи, афоризми, байки, мораліте, міраклі, шкільна драма тощо. Природа і суспільна необхідність дидактичної літератури виходять з передумови, що людина в житті – вічний учень (*semper tiro*), а обов'язок мудреця, покликаного Богом, – вчити людей, передавати їм слово правди, допомагати осягати сенс життя. [84, с. 194].

думка – жанр невеликої медитативно елегійної (журливої) поезії, іноді баладного змісту, який був поширений у творчості українських письменників-романтиків першої половини XIX ст. [84, с. 213 – 214].

етнографізм (грец. *ethnos* – плем'я, народ і *graphō* – пишу) – відображення в літературі і мистецтві національного традиційного побуту (житло, господарство, ремесла, одяг, їжа, родинне життя тощо), звичаїв, обрядів [84, с. 249].

пейзаж (франц. *paysage*, від *pays* – країна, місцевість) – композиційний компонент художнього твору: опис природи, будь-якого незамкненого простору зовнішнього світу. Існують статичні пейзажі (спокійне, врівноважене зображення природи), динамічні (під час вирування стихійних сил). Пейзажі за тематикою поділяються на степовий, лісовий, мариністичний (опис моря), урбаністичний (опис міста), індустріальний (опис заводів, домн, шахт) [84, с. 527 – 528].

пісня – словесно-музичний твір, призначений для співу. Основними показниками пісні як жанру лірики є: строфічна будова, повторюваність віршів строфи, розмежування заспіву та приспіву (рефрену), виразна ритмізація, музичність звучання, синтаксичний паралелізм, проста синтаксична будова.[84, с. 535].

романс (франц. *romance* – романський) – невеликий за обсягом вірш та музичний твір для сольного співу з інструментальним акомпанементом [84, с. 599].

сатира (лат. *satira*, від *satura* – суміш, усяка всячина) – особливий спосіб художнього відображення дійсності, який полягає в гострому осудливому осміянні негативного. У вузькому розумінні сатира – твір викривального характеру. Сатира спрямована проти соціально шкідливих явищ, які гальмують розвиток суспільства, на відміну від гумору, вона має гострий непримиренний характер [84, с. 611].

Лекція 3

ТЕМА: Розвиток жанру байки в українській літературі на початку ХІХ століття

ПЛАН:

1. Жанр байки в українській літературі, її різновиди.
2. Байкарська спадщина П. Гулака-Артемовського.
3. Байки П. Білецького-Носенка.
4. Збірка байок «Малоросійські приказки» Є. Гребінки.
5. Байка та її особливості у Л. Боровиковського.

Семінарське заняття № 2

Тема: Жанр байки в українській літературі І половини ХІХ ст.

План:

1. Байкарська спадщина П. Гулака-Артемовського:
  - теми, сюжети байок письменника;
  - ідейний зміст байок;
  - художня форма.
2. Байкарська спадщина П. Білецького-Носенка.

3. Проблематика, жанрово-стильова своєрідність байок Є. Гребінки.
4. Проблематика байок Л. Боровиковського. Своєрідність форми байок.

Методичні рекомендації

Під час підготовки до семінарського заняття слід дослідити прояв реалістичної тенденції в новій українській поезії, що виявилася в жанрі байки, простежити історію жанру – від античної алегорії до реалістичної гумористично-сатиричної байки: антична алегорія, народна байка, гумористична байка, реалістична сатирична байка тощо. З'ясувати тематику байок періоду, який вивчається, відбиття соціальної проблематики. Обов'язково слід ознайомитися з текстами українських байкарів для подальшого аналізу та порівняння, виявлення спільних мотивів тощо, проаналізувати інтерпретацію світових сюжетів (Езоп, Лафонтен, Лессінг, Красіцький, Крилов) українськими байкарями, оригінальні за сюжетом байки цього періоду. Необхідно також звернути увагу на жанрові особливості байки (зокрема, дидактизм, алегорія), різновиди байки, художні засоби тощо.

Короткі біографічні відомості:

Павло Павлович Білецький-Носенко (1774 – 1856) – український письменник, педагог і лексикограф.

Народився 27 серпня 1774 р. у Прилуцькому повіті на Полтавщині в дворянській родині.

1779 – 1793 р. – віддано на навчання до петербурзького Шляхетного сухопутного кадетського корпусу.

1793 р. – у чині поручика був направлений до Катеринославського єгерського корпусу.

1798 р. – пішов у відставку й повернувся додому в Прилуки.

1801 р. – був обраний підсудком у Прилуцький повітовий земський суд, одночасно у с. Замості в маєтку І. Величка викладав різні науки дворянським дітям.

1807 – 1809 рр. – перебував на посаді помічника попечителя у Прилуцькій лікарні.

1810 р. – штатний наглядач училищ Прилуцького повіту, з 1812 р. – почесний наглядач.

Помер П. Білецький-Носенко 23 червня 1856 р. Похований у с. Лапинці біля Прилук.

1872 р. – видано збірку творів П. Білецького-Носенка «Гостинець землякам. Казки сліпого бандуриста, чи Співи об різних речах».

Залишилися в рукописах роман «Зіновій Богдан Хмельницький», драма «Іван Золотаренко».

Петро Петрович Гулак-Артемівський (1790 – 1865) – український письменник, вчений, перекладач, поет.

Народився П. Гулак-Артемівський 27 січня 1790 р. в м. Городищі Черкаського повіту Київської губернії (нині Черкаська область).

Початкову освіту одержав удома, потім навчався у київській бурсі.

1801 р. – вступив до Київської академії.

1813 р. – залишив навчання, учителював у приватних пансіонах українських і польських поміщиків на Волині.

У журналі «Украинский вестник» (1816 – 1819) публікує низку власних послань, байок, переспівів од Горація, перекладів творів французьких та англійських письменників, зокрема Ж. Расіна, Ж.-Ж. Руссо, Д. Мільтона.

1817 – 1821 рр. – вільний слухач словесного факультету Харківського університету.

1818 р. – викладав польську мову в Харківському інституті шляхетних дівчат та Харківському університеті.

1818 р. – у журналі «Украинский вестник» було опубліковано байку «Пан та Собака».

1819 р. – була опублікована байка-казка «Солопій та Хівря, або Горох при дорозі».

1820 р. – викладав російську історію, географію та статистику в Харківському університеті.

1823 р. – був обраний ад'юнктом російської історії та статистики, у 1825 р. – екстраординарним, 1828 р. – ординарним професором.

1827 р. – написав балади «Твардовський і «Рибалка».

1831 і 1833 рр. – секретар етико-політичного відділення, член училищного комітету при Харківському університеті.

З 1841 р. – ректор Харківського університету.

1849 р. – вийшов у відставку, продовжуючи працювати інспектором інститутів шляхетних дівчат.

У 1855 р. П. Гулак-Артемівський обраний почесним членом Харківського університету.

Помер письменник 13 жовтня 1865 р., похований у Харкові.

1877 р. – вийшла перша повна збірка творів П. Гулака-Артемівського «Кобзар» П. П. Гулака Артемівського».

1904 р. – був надрукований перший вірш-послання українською мовою «Справжня Добрість (Писулька до Грицька Пронози)», датований 17 вересня 1817 р.

Євген Павлович Гребінка (1812 – 1848) – письменник, педагог, видавець.

Народився 2 лютого 1812 р. на хуторі Убіжище Пирятинського повіту на Полтавщині.

Початкову освіту одержав удома.

1825 – 1831 рр. – навчання в Ніжинській гімназії вищих наук князя Безбородька.

1827 р. – написав драматичний твір для домашнього театру «В чужие сани не садись».

1831 р. – повернувся на батьківський хутір. З'явився перший друкований вірш Є. Гребінки «Рогдаев пир».

1834 р. – переїхав до Петербурга, де працював на посаді чиновника Комісії духовних училищ, одночасно займався викладацькою діяльністю.

1834 р. – видав збірку байок «Малоросійські приказки». У 1836 р. здійснив друге видання.

1835 р. – опублікував у альманасі «Осенний вечер» оповідання «Малороссийские предания» та «Сто сорок п'ять» (перші прозові твори).

1837 р. – вийшла збірка «Рассказы пирятинца».

З 1838 р. – учитель російської мови і літератури, мінералогії, ботаніки й зоології в дворянському полку в Другому кадетському корпусі, в інституті корпусу гірничих інженерів.

1840 р. – у журналі «Отечественные записки» вийшла повість «Записки студента», а в «Утренней заре» – повість «Кулик».

1841 р. – реалізував видання українського альманаху «Ластівка» в Петербурзі.

1842 р. – написав повість «Сеня».

1843 р. – написав поему «Богдан. Сцені из жизни малороссийского гетьмана «Зиновія Хмельницького». Того ж року вийшов роман «Чайковський».

1844 р. – видав збірку «Путевые записки зайца», роман «Доктор».

1846 – 1848 рр. – вийшло вісім томів прозових творів.

1847 р. – відкрив власним коштом у селі Рудці Лубенського повіту на Полтавщині парафіяльне училище для селянських дітей.

1947 р. – вийшли повісті «Заборов» та «Приключения синей ассигнации».

15 грудня 1848 р. в Петербурзі Є. Гребінка помер. Похований на кладовищі с. Мар'янівки на Полтавщині.

Нотатки до занять

«Из нескольких басен, написанных им [П. Гулаком-Артемовским], «Пан та собака» по художественности, по глубине мысли и народному колориту занимает высокое место, тем более, что она выражает болезненное, но сдержанное чувство народа, безвыходно терпевшего произвол крепостничества. Артемовский-Гулак был редкий знаток самых мельчайших

подробностей народного быта и нравов и владел народною речью в таком совершенстве, выше которого не доходил ни один из малорусских писателей» [73].

(Микола Костомаров. Малорусская литература)

«Беручи сюжети своїх творів зі скарбниці світового письменства (Біблія, Горацій, Гете, Красицький, Міцкевич), Артемовський лишається проте оригінальним поетом, бо всюди може навіть чужим сюжетам надати щиронаціонального колориту та здорової власної індивідуальності. Мова у нього сильна, яскрава, граціозна й легка навіть поруч із деякими вульгаризмами; рясно розкидано свіжі образи, що надають принадності його поетичному стилю» [44, с. 239].

(Сергій Єфремов. Історія українського письменства)

«Может быть, то, что я скажу, покажется странным и невероятным, но уверяю, что оно включает в себе истину: лучшею порукою хорошего творения есть то, когда творец, - несмотря на свои усилия, на свою заботливость, на свои поправки, - недоволен своим творением... Прежде нежели чужое мнение произнесено будет – статья может, в невыгодном приговоре, - то пускай до того времени собственный строгий суд, держа в тесных пределах критики свое произведение, разбирает его, взвешивает, применяет, обрабатывает...»

(Петро Гулак-Артемовський)

«Колишні учні Гребінки переказували теплі, сповнені любові й почуття розповіді про свого покійного вчителя. Усі були згодні один із одним у спогадах. Такий само добрий, так само лагідний і симпатичний був Євген Павлович і в ролі учителя, як у своєму домашньому житті і в колі своїх знайомих. Із любові до літератури він заохочував учнів своїх до літературних занять – розуміло, тих, у кого помічав нахил і любов до справи. В уроках своїх він був педантом. Часто траплялось, що він не зумів стримувати бажання

поділитись із юними слухачами якоюсь величезною літературною новиною й, облишивши оповідь про колишні долі російського слова або які-небудь граматичні пояснення, із натхненням читав або новий вірш, або прозовий уривок. Так він прочитав не одну з пісень Кольцова, не один із віршів Лермонтова, не один уривок Гоголя».

(Михайло Михайлов. Є. П. Гребінка)

«Та настала, врешті, пора здобутися на найправильніше поняття про слов'янську філологію. Гребінка перший відійшов од колишнього пародійного спрямування: цей талановитий письменник, усвідомлюючи, що слово, яким розважав публіку Котляревський і Артемовський, зовсім не спотворене наріччя російської мови, а мова, дана в наділ 12 мільйонам народу, прагнув у своїх творах показати спроможність його до розвитку і багатства. Перекласти «Полтаву» Пушкіна на малоросійську мову – ідея смілива, робить честь тому, хто перший став вважати мову здатною на це. Як і численні перші спроби талановитих письменників, переклад, правду кажучи, не вдався; та у всякому разі поціновувачі малоросійського слова завжди будуть вдячні письменнику за те, що він показав його спроможність і проклав дорогу іншим. Та його «Приказки» завжди читатимуться з насолодою: автор постав у них не пародистом, не висміювачем малоросійської народності й слова, а малоросійським байкарем, і пречудово виявив здатність малоросійської мови до апологічних творів».

(Микола Костомаров. Обзор сочинений, писанных на малороссыйском языке)

«Байці Є. Гребінки притаманні ті якості, що, в цілому, характерні для жанру: теми творів скеровані на гострі проблеми поспільства; авторська оцінка явищ життя визначається з демократичних позицій; переважає сатирично-викривальний план твору, а також дидактичний пафос, настанова, повчання; твір написаний у віршовій формі. Однак байкарській творчості Є. Гребінки

притаманні й індивідуальні риси; це, найперше, самобутній сюжет, нова фабула.

Письменник не уникає і погляду на свого героя як на етнотип; при цьому він виявляє характерні риси етнопобуту українського народу, а також рівень суспільних і звичаєвих цивілізаційних норм життя українського народу» [49].

(Людмила Задорожна. Євген Гребінка)

«Було в українських творах Гребінки щось справді своє, інтимне, ліричне, але все це тікало од його, коли він переходив на чужу ниву, де йому й доводилось по суті копіювати російського Гоголя; щоб кінець-кінцем зникнути в промінні його слави без сліду для російського письменства» [44, с. 252 – 253].

(Сергій Єфремов. Історія українського письменства)

«Легкий блискучий стиль, мистецька форма, цікавий зміст та справжній гумор його приказок з тихим відтінком мрійної сумовитості в ліричних поезіях – стали причиною того, що ім'я Гребінчине стоятиме раз-у-раз високо в історії українського письменства» [44, с. 253].

(Сергій Єфремов. Історія українського письменства)

Самостійна робота студентів

- ❖ *Дослідницький проєкт на тему:*
  - Дослідження творчості байкарів I половини XIX століття в українському літературознавстві.
- ❖ *Розробка уроку або позакласного заходу для використання у шкільній практиці (на матеріалі байкарської спадщини I половини XIX століття).*

Перелік художніх творів для обов'язкового прочитання:

- П. Гулак-Артемівський: байки – «Пан та Собака», «Солопій та Хівря, або Горох при дорозі», «Тюхтій та Чванько», «Дві пташки в клітці», «Батько і Син», «Дурень і Розумний»; «Справжня Добрість», «Рибка»,

- «Чого ж мені журитися», «Запрошення на вечір з танцями», «Світить місяць у віконце».
- П. Білецький-Носенко: байки – «Комашки та Цвіркун», «Мірошник», «Дуб, Очерет та Поросята», «Засць да Перепелиця», «пан Дяк да Школяр», «Індик», «Осел в процесі», «Снігур да Крук», «Дві Миші да Пацюк», «Олень, Русак да Осел».
  - Є. Гребінка: байки – «Цап», «Ячмінь», «Ведмежий суд», «Будяк да Коноплиночка», «Рожа да Хміль», «Школяр Денис», «Гай да Сокири», «Віл», «Рибалка», «Мірошник», «Вовк і Огонь», «Лебідь і Гуси».
  - Л. Боровиковський: байки – «Моя байка», «Свій дім – своя воля», «Суд», «Коник і Муравей», «Багатий, Бідний», «Крикун», «Голодний Хома», «Жіночий язичок», «Дорожній Стовп», «Дурний та Розумний», «Осел та Свиня», «Щука й Пліточка», «Мірошник».
  - П. Кореницький: байка «Панько та Верства».
  - П. Писаревський: байки – «Цуценя», «Собака та Злодій», «Панське слово – велике діло», «Пан»; поема – «Стецько».
  - С. Писаревський: байки – «Крути, Панько, головою!», «Свиня і Трояндник».
  - М. Шашкевич: байки – «Старий і Молодий Лис», «Потік і Ріка», «Діти і Жаби».
  - О. Бодянський: байки – «Сухая ложка», «Орел і Черепаха».
  - М. Шашкевич: байки – «Старий і Молодий Лис», «Потік і Ріка», «Діти і Жаби».

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бовсунівська Т. Українська бурлескно-травестійна література першої половини ХІХ ст. (в аспекті функціонування комічного). Київ, 2006. С. 95 – 103, 136 – 150.
2. Гребінка Є. Твори : у 3 т. Київ, 1980 – 1981.

3. Гулак-Артемівський П., Гребінка Є. Поетичні твори. Повісті та оповідання. Київ, 1984.
4. Гулак-Артемівський П. Поезії. Київ, 1989.
5. Задорожна Л. Євген Гребінка. Літературна постать. Київ : Твім інтер, 2000. 160 с.
6. Зеров М. Аполог в українській літературі ХІХ – ХХ вв. Українське письменство. Київ, 2003. С. 918 – 946.

ТЕМА 4. Життєвий та творчий шлях Г. Ф. Квітки-Основ'яненка

Програмовий зміст

Перші зразки художньої прози («писульки», «супліки», «дружні листи»), що друкувалися на сторінках літературних журналів, альманахів.

Г. Квітка-Основ'яненко – перший прозаїк нової української літератури. Біографія, світоглядні орієнтири. Участь письменника у громадсько-культурному житті Харкова, організації перших періодичних видань в Україні: журналів («Украинский вестник», «Украинский Демокрит», «Украинский журнал») та альманахів. «Супліка до пана іздателя» як маніфест творчої української інтелігенції.

Літературна спадщина Г. Квітки. Жанрове розмаїття – поезія, проза, драматургія, публіцистика. Дискусії щодо питання творчого методу Г. Квітки. Збірки «Малороссийские повести, рассказываемые Грицьком Основ'яненком» (1834, 1837).

Розвиток сентименталізму і європейській літературі. Напрями і тенденції розвитку прози в українській літературі I половини ХІХ століття. Стильова специфіка сентиментально-реалістичних творів Г. Квітки-Основ'яненка («Маруся», «Сердешна Оксана», «Щира любов» та інші). Риси індивідуального стилю Г. Квітки, дидактизм.

Ознаки реалізму у творі «Козир-дівка», новий тип героя, обстоювання людської гідності.

Ббурлескно-реалістичні повісті Г. Квітки-Основ'яненка («Конотопська відьма», «Салдацький патрет», «Мертвецький Великдень», «От тобі й скарб» тощо), бурлескний колорит, поєднання етнографічного реалізму й народної фантастики, переосмислення міфологем. «Салдацький патрет» як естетичний маніфест Г. Квітки-Основ'яненка, його розуміння суті мистецтва.

Інтерпретація народних анекдотів: «Пархімове снідання», «Підбрехач».

Причини успіху роману «Пан Халявський», сатиричне зображення побуту в романі.

Ключові поняття:

проза (лат. *prosa*, від *prosa oratio* – пряма, така, що вільно розвивається й рухається, мова) – мовлення не організоване ритмічно, не вритмоване; літературний твір або сукупність творів, написаних невіршованою мовою [84, с. 561].

просвітницький реалізм – напрям, поширений в літературі наприкінці XVIII – 60-х рр. XIX ст., для якого характерне підкреслене зображення життя у найбуденніших проявах.

сентименталізм (*sentimentalisme*, від *sentiment* – почуття, чуттєвість) – напрям у європейській літературі другої половини XVIII - початку XIX ст., що розвивався як утвердження чуттєвої, ірраціональної стихії в художній творчості на противагу жорстким, раціоналістичним нормативам класицизму та властивому добі Просвітництва культу абсолютизованого розуму. Сентименталізм отримав свою назву за твором англійського письменника Л. Стерна «Сентиментальна подорож» (1768), невдовзі запанував і в ін. жанрах — епістолярних романах, мелодрамах, пасторалях тощо. Тогочасне письменство відкрило здатність простої людини, не зіпсованої цивілізацією, передусім ідеалізованого селянина, до тонких чуттєвих переживань [84, с. 618]

типовим характером (типом) називається характер, що узагальнює в собі істотні властивості людей. А той шлях, яким іде перетворення в тип, втілення в типові форми зветься *типізацією* [Безпечний, с. 16].

Лекція 4

ТЕМА: Життєвий та творчий шлях Г. Ф. Квітки-Основ'яненка

План:

1. Риси сентименталізму у творчості українських письменників I половини XIX століття.
2. Життєвий шлях Г. Квітки-Основ'яненка. Літературно-естетичні погляди письменника. Листи Г. Квітки-Основ'яненка як джерело до розкриття проблем творчості.
3. Видавнича діяльність Г. Квітки-Основ'яненка.
4. Українськомовна проза Г. Квітки-Основ'яненка:
  - а) бурлескно-реалістичні твори;
  - б) сентиментально-реалістичні твори.

Семінарське заняття № 3

Тема: Бурлескно-реалістичні твори Г. Квітки-Основ'яненка

1. Ідейний зміст повісті «Конотопська відьма». Роль фольклорно-етнографічних елементів.
2. Поєднання етнографічного реалізму і народної фантастики в оповіданнях «Мертвецький Великдень», «От тобі й скарб» тощо.
3. Моделювання народних анекдотів: «Пархімове снідання», «Підбрехач».

Семінарське заняття № 4

Тема: Сентиментально-реалістичні твори Г. Квітки-Основ'яненка

План:

1. Сентиментально-реалістичні оповідання та повісті.
2. Жіночі образи у прозі Г. Квітки-Основ'яненка.
3. Повість «Маруся»: манера розповіді та її естетичні можливості, засоби творення образів-персонажів.
4. Ознаки реалізму у повісті «Козир-дівка».

Методичні рекомендації

Слід звернути увагу на історично-літературну характеристику повістей Г. Квітки-Основ'яненка, яка цікавила багатьох дослідників і дала привід до

дискусії. Зокрема, Петров розподіляє українські твори Квітки «на два розділи»: веселі, глузливі, комічні та зворушливі, чуттєві, в яких природний елемент почуття доводиться іноді перебільшувати до крайності (тобто вбачав прояви сентименталізму). Натомість проф. М. Плевако, спираючись на міркування М. Шашкевича, М. Костомарова, Ом. Огоновського, які заперечували у творах Г. Квітки риси штучного сентименталізму і добачали в них чутливість природну та народнопоетичну, розподіляючи твори на повісті реальні («Маруся», «Щира любов», «Козир-дівка», «Сердешна Оксана»); морально-дидактичні («Добре роби, добре й буде», «Перекотиполе», «Божі діти», «От тобі й скарб»); гумористичні («Салдацький патрет», «Мертвецький великдень», «Підбрехач» тощо). В. Бойко в передмові до видання творів Г. Квітки-Основ'яненка, керуючись їхнім дидактичним характером, пропонує таку класифікацію: твори реального змісту з релігійною наукою («Маруся», «Щира любов», «Перекотиполе»); твори реального і напівреального змісту морально-сатиричного характеру («Салдацький патрет», «Мертвецький Великдень», «От тобі й скарб», «Пархомове снідання», «Купований розум», «Підбрехач» та інші); твори реального змісту сатирично-громадського характеру з великою дозою дидактизму («Козир-дівка», «Конотопська відьма»); твори виключно реального змісту, без жодного моралізування («Шельменко-денщик», «Сватання на Гончарівці»).

В. Бойко називає повість Квітки – «реальна повість ідеальних характерів». А.Шамрай класифікує таким чином: повісті-анекдоти, де схема анекдоту потрібна здебільшого для оформлення етнографічних малюнків; повісті психологічні («Маруся»).

Творчість Квітки-Основ'яненка наразі поділяють на 2 групи: бурлескно-реалістичні («Салдацький патрет», «Мертвецький Великдень», «Пархомове снідання», повість «Конотопська відьма»); сентиментально-реалістичні твори («Маруся», «Сердешна Оксана», «Щира любов»).

Перше семінарське заняття передбачає з'ясування літературно-естетичних поглядів Г. Квітки-Основ'яненка, їх реалізацію в літературній

творчості письменника. Опрацьовуючи повість «Конотопська відьма» варто звернути увагу на розробку в ній актуальних питань суспільно-політичного і літературного життя епохи, висміювання тогочасного суспільного устрою (зокрема, судочинство, хабарництво тощо). Прослідкувати композицію повісті – чітко окреслені глави, наявність епілога, використання анафори, індивідуалізація мовних засобів, казкова манера розповіді. Обміркувати позицію І. Франка, який вважає повість «Конотопська відьма» твором, що малює життя «в новочаснім сатиричнім освітленні».

Відзначити жартівливий характер обробок анекдотів («Підбрехач», «Пархомове снідання»).

Під час підготовки до другого семінарського заняття необхідно визначити ознаки сентименталізму, виявити, які з них притаманні творам Г. Квітки-Основ'яненка, які ознаки характеризують індивідуальний стиль письменника: наявність етнографічно-побутових деталей, моралізаторські відступи та висновки, типізація героїв, ідеалізація образів, роль оповідача тощо.

Короткі біографічні відомості:

Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко (1778 – 1843) – український прозаїк, драматург, журналіст, літературний критик, просвітянин, культурно-громадський діяч.

Народився 29 листопада 1778 р. у слободі Основа під Харковом у поміщицькій родині.

Початкову освіту одержав удома, після чого вчився в нижчій школі при Курязькому монастирі.

1796 р. – вступив на військову службу на посаду ротмістра Сіверського карабінерного полку.

1797 р. – подав у відставку.

25 вересня 1812 р. – з ініціативи Г. Квітки-Основ'яненка був відкритий перший у Східній Україні навчальний заклад для жінок – Інститут благородних дівиць, в якому обіймав посаду керуючого справами.

1816 р. – початок літературної діяльності; вихід журналів російською мовою «Харковский Демокрит» і «Украинский вестник» (1816 – 1820), видавцями яких були професори Харківського університету та Г. Квітка.

1817 – 1829 рр. – перебував на посаді повітового маршалка.

1835 – 1840 рр. – працював на посаді совісного судді.

У вересні 1840 р. Квітка був обраний головою Харківської палати карного суду, але на офіційне затвердження чекав два роки.

Помер Г. Квітка-Основ'яненко 20 серпня 1843 р. у рідному маєтку. Похований у Харкові.

Нотатки до занять

«Квітка – друга велика, поряд з Котляревським, постать в українській літературі 20 – 40-х рр. XIX віку, творець української повісти – психологічної, витриманої в сентиментальних тонах, і жанрово-анекдотичної, де він талановито дотримується лінії народного гумору» [58, с. 54].

(Микола Зеров. Лекції з історії української літератури)

«Будем с благодарностью читать, что и как написанное дарят нам наши земляки, а на так называемые рецензии, или выходки или остроты в русских журналах не станем обращать внимания. Занимались бы своими, а до других им дела нет. Нет никого из них, кто бы понял заключение «Салдатского портрета». Для них и против них было написано; приходится переложить для большей им ясности по-русски».

(Григорій Квітка-Основ'яненко)

«Давно кто-то сказал, что на малороссийском языке можно писать только одно комическое. Перед нами был факт: «Энеида» Котляревского, пародия во вкусе

фламандской школы, и люди, убежденные этим фактом, приняли ложную мысль за истину...

Ещё в 1834 году издал Основьяненко первую часть своих прекрасных повестей, из которых видно, что он не разделял принятого общего мнения. В его «Марусе» кроткие чувства выражены так удачно, что даже приверженцы этого мнения, собиравшиеся хохотать до упаду при одном имени Маруси, плакал под конец повести».

(Євген Гребінка)

«Сам Квитка, с его умением воспроизводить народную жизнь, не шел далее простого изображения. Выраженные им чувства и воззрения народа ограничиваются тем, что действительно можно было талантливому наблюдателю подметить во внешнем проявлении у народа и только. Народ у Квитки не смеет подняться выше обычных условий, если иногда он и заговаривает о своей боли, то очень несмело и не дерзает помышлять ни о чем лучшем. Народность Квитки, как и вообще тогдашних народоизобразителей, - это зеркало, наведенное на народный быт; по мере того, каково это зеркало, в нем с большею или меньшею верностью и полнотою отражается то, что есть в данный момент» [73].

(Микола Костомаров. Малорусская литература)

««Листи до любезних земляків» - се перша спроба популярного писання українською мовою, котрого метою було пояснити широким верствам народний державний лад, порядок і причини державного устрою та привчити нарід глядіти на все власними очима. Одначе сі поуки закрашені такими славословьями для царської влади, а навіть чиновництва, що стають у яскравій суперечности з дійсною правдою. Хоч Квітка в своїх творах не в однім місці вказував на народні й суспільні хиби, натякав тут і там на на життя чиновництва, то таки не вспів підняти ся до ясного розуміння суспільного

ладу, а навіть крпацтво вважав неначеб зовсім природним і потрібним ладом у державнім суспільнім устрою» [9, с. 53].

(О. Барвінський. Історія української літератури)

«Українські повісті Квітки з народного життя були у всьому світі першими, в яких реально змальовано селянське життя. В світовому письменстві це був перший голос про народ, навіяний щирою до нього прихильністю, бажанням знайти, як сам Квітка говорив, «героїв і героїнь у квітках і запасках», показавши, що і під простим сіряком людське серце б'ється. З цього погляду українське письменство першим промовило своє слово в оборону селянських мас і веде перед щодо народницьких симпатій між усіма письменствами світу» [44, с. 244].

(Сергій Єфремов. Історія українського письменства)

«Гумор його – не ущипливий, колючий жарт Ювенала; це лагідна, м'яка посмішка людини, що теплотою сердечною вміє й геркеє слово зігріти. Він не картає, а добродушно всміхається над людськими вадами; він не просто малює своїх героїв у свитках та героїнь у запасках, а навчає» [44, с. 246].

(Сергій Єфремов. Історія українського письменства)

«Дидактична тенденція Квітки визначає й композицію його творів. Повість Квітки – повість а these. На початку її автор викладає якісь загальні міркування, а фабулою ніби має тільки ілюструвати свою тему. Так, тезою повісти «Маруся» є: «нам на цім світі не вічно жити, для чого нам так прив'язуватися до земного і тимчасового». Цією тенденцією пояснюється і смерть Марусі, що спочатку здається неумотивовано, випадковою. Саме смерть Марусі, мужність Наума Дрота, його відданість волі Божій, та смертна туга Василева являються в повісті центральним моментом» [58, с. 58].

(Микола Зеров. Лекції з історії української літератури)

«... Неодмінний елемент дидактичності, не самими образами, а й авторськими ремарками виявлений додає принадно-наївного тону його писанням і тієї манери, що довгий час здавалась сентиментальністю. Та з Квітки не сентиментальний був письменник. Його тодішнім кажучи терміном, «чувствительность» не з вимагань літературної моди впливала, а з серця, повного гарячої до людей любові; це не штучна манірність, а притаманна манера, непідроблене чуття, не позичена щирість» [44, с. 246].

(Сергій Єфремов. Історія українського письменства)

«Написав Квітка свою повість «Маруся», - хто не прочитає її всяке плакало. Чого ж плакати, читаючи «Марусю»? Хіба її доля дуже нещаслива? Ні, тут не печаль обгортає душу – не з цієї криниці течуть у читача сльози. Душа тут обновляється, вбачаючи пишну красу дівочу і чисте дівоче серце. Це не Маруся в нас перед очима: це наша юність, це ті дні святі, пріснопам'ятні, які і в нас було красно, чисто і свято в серці... Побачили ми себе в тій дівчині, пишній красою і непорочній серцем, мов глянули в воду на свою молоду вроду – і як же то нам жити в світі схотілось!».

(Пантелеймон Куліш)

«Всіма своїми творами Квітка протестує проти поділу людей на вищих і нижчих, дарма що жодним не обізався словом проти кріпацтва і не в ньому бачив сучасне лихо світове. Лихо для нього було найстрашніше в моральному занепаді людини, добро і правда – в моральній вищості людської природи. Звідси й виникає у Квітки нехтування соціальною стороною людського життя та моралізаторський тон його оповідань, їх дидактична тенденція, що скрізь проглядає од першого й до останнього оповідання. Подекуди й шкодить художній цілості оповідання ця тенденція і читач з досадою од неї одмахується; подекуди вона міцно злотована з самим змістом, впливає з образів і читач мимоволі вбирає її в себе разом з художніми образами. Але без

науки, без моралізування не можна собі уявити Квітки, як не можна й одібрати в нього отого невпинного шукання життєвої правди» [44, с. 248].

(Сергій Єфремов. Історія українського письменства)

«Патріархальний гуманіст, він [Квітка] не доходив глибших причин лиха, не вдавався в критику суспільних відносин. Тямячи релігійну науку, що «з серця людського і всі добрі, і всі помисли», - не пробував підійти до розуміння соціальних сил і тому в своїх повістях дав тільки широкий та багатий деталями образ народного життєвого обряду. Випередивши ряд письменників своїм інтересом до матеріалу селянського життя, - не випередив їх ні методами письма, ні постановкою літературних задач Давно хто-то сказав, що на малоросійском языке можно писать только одно комическое. Перед нами был факт: «Энеида» Котляревского, пародия во вкусе фламандской школы, и люди, убежденные этим фактом, приняли ложную мысль за истину...

Ещё в 1834 году издал Основьяненко первую часть своих прекрасных повестей, из которых видно, что он не разделял принятого общего мнения. В его «Марусе» кроткие чувства выражены так удачно, что даже приверженцы этого мнения, собиравшиеся хохотать до упаду при одном имени Маруси, плакал под конец повести».

(Євген Гребінка)

«Квітка на все кругом дивиться очима непоправного романтика, що в своїй душі утворив собі якийсь ідеальний лад і міцно за нього держиться, хоч би яке каміння сипалось йому на голову, руйнуючи рису за рисою той лад і саму правду його розбиваючи на друзки. І скільки для нас може бути симпатичний отой особистий ідеалізм такого романтика з його невпинним шуканням правди та несвідомим демократизмом, стільки ж повинна бути антипатичною його громадська низько окість, що не може звести в систему правду особисту з правдою громадською й зв'язати їх міцною ниткою синтезу. Симпатична й гарна особисто людина, Квітка був жертвою свого панського походження й

становища, однобокого виховання й малої освіти, і це все заважало йому шукати не самої правди особистої, а далеко ширшої й міцнішої правди громадської, що вбирає в себе, як частину, і ту любу Квітці особисту правду» [44, с. 250].

(Сергій Єфремов. *Історія українського письменства*)

Самостійна робота студентів

❖ Написати есе на одну із запропонованих тем:

1. Національна проблема в повісті «Конотопська відьма» Г. Квітки-Основ'яненка.
2. Життя і творчість Г. Квітки-Основ'яненка в дослідженнях сучасних науковців.
3. Ідеалізація образів в повістях Г. Квітки-Основ'яненка: поставлені завдання та реалізація.

❖ Відтворити обряд (інсценізація), який описаний в одному з творів Г. Квітки-Основ'яненка.

❖ Опрацювати статті:

- Гаврилова Г. Компоненти народознавства в сентиментально-реалістичних повістях Г. Квітки-Основ'яненка. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2004. № 1. С. 33 – 38.
- Шевельов Ю. Перед судом сторіччя: 1843 – 1943. URL: <https://zbruc.eu/node/82080>
- Квітка-Основ'яненко Г. Любим землякам моїм. *Квітка-Основ'яненко Г. Твори : у 7 т.* Київ : Наукова думка, 1981. Т. 7. С. 418 – 434.

Перелік художніх творів для обов'язкового прочитання:

повісті й оповідання – «Маруся», «Сердешна Оксана», «Щира любов», «Козир-дівка», «Конотопська відьма», «Салдацький патрет», «Пархімове снідання», «От тобі й скарб», «Мертвецький Великдень», «Підбрехач»; роман «Пан Халявський».

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Буторіна Н. Національні мотиви у творчості Г. Квітки-Основ'яненка. Слово і час. 2005. № 6. С. 76 – 79.
2. Вільна Я. Гуманізм прози Г. квітки-Основ'яненка і засади соціодетермінізму в оцінці творчості письменника. Слово і час. 2004. № 9. С. 22 – 31.
3. Гончар О. Григорій Квітка-Основ'яненко (1778 – 1843). Історія української літератури ХІХ століття : у 3 кн. Київ, 1995. Кн. 1.
4. Горболіс Л. З'ясування фольклорних джерел творів Г. Квітки-Основ'яненка. Дивослово. 1994. № 10 – 11.
5. Жулинський М. Квітка-Основ'яненко. Слово і доля. Київ, 2002.
6. Любомирський І. В. Становлення художніх принципів сентименталізму в українській літературі ХVІІ – ХVІІІ ст. Питання літературознавства. Чернівці, 1997. Вип. 4 (61).
7. Трофименко В. Творчість Г. Ф. Основ'яненка і західноєвропейська просвітительська естетика. Суми, 2000.
8. Янищук О. Григорій Квітка-Основ'яненко в духовній історії України. Тернопіль, 2003.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ

Програмовий зміст

Естетичні принципи романтизму. Вплив Гердера на формування концепції романтизму. Основні риси романтизму в українській поезії першої половини ХІХ ст. Розширення поетами-романтиками стильових, тематичних і жанрових меж національної літератури. Роль романтизму у виході української літератури на європейські мистецькі обрії, його спільні та відмінні риси з єнськими, гейдельберзькими струменями, «озерною школою», творчими пошуками нової естетики у французькій, польській та інших літературах.

Предромантизм. Переклади і переспіви українських поетів-романтиків з інших літератур: П. Гулак-Артемовський – «Твардовський» і «Рибалка»; Л. Боровиковський – «Зимовий вечір», «Маруся»; Є. Гребінка – «Полтава»; М. Шашкевич – «Краледворський рукопис».

Усна народна творчість, історія народу – основне джерело тем, образів і художньо-зображальних засобів українських поетів-романтиків: від стилізації до нової якості. Поява нових поетичних жанрів: балада, пісня-романс, дума, медитація, ліро-епічна поема.

«Харківська школа романтиків», гурток І. Срезневського, його роль у розвитку українського романтизму, історично зумовлена спроба містифікації дум.

Своєрідність Київської школи романтиків, розширення жанрово-стильових можливостей романтизму у творчості Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша та інших., концептуалізація естетичної моделі, поглиблення історизму поетичного мислення, перехід від ідеалізованого козакофільства до виразної націотворчої програми, сформульованої у «Книзі биття українського народу» як основної платформи Кирило-Мефодіївського братства, вихід на перспективу пробудженої національної свідомості. Романтично-просвітницька концепція. Репресивна реакція Російської імперії на дії київських романтиків (арешти і заслання, заборони писати).

Концептуальні параметри міфологічної школи (М. Максимович, О. Бодянский, М. Костомаров, І. Вагилевич, П. Куліш, пізніше – О. Потебня.

Українські теми у творчості польських поетів 20 – 30-х рр. XIX ст. (С. Гоцинський, А. Мальчевський, Й.-Б. Залеський, Т. Падура). Вплив української школи в польській літературі на розвиток історичної теми в українському романтизмі.

Романтична проза. М. Гоголь і Україна. Українська екзотика в європейській культурі (образ Мазупи у творчості Дж. Г. Байрона та О. Верне). Розвиток жанру літературної казки.

Романтичне сприйняття світу у поезіях Є. Гребінки «Човен», «Українська мелодія». «Маруся» тощо. Введення ним в українську літературу романтичних жанрів – романс, пісня, поетична медитація. Романтичне трактування історичних постатей і подій у поемі Є. Гребінки «Богдан. Сцени из жизни малороссийского гетьмана Зиновия Хмельницкого».

Літературна діяльність Л. Боровиковського як першого поета-романтика кінця 20-х – початку 30-х рр. Тематика балад, використання народнопісенних мотивів та романтичних засобів при використанні мандрівних сюжетів (балада «Маруся»). Оригінальні балади – «Молодиця», «Бандурист», «Чарівниця», «Вивідка». Художні особливості. Ліричні поезії («Козак», «Розставання»).

Життєва доля А. Метлинського. Переклади Метлинського з польської, чеської, сербської та німецької поезії, їх значення. А. Метлинський – організатор і видавець «Южнорусского сборника» та збірника «Народный южнорусские песни». Збірка поезій Амвросія Метлинського «Думи і пісні та ще дещо». Мотиви поезії: туга за минулим, меланхолійні мрії про повернення старовини козацької, відсутність життєвих перспектив (балади «Степ», «Кладовище», «Козача смерть», «Смерть бандуриста», «Підземна церква» та ін.). Сентиментальні мотиви («Старець», «Самотні співці», «До вас»). Зразки дидактичного («Ніч», «Перекотиполе») та побутового («Старець») віршування.

Життя і творчість Миколи Костомарова. Діяльність М. Костомарова як фольклориста, літературознавця та етнолога. Збірки поезії М. Костомарова: «українські балади» та «Вітка». Історіософська лірика поета. Фольклорні теми (балада «Брат з сестрою»), мотиви із давніх літописів («Співець Митуса»), звернення до громадянської лірики («На добраніч», «Пан Шульпіка»), заклик до єднання народів («Діти слави, діти слави!»). Риси індивідуального стилю поета.

Пісенна романтична лірика (С. Писаревський, В. Забіла, М. Петренко, О. Корсун).

Цикл «Небо» М. Петренка як взірєць лірики «байронічного типу». Автобіографічні мотиви в поезіях «Слов'янськ. «Слов'янській дівчині».

Інтимна лірика В. Забіли («Гуде вітер вельми в полі», «Кохання», «До невірної», «Голуб» та ін.). поетична спадщина в. Забіли в оцінці І. Франка.

Романтична поезія Олександра Афанасьєва-Чужбинського. Пейзажна та особистісно-психологічна лірика («Думка», «Безталанна», «Прощання» та ін.). Переклади польської та французької літератури. Видавнича діяльність («Петербурзький листок»). Етнографічна діяльність: «Поездка в Южную Русь», «О малороссийских думках», «Быт малороссийского крестьянина». Діяльність як мовознавця («Словарь малорусского наречия»).

Творча спадщина Осипа Бодяньського (Іська Материнки). Наукове відрядження за кордон, знайомство з Я. Колларом, П. Шафариком, В. Ганкою. Фольклористична діяльність («Наські українські казки запорожця Іська Материнки»). Причини літературної містифікації. Віршова казка. Історичні праці: «Про погляди щодо походження Русі», «Про час виникнення слов'янських племен». Видавнича діяльність («Історія Русів», «Реєстри усього війська Запорозького», «Літопис Самовидця», «Милость Божія...», «Шестиднев»). Перекладацька діяльність («Славянские древности» та «Славянское народописание» П. Шафарика).

Збагачення романтиками культури українського вірша, удосконалення його звукопису, мелодики, розмаїття художніх прийомів.

Ключові поняття:

***байронізм** – ідейно-естетична концепція, яка постала у європейському романтизмі ХІХ ст., пов'язана з творчістю англійського поета Дж. Байрона, притаманна В. Гюго, А. де Він'ї, А. Міцкевичу. Основні риси Б. — тираноборство, волелюбність, бунтарство, демонізм, абсолютизоване заперечення недосконалої дійсності. [84, с. 75].*

***белетристика** (англ. belleslettrs – красне письменство) – в широкому розумінні – твори оповідної фабульної літератури взагалі, у вузькому – художня проза. Термін «белетристика» у західноєвропейському письменстві,*

де він з'явився завдяки Хр. Ролліну (1726) та Хр. Батеуксу (1746), стосувався поезії, риторики, історичного та пікантного нарративу, фіксував притаманну Просвітництву тенденцію поступового зближення мистецтва й науки. Часто белетристикою називають прозу (романи, повісті, новели, есе), для якої характерні трансформація фабули у гострий сюжет, інтрига, несподівані перипетії, що викликають жвавий читацький інтерес [84, с. 80].

еніграма (грец. *epigramma* – напис) – жанр сатиричної поезії дотепного, дошкульного змісту з несподіваною, градаційно завершеною кінцівкою (пуантом) [84, с. 75].

мандрівний сюжет – у теорії літературних запозичень – сюжети казок, байок, пісень, творів писемної літератури, які начебто переходять від народу до народу. Підставою для таких суджень є подібність основних мотивів у сюжетах з родинного, родового життя (бездітні сім'ї, битва героя з нечистими силами, зрада брата, коханої, коханого, шукання скарбів тощо), з історії взаємин вождів і маси, багатих і бідних, завойовників і завойованих і т. п. Типологічна подібність між ними, встановлена за допомогою порівняльно-історичних зіставлень, пояснюється взаємовпливами культур і літератур в період активних міграційних процесів [84, с. 430].

мотив (франц. *motif*, від лат. *motus* – рух) – у літературознавстві – тема ліричного твору або неподільна смислова одиниця, з якої складається фабула (сюжет): мотив відданості вітчизні, жертвовності, зради коханого тощо. Мотиви рухають вчинками персонажів, збуджують їх переживання і роздуми, особливо тонко динамізують внутрішній світ ліричного суб'єкта [84, с. 469].

народництво – ідейно-просвітницький рух українства за звільнення з-під соціального та національного гноблення. Виник у першій половині XIX ст. в літературному середовищі, швидко еволюціонував від романтичних, незрідка екзальтовано-культових трактувань народу як таємної містичної сили («козакофільство» харківських романтиків, молодого П. Куліша та ін.; вроджений демократизм тощо) [84, с. 480].

ремінісценція (лат. *reminiscentia* – згадка) – відчутний у літературному творі відгомін ін. літературного твору. Проявляється в подібності композиції, стилістики, фразеології. Ремінісценції – це здійснюване автором нагадування читачеві про більш ранні літературні факти та їх текстові компоненти. Є одним із носіїв смислу: компонент форми, що має змістово-семантичне значення, образ літератури в літературі [84, с. 576].

романтизм (франц. *romantisme*) – напрям у літературі, науці й мистецтві. Виник наприкінці XVIII ст. у Німеччині, Англії й Франції, на початку XIX ст. поширився у Польщі, Росії, Австрії, а також в Україні, згодом охопив інші країни Європи, Північної і Південної Америки. У XVIII ст. романтичним

називали усе незвичайне, фантастичне, дивне, таке, що зустрічається лише у книгах (романах), а не в житті. На межі XVIII—XIX ст. термін «романтизм» означав новий літературний напрям, протилежний класицизму. Як новий тип свідомості й ідеології, що охопив різні терени людської діяльності (історію, філософію, право, політичну економію, психологію, мистецтво), Визначальними для нього стали такі риси, як заперечення раціоналізму доби Просвітництва, ідеалізм у філософії, історизм, апологія особистості, неприйняття буденності і звеличення «життя духу» (найвищими виявами його були мистецтво, релігія, філософія), культ почуттів, захоплення фольклором, інтерес до фантастики, екзотичних картин природи та ін. В естетиці Р. протиставив класицистичному «наслідуванню природи» творчу активність митця з його правом на самобутність й оригінальність [84, с. 600].

символ (грец. *symbolon* – умовний знак, натяк) – предметний або словесний знак, який опосередковано виражає сутність певного явища (лотос – символ божества в індійців, хліб-сіль – символ гостинності в українців, блакитний колір – символ надії та ін.), має філософську смислову наповненість, тому не тотожний знакові. Символ тісно пов'язаний з наукою, міфом, вірою, поезією, але не зводиться до них, тяжіє до певного узагальнення, на відміну від алегорії, що проявляється в конкретному образі [84, с. 621-622].

Лекція 1

ТЕМА: Специфіка розвитку українського романтизму

ПЛАН:

1. Романтизм у західноєвропейській літературі, його естетичні принципи.
2. Хронологічні межі українського романтизму.
3. Тематико-стильові течії українського романтизму.
4. Жанрова різноманітність романтичної творчості.
5. Життєвий і творчий шлях Левка Боровиковського. Запозичення народнопоетичних мотивів у баладах «Маруся», «Чарівниця», «Ледащо», «Вивідка». Романтична лірика Л.Боровиковського.
6. Життєвий та творчий шлях Амвросія Метлинського. Фольклористична та видавнича діяльність А. Метлинського. Основні мотиви збірки «Думки й пісні та ще дещо».
7. Пісенна лірика поетів-романтиків I половини XIX століття: С. Писаревського, О. Корсуна та ін.

8. Художні особливості лірики В. Забіли. Цикл «Небо» М. Петренка як лірика «байронічного» типу. Автобіографічні мотиви лірики М. Петренка.

Лекція 2

ТЕМА: Микола Іванович Костомаров

ПЛАН:

1. Життєва доля письменника. Політичні та літературно-естетичні погляди М. Костомарова.
2. Історичні та фольклористичні праці вченого.
3. Провідні мотиви поетичних збірок «Українські балади», «Вітка».
4. Історична белетристика М. Костомарова.

Семінарське заняття № 5

Тема: Українська романтична поезія I половини XIX століття

План

1. Специфіка розвитку романтизму в українській літературі.
2. Аналіз балад Л. Боровиковського «Маруся», «Чарівниця», «Ледащо» та ін.
3. Своєрідність балад М. Костомарова «Ластівка», «Брат з сестрою», «Пан Шульпіка».
4. Поетична спадщина М. Костомарова: основні теми й мотиви.
5. Романтичні твори А. Метлинського. Аналіз поезій «Смерть бандуриста», «Гетьман», «Спис», «Чарка».
6. Становлення нової української літератури на Західній Україні.
7. Поетична спадщина представників «Руської трійці».

Методичні рекомендації

Готуючись до семінарського заняття слід з'ясувати витоки українського літературного романтизму, відзначити, що основний постулат романтизму (зображення виняткової людини у виняткових обставинах) цілком органічно

накладався на специфіку національної ментальності: усвідомлення себе винятковим народом, який у силу виняткових обставин утратив свою державність; усвідомлення своєї історії як особливої (винятково підступні сусіди, вороги тощо). Відтак найпопулярнішим жанром українських романтиків були балади (твори із винятково напруженими сюжетами), які були ефективним засобом емоційного впливу на читача.

Варто також дослідити думки різних вчених-літературознавців щодо визначення поняття «романтизм», часу існування романтизму, з'ясувати різні класифікації (зокрема поділ на «активний» і «пасивний» романтизм; три типи романтизму за І. Неупокоевою, виділення кількох течій у романтизмі за принципом «інтернаціонального розповсюдження» Д. Наливайком тощо).

Необхідно зупинити увагу на висвітленні теми історичного минулого у спадщині українських романтиків (зокрема, А. Метлинського та М. Костомарова), особливо часи козаччини як приклад волі й незалежності українського народу. Прослідкувати паралелі: минуле – сучасне, свій – чужий, воля – неволя, боротьба за незалежність – громадянська пасивність тощо. Охарактеризувати основні образи-символи: батьківщина, козак, бандурист, співець, слава, могила тощо.

Під час підготовки до семінарського заняття студенти мають зосередитися не тільки на поетичній спадщині М. Костомарова, довести оптимізм відродження письменника, а й відзначити історіософський характер поезій М. Костомарова, який вважав себе перш за все істориком. Опрацювати наукову спадщину М. Костомарова: «Слов'янська міфологія», «Книга буття українського народу», «Две русские народности».

Аналізуючи індивідуальний стиль А. Метлинського, відзначити елегійно-меланхолійний настрій, глибокий песимізм, наявність контрастів тощо. Виявити елементи готичного стилю (колористика, атрибутика, основні архетипи: кладовище, смерть, хрест, спис тощо).

Короткі біографічні відомості:

Левко Іванович Боровиковський (1808 – 1889) – український поет, байкар, фольклорист, етнограф.

Народився 22 лютого 1808 р. у с. Мелюшки Хорольського повіту на Полтавщині.

1819 – 1822 рр. – навчався в Хорольському повітовому училищі.

1822 – 1826 рр. – навчання в Полтавській гімназії.

1826 – 1830 рр. – студент етико-філологічного відділу філософського факультету Харківського університету.

1828 р. – у журналі «Вестникъ Европы» надруковано перший твір Л. Боровиковського поема-білина «Пиръ Владимира Великаго».

1831 – 1838 рр. – викладав у гімназії в Курську історію, географію, латинську мову і завідував бібліотекою, далі в Новочеркаській гімназії.

1838 р. – переїздить до Полтави, викладає в гімназії латинську мову, а з наступного року стає викладачем російської словесності та географії у Полтавському інституті шляхетних дівчат.

1840 р. – журнал «Отечественные записки» вмістив цикл «баллад малороссійських» Л. Боровиковського: «Две доли», «Хромой скрипач», «Великан», «Ружье», «Лихо», «Кузнец».

1852 р. – у Києві вийшла збірка Л. Боровиковського «Байки й прибаютки».

У 50-х роках через хворобу йде у відставку і живе то в Мелюшках, припинивши й літературну діяльність.

26 грудня 1889 р. Л. Боровиковський помер. Похований у Мелюшках на Полтавщині.

Амвросій Лук'янович Метлинський (1814 – 1870) – український поет і етнограф, фольклорист, перекладач, видавець.

Народився в с. Сарні Гадяцького повіту Полтавської губернії, у сім'ї дрібного поміщика.

Навчався спочатку у Гадяцькій повітській школі, а потім в Харківській гімназії та Харківському університеті.

1839 р. – видав збірку оригінальних поезій та перекладів «Думки і пісні та ще дещо» (під псевдонімом Амвросій Могила).

1843 – 1848 рр. – отримав посаду ад'юнкта-професора кафедри російської словесності Харківського університету, а згодом (1849 – 1854) – ординарного професора російської словесності в Київському університеті.

1854 р. – видав фольклорну збірку «народные южнорусские песни».

17 липня 1870 р. Помер, перебуваючи в Ялті (самогубство). Похований у Ялті.

Микола Іванович Костомаров (1817 – 1885) – видатний український історик, поет, громадський діяч.

Народився 16 травня 1817 р. у селі Юрасівці Воронежського повіту у родині поміщика.

Навчався у пансіоні, потім у Воронежській гімназії.

1833 – 1837 рр. – навчався в Харківському університеті на історико-філологічному факультеті.

Після закінчення певний час перебував в армії.

1838 р. – написав драму «Сава Чалий».

1839 р. – видав збірку поезій «Українські балади» (під псевдонімом Ієремія Галка).

1840 р. – вийшла друга збірка «Вітка».

1841 р. – написав трагедію «Переяславська ніч».

1842 – 1843 рр. – працював у Харківському університеті, видавав альманахи «Сніп», «Молодик».

Деякий час вчителював у Ровенській гімназії.

У 1845 р. переїздить до Києва, засновує Кирило-Мефодіївське товариство, яке було розгромлене у 1847 році.

Перебував у Петропавлівській фортеці. Потім на засланні в саратові на канцелярській службі.

У 1857 р. покарання скасували, виїздить за кордон (відвідав Швецію, Німеччину, Швейцарію, Францію, Італію, Чехію).

1859 р. – працював на кафедрі російської історії в петербурзі, яку залишив 1862 році.

Історичні праці: «Бунт Стеньки Разіна» (1853), «Богдан Хмельницький» (1857, 1876), «Руїна» (1879 – 1880), «Мазепа» і «Мазепинці» (1882 – 1884), «російська історія в життєписах її найважливіших діячів» (1874 – 1876), «Північноруське народоправство» (1863), «Непевний час Московської держави» (1866). «Останні роки Речі Посполитої».

Помер у Петербурзі 11 квітня 1885 р. Похований на Волковому цвинтарі у Петербурзі.

Михайло Миколайович Петренко (1817 – 1862) – український поет-романтик.

Народився Михайло Миколайович 1817 року в місті Слов'янськ.

1836 – 1841 р. – навчався в Харківському університеті, де перебуває в атмосфері романтичних захоплень народною поезією, літературою, героїкою національної історії.

Один із ініціаторів проведення в Харкові українських музично-пісенних вечорів.

Збирає фольклор.

Друкується в харківських альманахах.

З 1849 року служить судовим урядовцем (стряпчим) у м. Лебедин на Харківщині (тепер Сумська область).

1855 – 1856 рр. – бере участь у в Кримській війні (був відзначений бронзовою медаллю).

Помер М. Петренко 25 грудня 1862 року в Лебедині, де й похований.

Віктор Миколайович Забіла (1808 – 1869) – український поет-романтик.

Народився у 1808 р. на хуторі Кукуріківщина (тепер село Забілівщина Чернігівської області) в сім'ї дрібного поміщика.

1822 – 1825рр. навчався в Ніжинській гімназії вищих наук князя Безбородька, але не закінчив навчання.

1825 – 1834 рр. перебував на військовій службі, по закінченні якої повернувся в рідний хутір.

На початку 40-х рр. ХІХ ст. опублікував збірку, куди увійшло 19 творів.

Декілька творів В. Забіли було надруковано в альманасі «Ластівка» (1841) та в «Черниговских губернських ведомостях» (1857).

1906 р. вийшли дві добірки митця: «Співи крізь сльози» з передмовою І. Франка, опублікована у Львові, й «Твори Віктора Забіли», із передмовою В. Мировця у журналі «Киевская старина».

Твори В. Забіли були покладені на музику М. Глинкою.

І сам писав музику та виконував їх під акомпанемент кобзи.

Помер поет 1869 р. у Борзні.

Нотатки до занять

«Імперативи романтизму диктували цілковиту свободу поета, якому відкривається первісна краса природи і природна чистота людини. Серед тих імперативів зазначимо такі:

- захоплення античністю і тими постатями, що височать понад часом (Гомер, Данте, Шекспір, Байрон);
- віра в призначення людини, вгадування і шукання своєї долі у світі таємничого і незбагненого;
- віра у великого Бога і спір зі всемогутнім Богом, воля якого часто незрозуміла в людській юдолі;
- месіанізм народу, якого Бог покликав для певної цілі, і відповідна роля поета в долі народу;
- творення мітів як найповніших живих образів світу, схоплених через небесне осяяння» [108].

(Євген Сверстюк. Шевченко понад часом)

«Явище «сутого романтизму на всіх історичних етапах дуже неоднорідне й багатогранне своїми художніми мотивами та ознаками. Основні з них наукою визначені більш-менш повно, і коли вдатися до загального переліку їх, то одержимо, приблизно, такий ряд:

- розчарування в сучасній дійсності, несприйняття її і спроба «втекти» від неї в інший, ідеальний світ;
- мотиви світової туги, зумовленої розчаруванням у силі розуму й можливостях досягти гармонії на основі раціоналізму;
- обґрунтування самоцінності людської особистості, що звільнилася від обов'язків держави;
- спроби осмислити життя з позицій історизму, національних ознак і народності» [93].

(Михайло Насенко. Романтичний епос)

«В межах пізньої романтики розвинулися дві літературні течії, що в деяких літературах набрали великого значення: це – меланхолійна, м'яка, ідилічна романтика, т. зв. «бідермаєр» (головне в німецькій літературі, переважно в Австрії), і сувора критика прозаїчної з погляду романтичних ідеалів, що в Росії набрала назви „натуральної школи“ (пізніші твори М. Гоголя), але репрезентована була майже в усіх європейських літературах (в Англії – Діккенс, у Франції – Жанен і почасти Меріме і т. д.). В українській літературі обидві течії виступають лише в окремих творах» [129, с. 131].

(Дмитро Чижевський. Лекції з історії української літератури)

«Коли брати на увагу тільки центри й характер літературного життя, у розвитку нашого романтизму можна виділити три пори:

Харківську – з половини 30-х рр. до років 1843-44 (від виступів Срезневського з його «Запорожской стариной» до від'їзду Костомарова з Харкова).

Київську – з початку 40-х рр. до арешту кирило-методіївських братчиків весною 1847 р.

Петербурзьку – від початку нового царювання (1855), коли помалу в російській столиці збираються амністовані братчики і стають там центром української громади, до розпаду «колонії» року 1863. Будемо називати її порою «Основи», «южно-руського літературно-ученого вестника», що виходив у Петербурзі в роках 1861-62» [58, с. 79].

(Микола Зеров. Лекції з історії української літератури)

«Аналіз спадщини романтиків показує, що неприйняття ними сучасної дійсності. Їхні спроби побачити в людині душу народу та його історії з'являються як результат прагнення сягнути людського ідеалу, пояснити світ через особистісне начало в людині... Головним відкриттям романтизму у пору його найвищого розквіту стало те, що він першим помітив у людині народ у його історичному русі, народ із його чітко вираженою національною свідомістю, величезними будівничими можливостями і послідовною мрією про своє майбутнє. Гуманістичний ідеал, до якого звертали свої погляди митці й попередніх епох, у романтиків набув народного виміру, а поривання до нього стало входити в більш конкретне річище в ідейному та художньому плані» [93].

(Михайло Насенко. Романтичний епос)

«Утверджувався романтизм в українській літературі двома шляхами: «від книг» і «від життя». Перший набував національного обличчя під значним впливом зразків європейського (зокрема – західнослов'янського) романтизму, а в другому домінуючим був зрослий рівень людської чуттєвості і психології» [93].

(Михайло Насенко. Романтичний епос)

«Специфіка українського романтизму полягає в тому, що він постає у двох формах – низькій, яка зберігає в собі релігійну традицію у формі химерного бароко, та високій, яка на основі аскетичного християнства дошукується

Великого Слова. Ця особливість національного романтизму відсилає до ієрархії жанрів в античній естетиці, з якою пов'язана в українському антиколоніальному проекті актуалізація генетичної пам'яті про аристократичну Трою. Проблема Касандри в психоісторії української літератури як проблема одержимого (несвідомого) романтичного патріотизму і недостача свідомого патріотизму на основі втраченого батьківського коду мужності, а також троїстий державницький архетип дає підстави висунути гіпотезу про генетичну спорідненість України і «нептунської» Трої (невипадково з осмислення загибелі Трої починається новітня українська література)» [53, с. 112].

(Ніла Зборовська. Код української літератури)

«Справжнім батьком романтизму в нашому письменстві був таки Боровиковський: у старших письменників було це тільки епізодично, його ж уся літературна діяльність минає під знаком романтизму» [44, с. 251].

(Сергій Єфремов. Історія українського письменства)

««Марусю» Боровиковського треба поставити в ряду із тими творами, що прилучили наше письменство до однієї з загальноєвропейських літературних течій, а самого автора вважати осадчим на нашому ґрунті романтизму» [44, с. 252]

(Сергій Єфремов. Історія українського письменства)

«Метлинський збагнув і вивчив основно поетичну скарбону України і з неї черпав він ті сумовиті теми, що підходили до його особистого настрою, а на його чутливій, сумовитій вдачі відбивалися також невідрадливі відносини рідного краю, так що йому, неначе «останньому бандуристові» виривав ся з душі розпучливий оклик: «Вже не гримітиме, вже не горітиме, як в хмарі. Пісня в народі, бо вже наша мова конає»... Поезія Метлинського нав'язана тугою по козацькій старовині, а його думки і пісні вельми сумовиті, бо згадка

про Україну переймає його сумом, подібно як і в творах польсько-українських поетів. Одначе мимо гарячої любови колишньої старовини не має він уже надії на відродження давньої козаччини, оцінюючи реально історичні та сучасні відносини, і тим різниться від козаколюбства Чайковського і Падури» [9, с. 58].

(О. Барвінський. Історія української літератури)

«Поетична творчість А. Метлинського знаменувала рішучий відхід від вузько побутової проблематики і дрібно тем'я до проблем загальнонаціонального значення, до відтворення широкомасштабних, епохальних колізій і образів.

Поезія Метлинського є поминальним плачем по свободі України, голосом громадянської туги, пророкуванням загибелі національного життя, мови. У своїй скорботній ораторській пристрасті вона нерідко досягає тональності біблійних інвектив і пророцтв («Смерть бандуриста», «Рідна мова»). Майже апокаліпсична картина загибелі рідної мови асоціюється з настанням загальної німоти. Виступаючи як кара за відступництво, смерть національної культури асоціюється із загибеллю цілого світу.

При відсутності в А. Метлинського інтимної любовної лірики у творах його наявні філософські роздуми про минуле й сучасне, поетизація природи, схиляння перед її вічними законами, що збуджують у людини високі почуття прекрасного, облагороджують її (лірико-філософські медитації «В'язонько», «Ще день життя минувся...», «Як свічка, знай, палає...», «Вже тихо, ніч, вже всюди тихо», «Що діється на небесах!»)» [64, с. 267 – 268].

(Михайло Яценко. Історія української літератури ХІХ століття)

«Метлинський не визнає інертності, тому й намагається розбудити приспаний патріотизм сучасників, може, навіть присоромити їх за бездіяльність і байдужість, нагадати про красиву, свідому смерть козаків на полі бою за батьківщину – гідну пам'яті» [61].

(Петро Хронко. Історія української літератури)

«В глазах ревнителей государственной целостности и народного единства России все, писанное по-малорусски, стало представляться признаком измены, мятежа, попыток к разложению отечества. В сущности же, на деле не было и тени ничего подобного. Малорусы, желавшие ввести малорусский язык в первоначальное образование народа, не руководились никакими другими видами, кроме убеждения, что язык природный, как говорится, всосанный с материнским молоком, был более чем легчайшим средством для передачи начатков образования, чем тот, который был чужд народному уху, как по словам и оборотам, так и по выговору» [73].

(Микола Костомаров. Малорусская литература)

«У Костомарова були короткозорі очі, рябувате од віспи обличчя і розгублена ніяковість у поводженні з людьми, властива кожному, що звик до самоти й замкненого кабінетного життя. Короткозорість не робила його вродливішим, до того ж вона була така велика, що це відчувалося й у його жестах і в його міміці. Він псував свою зовнішність вигадливим, хоч, може, і ненавмисним способом одягатись і невмінням дати лад своєму розкішному попільному волоссю.

Спазматична гримаса на обличчі та гротескність убрання і манер – таке було загальне враження од Костомарова, його чудернацтв, чудних вчинків і всіх його дивовижних рухів» [104].

(Віктор Петров. Аліна і Костомаров)

«Костомаров переобтяжує свої любовні вірші церковними образами, містичними уподібненнями, релігійною символікою. Він перенасичує їх літургічними асоціаціями, молитовними порівняннями, ремінісценціями з Святого Письма, з катехізисних текстів і зворотів. Він євангелізує свої інтимні любовні настрої, убирає їх у суворі темні тона середньовічного містицизму. Він робить з своїх любовних віршів якісь «духовні гімни»» [104].

(Віктор Петров. Аліна і Костомаров)

«Як автор художніх творів, Костомаров славою не тішився. В автобіографії він розповідає, що діставши збірник пісень Максимовича, з великими труднощами розбирався в тексті. Харківські колеги-письменники сміялися з його помилок у мові. По суті, те саме твердив і Тихорський у своїй рецензії: Костомаров, на його думку, не володіє ресурсами української мови, змішуючи в трагедії слова різного тону. Сумніваються в ньому, як в українському стилістові, й Опанас Маркович та Куліш, що закидає Костомарову «чужо земство»» [58, с. 85].

(Микола Зеров. Лекції з історії української літератури)

«Костомаров більше од своїх попередників уміє вже зміркувати і зважити старовину і сучасність і знаходить потроху нові мотиви для рідної бандури... Він уміє знайти гостре слово і проти «розвінчаного правдою тирана», й проти того лукавого, «що в гасло неволі обертає хрест все чесний, гасло правди й волі», і проти панства, і проти вчених, «що од простих світло заховали»» [44, с. 259].

(Сергій Єфремов. Історія українського письменства)

«Художник у своїй історичній діяльності, Костомаров занадто багато домислу вводить до своїх поетичних творів на велику їм школу. Над безпосереднім чуттям у нього завжди панує тенденція, що призводить до однобічного погляду на стосунки людські: правда і воля, щастя і доля неподільно для Костомарова єднаються з християнством, і морально-індивідуальна сторона і в його ідеології переважає, хоча вже починають озиватися й соціальні моменти життя... Інтереси народу потроху все дужче й голосніше починають бриніти у Костомарова, в якому і тоді вже озивався голосно історик, - та навіть у минулому він наперед ставить моменти національного й демократичного характеру» [44, с. 260].

(Сергій Єфремов. Історія українського письменства)

«Німецькі романтики навчили його божеволіти й галюцинувати, бачити привиди, мати споглядання, загубити межі, що відокремлюють хвору уявлену ілюзорність від живого реального буття. Під впливом німецьких романтиків, особливо ж Гофмана, він призвичаївся сприймати життя, як магічну ірреальну казку, і казкові образи геніального фантаста – як життя.

Гофманові божевілля він сприймав, як свої» [104].

(Віктор Петров. Аліна і Костомаров)

«Український романтизм сконцентрувався на нації, котра вмирає; народі, який сходить з історичної сцени. Тут містилися витoki універсального, вселенського песимізму.

Водночас романтики відчували емоційно й інтелектуально не менш вселенське прагнення життя для цього народу: Костомаров у «Книгах буття»: «І встане Україна з своєїмогили...» чи Шевченко: «Церков-домовина Розвалиться... і з-під неї Встане Україна» («Стоїть в селі Суботові»). Фундаментальна антиномія: песимізм – оптимізм, народ умер – народ ожив» [101, с. 493].

(Соломія Павличко. Теорія літератури)

Самостійна робота студентів

- ❖ Створити відеопоезію на один із віршів українських поетів-романтиків (зі списку для обов'язкового прочитання).
- ❖ Виконати ідейно-художній аналіз поезій М. Костомарова, М. Метлинського, В. Петренка.
- ❖ Законспектувати статті:
  - Франко І. Деяко про «Марусю» Л. Боровиковського та її основу. Франко І. *Зібрання творів* : у 50 т. К., 1982. Т. 33.
  - Вступну статтю В. Смілянської до двотомного видання творів М. Костомарова.

4. Написати літературно-критичний нарис на одну із запропонованих тем:

- Життя і творчість О. Афанасьєва-Чужбинського.
- Романтична спадщина О. Корсуна.
- Художні особливості лірики В. Забіли.
- Порив у небо у творчості М. Петренка.

Перелік художніх творів для обов'язкового прочитання:

- П. Гулак-Артемівський: балади – «Рибалка», «Твардовський».
- Є. Гребінка: поезії – «Човен», «Українська мелодія», «Ні, мамо, не можна нелюба любити!..», «Очи черные».
- Л. Боровиковський: поезії – «Чорноморець», «Козак», «Журба», «Гайдамаки», «Розставання» «Подражаніє Горацію», «Волох», «Убійство», «Два ворони», «Дніпр», «Дін», «Бандурист», «Акерманські степи»; балади – «Маруся», «Чарівниця», «Ледащо», «Вивідка».
- І. Срезневський: поезії – «Корній Овара», «Море», «Давно тебе, отчизна, я оставил...».
- О. Шпигоцький: поезії – «Тільки тебе вбачила...», «Знаєш, Саню-серденько!..», «Малороссийская баллада», «Малороссийсий романс».
- М. Маркевич: поезії – «Сон-трава», «Приметы по коню», «Воронье кони», «Гетьманство», «Украинские ночи», «Чигирин», «Венки», «Иван Купала».
- А. Метлинський: балади – «Степ», «Кладовище», «Козача смерть», «Смерть бандуриста», «Підземна церква»; поезії – «Бандура», «Зрадник», «Спис», «Чарка», «Гетьман», «Бабусенька», «Рідна мова», «В'язонько», «Дитина-сиротина», «Козак та буря», «Покотиполе», «Шинок», «Рідна мова».
- М. Костомаров: балади – «Брат з сестрою», «Ластівка», «Явір, тополя й береза», «Пан Шульпіка»; поезії – «Співець Митуса», «Стежки», «Посланець», «Співець», «Кінь», «Дід-пасічник», «Згадка», «Грецька пісня», «Туга», «Голубка», «Дівчина», «Хмарка», «Полтавська могила», «Поцілунок», «І.І. Срезневському», «Кульбаба», «На добраніч», «Діти

- слави, діти слави!», «Пантікапея», «Заліг, заліг, козаченько...», «Спить Україна та руїни...», «Наталя»; «Закон божий. Книга буття українського народу».
- О. Афанасьєв-Чужбинський: поезії – «Шевченкові», «Прощання», «Ой, як весело глядіти...», «Думка», «Весна». «Осінь», «Могила», «Метіль», «Дівочька правда», «Товаришеві, «Співака», «Є.П. Гребінці», «Бандурист», «Украинская дума».
  - В. Забіла: поезії - «Гуде вітер вельми в полі», «Соловей» («Не щебечи, соловейку...»), «Два вже літа скоро пройде...», «Маруся», «От і празника діждались...», «Повз двір, де мила живе...», «До коня», «Сирота», «Зовсім світ перевернувся...», «Вечоріє, смеркається...», «До невірної», «Палій», «Пісня («Не плач, дівчино...»))».
  - М. Петренко: поезії – «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю...», «По небі блакитнім очима блукаю...», «Схилившись на руку, дивлюсь я...», «Весна», «Ось-ось Слов'янськ! Моя родина!», «Чи бачив хто слов'янську дівчину», «Далеко до родини...», «Тебе не стане в сих місцях», «Туди мої очі, туди моя думка...», «Чого ти, козаче, чого ти, бурлаче...», «Недуг», «Батьківська могила», «Гей, Іване, пора...»; драматична дума – «Найда».
  - О. Корсун: поезії – «Блискавка», «Коханка», «Зрада», «Старі пісні». «Козак та гулянка», «Рідна сторона, «Могила», «Кохання», «До Шевченка», «Рожа і дівчина», «Дорошенко».
  - П. Морачевський: «Чумаки, або Україна з 1768 року».

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Арендаренко І. По дорозі й назустріч. Англійська та українська романтичні поезії: порівняльна типологія і поетика. Київ, 2004.
2. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури : Підручник. Київ : Либідь, 2001. С. 370 – 378.

3. Гончар О. Зачарований небом: Романтичний світ М. Петренка – поета XIX ст. *Слово і час*. 1997. № 11 – 12.
4. Єременко О. Українська балада XIX століття (історія жанру). Суми, 2004.
5. Зборовська Н. В. Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія. Київ : Академвидав, 2006. 504 с.
6. Козак С. Українська змова і месіанізм: Кирило-Мефодіївське братство. Івано-Франківськ, 2004.
7. Крижанівський С. «Украинские мелодики» Миколи Маркевича в початках українського романтизму XIX ст. *Сучасність*. 1993. № 2.
8. Крижанівський С. Віктор Забіла: Поет і літературний герой. *Київська старовина*. 1993. № 6.
9. Крижанівський С. Михайло Петренко: вчора, сьогодні, завтра. *Слово і час*. 1993. № 11.
10. Куліш П. Історичне оповідання. *Куліш П. Твори : в 2 т.* Київ, 1994. Т. 1.
11. Лук М. Микола Костомаров: історіософія та соціальна філософія українського романтизму. *Молода нація: альманах*. Київ, 2002. № 1.
12. Наєнко М. К. Романтичний епос: Ефект романтизму і українська література. Київ : Вид. центр «Просвіта», 2000. 382 с.
13. Свириденко О. Романтична парадигма творчої діяльності Амвросія Метлинського: дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Переяслав-Хмельницький, 2002. 192 с.
14. Смілянська В. Л. Літературна творчість Миколи Костомарова. Костомаров М. І. Твори : у 2 т. К., 1990. Т. І.
15. Ткачук М. Поетика балад Левка Боровиковського. Тернопіль, 2000.
16. Франко І. До біографії та характеристики В. Забіли. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. К., 1982. Т. 33.
17. Франко І. Олександр Степанович Афанасьєв-Чужбинський. *Франко І. Збір. творів : у 50 т.* Київ, 1983. Т. 39.

18. Франко І. Поезії Віктора Забіли. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ, 1982. Т. 37.
19. Шерех Ю. Інший романтик, інший романтизм. Шерех Ю. Третя сторожа: Література. Мистецтво. Ідеології. Київ, 1993.
20. Яблонська Л. Романтизм як спосіб осмислення держави та нації у політико-правових концепціях мислителів Німеччини XVIII–XIX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.01. Львів, 2002. 20 с.

Джерела:

1. Poetry of the Romantics. URL: <https://www.poetseers.org/the-romantics/romantic-poetry/>
2. The Origins of Romanticism. A lecture by Sir Jonathan Bate CBE FBA, Gresham Professor of Rhetoric 18 September 2018. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=t2-EA6doUf4>

ТЕМА 7. Розвиток нової літератури на Західній Україні

Програмовий зміст

Процеси створення нової української літератури на Західній Україні. Суспільно політичні та культурні умови формування нової української літератури на Західній Україні. Стан освіти та викладання української мови на західноукраїнських землях. Широкий інтерес до збирання й видання фольклору.

Створення гуртка «Любителів руської мови» у Львівській семінарії, їх культурницька та просвітня діяльність. Діячі «Руської трійці». Укладання перших українських альманахів «Син Русі», «Зоря», «Русалка Дністровая» як перший в Галичині збірний прояв народної думки. Прогресивно-романтичні літературні та літературно-наукові погляди представників «Руської трійці» в «Русалці Дністровій».

Маркіян Шашкевич – чільна постать «Руської трійці» як культурологічного явища в українській історії. Статті М. Шашкевича про мову і літературу – «Азбука і абецаadlo», передмова до альманаху «Русалка Дністровая».

Поетична творчість. Основні мотиви: уславлення героїчних подвигів українського народу в боротьбі проти польської шляхти («О Наливайку», «Хмельницького обступленіє Львова»), заклик до праці для піднесення рідної культури («Другові», «Руська мати їх родила», «Побратимові»), проголошення єдності Західної і Східної України. Пейзажна та інтимна лірика («Веснівка», «Підлиссе»). Пісенно-романсовий характер інтимної лірики, використання стилістики народної пісні. Оповідання-казка «Олена» - перший прозовий твір на західноукраїнських землях. Значення перекладів М. Шашкевича (сербських, чеських, польських поетів). Творчі пошуки в галузі перекладу.

Життя та творчий шлях І. Вагилевича. Поезія польською мовою. Медитативно-елегійна тональність лірики Івана Вагилевича: легендарно-історична поема «Мадей», романтична балада «Жулин і Калина», польськомовні вірші («Розпач», «Спомин» та ін.). Фольклористична діяльність. Записи гуцульського, бойківського та лемківського діалектів.

Притчево-алегоричні вірші Я. Головацького («Весна»), стилізація народної балади («Три віночки»), віршовані декларації. Ідея слов'янської єдності. Я. Головацький – один із перших перекладачів сербських та хорватських пісень українською мовою.

Ключові поняття:

балада (франц. *ballade*, від лат. *ballare* – танцювати) – жанр ліро-епічної поезії фантастичного, історико-героїчного або соціально-побутового татунку з драматичним сюжетом. Зазнала суттєвих змін від початків свого існування (XII–XIII ст.), коли вживалася як любовна пісня до танцю, поширювалася у Провансі, модернізована в англо-шотландському варіанті, розкрилася в напруженому драматичному сюжеті, поглибленому романтиками, напружений сюжет в ній розгортався на тлі переважно буряної природи, подеколи переймався фантастичними ознаками [84, с. 76].

міфологічна школа – напрям у фольклористиці та літературознавстві німецьких романтиків (початок XIX ст.), спирався на естетику Ф.-В.-Й. Шеллінга та братів А. і Ф. Шлегелів, які обстоювали думку про міф як необхідну умову мистецтва, ядро поезії. Філософські основи міфологічної школи dokonечно оформилися після видання «Німецької міфології» братів Я. та В. Грімм, що сприяло усвідомленню сутності «народної душі» не тільки греків чи римлян, а й іранців, кельтів, германців, слов'ян. Міфологічна школа швидко поширилась у багатьох європейських країнах, спонукавши до осмислення проблеми народності мистецтва, менталітету, щоправда, в романтичному обарвленні [84, с. 452-453].

народна творчість – сукупність творчої діяльності народу, яка виявляється у різних видах мистецтва: в усній словесній поезії, музичних вокально-інструментальних творах, танцях, хороводах, сценічній грі, драмі, в народній архітектурі та найрозмаїтіших різновидах малярської, декоративно-ужиткової творчості – вишивання, різьблення, художнє ткання, писанкарство, кераміка, витинання тощо [84, с. 478].

фольклоризм (англ. folk-lore – народна мудрість, народне знання) – наявність фольклорних елементів у літературному творі. Проявляється на різних функціональних зрізах: через сюжетне запозичення, введення у текст окремих фольклорних мотивів чи образів, символічне переосмислення (фольклорних міфологічних першоелементів. Виділяють такі основні етапи освоєння літературою фольклору; стилізацію, психологічну інтерпретацію фольклорних мотивів, переосмислення народної міфології. В період романтизму відбулося зближення фольклорної та літературної традиції, що виражалось у стилізації текстів під фольклорні зразки, запозиченні фольклорних сюжетів і символів тощо [84, с. 699].

Лекція 3

ТЕМА: «Руська трійця» як представники нової української літератури Західної України

ПЛАН:

1. Перші вияви національно-освітнього пробудження. Головні передумова виникнення «Руської трійці».
2. Фольклористична та громадська діяльність «Руської трійці».
3. «Руська трійця» та їхні перші збірки.
4. Альманах «Русалка Дністровая».
5. Художні пошуки карпатських українців.

б. Зв'язки «Руської Трійці» з іншими слов'янськими діячами.

Нотатки до занять

«Судилося нам ся послідним бути. Бо коли другі слов'яни вершка ся дохаплюют і єсли не вже, то небавом побратаються з повним ясним сонцем, нам на долині в густій студеній мраці гибіти... Не журися, Русалочко з-над Дністра, що-сь не прибрана, в наряді, який від природи і простодушного, і добросердного народа твого приймила-сь, стаєш перед твоїми сестрицями. Они добрі, вибачат ти, приймут тя і прикрасять» [107, с. 3].

(Маркіян Шашкевич. Русалка Дністровая)

«Він-бо [Маркіян Шашкевич] явився в Галицькій Русі, неначе той ясний луч сходячого сонця, зо після темної ночі прошив на хвилиночку чорні хмари, та й озирнувшись любо по світі від зло віщих мрак, знову був закритий... Молодого того поета післало Провідіння в мир відтворити двері в святині просвіти русько-народної, двері, зачинені через кількасот літ, - от кликнув він посеред земляків щоби пробудилися зі сну вікового і полюбили правду і волю... І дійсно відтоді культ Шашкевича станув при культі Шевченка в Галицькій Русі-Україні»».

(Омелян Огоновський)

«Маркіян Шашкевич був проникнутий глибокою релігійною свідомістю, яка народилася з великої любові до Бога й щирого бажання працювати для свого народу. Він просто захотів жити життям свого народу – життям віри, Церкви і мови» [18].

(Владика Ярослав Приріз; Передмова до монографії про о. Маркіяна Шашкевича)

«В думках розцвітає лицарськими ділами буйність, зв'язана з переповненим внутреним призраком; они суть найчеснішим образом борючихся і загибаючи

стратенців. Із Запорожя лицарських діл гомін зашибався високими курганами по всій Русі, а з Бескидів і всяких сторон розбігалися мстиві молодці за печальную неволю мірян. Чистий воздух и красні окресности творили мір гарний и шпаркий, ум одівали буйними гадками, насадили в серця сильніи чувства и розцвплілії призраки, а Русин все, що видів, що терпів и що діяв виливав словами – а виливав з повної душі; а в яким уклався состояню в закорінках свого викопуваня-ся з-під намету горести і насилія, так строїв і свій голос, і свої співанки, і розділив їх як зажегнене світло, в різнобарвих цвітах горющее; і се здвигло єго ще вище» [107, с. 14].

(Іван Вагилевич. Русалка Дністровая)

«Думки (пісні жіноцькі) провівають буйного гарністю, и зажегненими чувствами, пов'язаними з журбою і тугою. Дівочі чувства стеляться в них хрещатим барвінком, крутая рутка узеленяє терновії вінці страсти, дивная боротьба з невідмінним присудом проколюєся в них. Обмана козаків, лихая падь, що милого забрала, злидні, що го побили, або смерть, що го загорнула, розсерджує дівицю, що ся цілою душею влюбила, обгортає розпукою; серце, зайшлоє крвлею ние, сама розбиваєся о камінь, під землю западає, під воду йде...

Любовнії пісні, де нема провини, туги, провівають гарною любостію, веселою буйністю, нетямливим веселієм і суть поскоч ні до танку.

До жіноцьких пісень причисляються всі обрядовії. В сих не той смуток і горість, що в думках...

Пісні обрядові лишилися чесним святим віном дідів передхристових; склад їх не теперішній, імена нечувані й незнакомі» [107, с. 16].

(Іван Вагилевич. Русалка Дністровая)

Короткі біографічні відомості:

Маркіян Семенович Шашкевич (1811 – 1843) – український поет, фольклорист, мовознавець, видавець, громадський діяч.

Народився у с. Підліссі (тепер Золочівського р-ну Львівської обл.) у попівській родині 6 листопада 1811 року.

Навчався в початковій школі в Білому Камені, міській нормальній школі у Львові (до 1823 р.).

1823 – 1825 рр.- навчався в домініканській гімназії у Львові, а потім в Бережанській гімназії

1829 р. – здобув освіту у Львівській семінарії (виключили за вільнодумство). Деякий час жебракував.

1838 р. – закінчив технологічний факультет Львівського університету та греко-католицьку духовну семінарію.

Шашкевич був натхненником, організатором і лідером «Руської трійці».

Через рік після закінчення висвячується в попа.

Священик у селах Гумніська, Нестаничі, Новосілки (Галичина).

Помер 7 червня 1843 року від туберкульоза. Похований у селі Новосілках Ліських.

У 1893 прах М. Шашкевича перевезено до Львова і перепоховано на Личаківському кладовищі.

Яків Федорович Головацький (1814 – 1888) – письменник, вчений-мовознавець, історик і фольклорист.

Народився 20 жовтня 1814 року в с. Чепелах Золочівського повіту в попівській родині.

Навчався у Львівській нормальній школі та гімназії.

З 1831 р. – навчався в духовній семінарії, був слухачем філософського факультету Львівського університету.

1832 р. перервав навчання, 2 роки мандрує містами і селами Галицької та Угорської Русі.

1835 р. – вступив до Кошицької академії, потім – Будапештського університету.

1836 – 1839 рр. – продовжив навчання у Львівському університеті, після закінчення висвячений на священника, але продовжує наукову та літературну діяльність.

1842 – 1848 рр. – у Львівському університеті відкрито кафедру руської мови і словесності, яку Я. Головацький очолив.

1858 – 1859 рр. – декан філософського факультету Львівського університету.

1864 – 1866 рр. – ректор університету.

Впав у москвофільство й консерватизм.

1867 р. – їде на етнографічну виставку до Москви. Після звільнення з роботи їде до Росії.

Працює у Вільно.

Помирає 13 жовтня 1888 р.

Іван Миколайович Вагилевич (1811 – 1866) – український поет, фольклорист, етнограф, громадський діяч.

Народився в с. Ясені на Галичині 2 вересня 1811 р.

Закінчив нормальну школу в Бучачі, потім – Станіславську гімназію.

1839 р. закінчив Львівську духовну семінарію.

Під час революції 1848 року був редактором газети «Дневник руський». Потім газету заборонили.

Він вирішив із уніатства стати протестантом. Його переслідує церква та австро-угорський уряд.

1862 р. – отримав посаду міського архіваріуса, на якій працював до самої смерті.

Помер І. Вагилевич 10 травня 1866 року у Львові. Могилу на Личаківському цвинтарі розшукати неможливо.

Самостійна робота студентів

- ❖ Опрацювати статтю

- Шалата М. «Перші будителі народного руху в Галичині. *Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький. Твори.* Київ, 1982.

Перелік художніх творів для обов'язкового прочитання:

- М. Шашкевич: поезії – «Слово до читателів руського язика», «Азбука і абецадло», «Туга», «Син любимому отцю», «Вірна», «Сумрак вечірній», «Чом, козаچه молоденький...», «Споминайте, браття милі...», «Туга за милою», «До милої», «Над Бугом», «О Наливайку», «Хмельницького обступленіє Львова», «Погоня», «Веснівка», «Бандурист», «Згадка», «Марусенька мила...», «Руська мати нас родила...»; переспіви – «Дівчина і риба», «Дівчина до рожі», «Олень».
- І. Вагилевич: балади – «Мадей», «Жулин і Калина»; переклади – «Китиця», «Рожа».
- Я. Головацький: поезії – «Весна», «Туга за родиною», «Два віночки», «Моя доля», «Братові з-за Дунаю», «Над Прутом»; переклади – «Вівчар та дівчина», «Оден милий, та і той далеко», «Вихованне», «Смерть милих».
- М. Устиянович: «Побратимові в день імені його», «Осінь», «Наддністрянка», «Гей, гей, милий боже!», «Дума матері руської», «Жебрак», «Вістка з чужини», «Звістка», «Крася», «Туга», «Піснь опришків», «Хора», «Старість – не радість», «Чим провинили ми?», «Рекрутка», «Судьба», «Могила Святослава», «Проклятство матері», «Одвіт многим»;
- А. Могильницький: поезії – «Рідна мова», «Згадка старовини», «Пробудися соловію...», «Судьба поета», поема – «Скит Манявський».
- І. Гушалевич: поезії – «Туга за родиною», «Туга за юностей», «До зорі», «Бурлак», «Де єсть руська отчина?», «Дума», «До пчоли», «Дума над дністровська», «Лебедка», «Голубка», «Човен», «Тужливая діва».

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Єременко О. Модифікації балади в доробку М.Шашкевича. *Дивослово*. 2000. № 1.
2. Зеров М. Галицьке літературне відродження. Зеров М. Твори: У 2 т. К., 1990. Т.2.
3. Наєнко М. Романтична епоха і друге відродження. Романтизм: [Львівська романтика (Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький, Микола Устиянович). Художня література України. Від міфів до модерної реальності. К.: Просвіта, 2008. С. 248 – 255
4. Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш і «Руська трійця»: До проблеми ідеологічних шукань серед української інтелігенції ХІХ століття. Львів, 1994.
5. Ткачук М. Лірика Маркіяна Шашкевича. Тернопіль, 1999.

ТЕМА 8. Романтична проза І половини ХІХ століття

Програмовий зміст

Розвиток прозових жанрів на початку ХІХ століття. Роман В. Наріжного «Бурсак, малороссійская повесть» (1824), один із перших зразків української історико-пригодницької романістики. Роман «Гаркуша» – роздуми над проблемами самоцінності людини, волі тощо. Пригодницька повість «Запорожець» (1824) – життєпис французького маркіза де Газара Леона. Оповідь від першої особи. Цикл повістей «Славенские вечера» (1809): 13 повістей, кожна з яких має додаткову назву за іменем певного князя чи героя слов'янської міфології. Повісті О. Сомова (Порфирия Байського). «Роман в двух письмах» (1832).

Прозова спадщина Є. Гребінки. Українська історична тематика і російських прозових творах («Чайковський», «Нежинский полковник Йван Золотаренко»). Розробка актуальних питань суспільно-політичного й літературного життя епохи в прозових творах Є. Гребінки. «Маленька людина» у повістях «Записки студента», «Доктор», «Приключения синей

ассигнации». Є. Гребінка («Рассказы пирятинца») і М. Гоголь – спільне у творчості.

Початки прози в західноукраїнській літературі. Оповідання М. Шашкевича «Олена». Змалювання в романтичному дусі опришків, їх висока мораль. І. Франко про значення оповідання у визвольному русі.

Повісті М. Устияновича «Страстний четвер» і «Мечь верховинця»: фольклорна основа творів, широке змалювання побуту гуцулів, поетизація краси рідного краю, піднесення високих моральних якостей простого люду. Роздуми над драмою українського менталітету у повісті «Чернігівка». Фольклоризація оповідної манери у «Казці про дівчину-семилітку», «Торбі», «Ловах».

Історична белетристика М. Костомарова російською мовою («Холоп»).

Публіцистичні виступи Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, П. Гулака-Артемовського та їх роль у розвитку української художньої прози.

Зразки публіцистики М. Костомарова: «О преподавании на народном языке в Южной Руси», «Две русские народности», «Украинский сепаратизм», «Задачи украинофильства».

Короткі біографічні відомості:

Микола Васильович Гоголь (1809 – 1852)

Народився 20 березня (1 квітня) у 1809 році у м. Великі Сорочинці на Полтавщині.

Навчався вдома, потім з 1821 р. у Ніжинській гімназії вищих наук князя Безбородька, спочатку як своєкоштний пансіонер, а з 1822 р. на казенному утриманні.

У 1825 році помирає батько, що вплинуло на Миколу Гоголя.

1828 р. – переїздить до Петербурга, влаштовується на державну службу.

Влаштовується в канцелярію третього відділу. Службу відбуває вкрай недбало.

1830 р. «Отечественные записки» публікують повість «Басаврюк, или Вечер накануне Ивана Купала».

1831 р. – повість «Учитель» за підписом «П. Глечик

1831 р. – з'являється друком перша книга «Вечорів на хуторі біля Диканьки», а 1832 р. – друга книга твору. 1

1834 р. М. Гоголь призначений ад'юнктом на кафедрі історії Санкт-Петербурзького університету; перші лекції його зібрали численну публіку. Працює над повістю «Ніс» (1835), над комедіями «Женитьба» і «Ревізор».

19 квітня 1836 р. – перша постановка п'єси «Ревізор». Але відгуки неоднозначні.

З червня 1836 р. до вересня 1839 р. перебуває за кордоном, оселяється в Римі («вся Європа існує для того, щоб дивитись, а Італія – для того, щоб жити»).

Із вересня 1839 р. до жовтня 1840 р. – у Росії, пише «Мертві душі».

Червень 1840 – жовтень 1841 рр. М. Гоголь перебуває за кордоном.

21 травня 1842 р. опубліковано перший том «Мертвих душ».

Подорожує Європою.

У жовтні 1851 р. був закінчений другий том «Мертвих душ».

М. Гоголь знайомиться з отцем Матвієм, під впливом якого облишив літературну працю, став поститися, змушував себе мало спати.

У лютому 1852 р. захворів, відмовився від ліків та їжі. Ночі проводив у молитвах перед образами.

М. Гоголь помер внаслідок виснаження і неправильного лікування, особливо кровопускань. Був похований на цвинтарі Данилового монастиря, але 31 травня 1931 р. перенесене на Новодівиче кладовище. На надгробку М. Гоголю написані слова із книги пророка Ієремії, XX.3: «Гірким словом моїм посміються».

Лекція 4

ТЕМА 8. Романтична проза I половини XIX століття

ПЛАН:

1. Романтична проза Є. Гребінки.
2. Яскравий національний і романтичний колорит збірки М. Гоголя «Вечори на хуторі біля Диканьки»: образна система, особливості мови і стилю.
3. Західноукраїнська проза I половини XIX століття.

Семінарське заняття № 6

Тема: Романтична проза I половини XIX століття

План

1. Розвиток літературної казки в українській літературі I половини XIX століття (Є. Гребінка, Л. Боровиковський, М. Гоголь, М. Максимович та ін.).
2. Зображення героїчної історії України і її національних героїв у повісті «Тарас Бульба».
3. Проза М. Устияновича.

Методичні рекомендації

Готуючись до семінарського заняття слід з'ясувати витоки літературної казки. На первинних етапах виникнення та розвитку літературної казки відчувався потужний вплив казки народної та її традиції. Літературна казка I половини XIX століття представлена у творчості багатьох українських письменників. Українська літературна казка звертається до фантастичності та розважальності народної казки; елемент правдоподібності також присутній у її художньому світі.

Слід наголосити, що одним із визначальних художніх засобів казок про тварин є антропоморфізм, але, на відміну від байкової алегорії, у них характер персонажів розкривається в їх взаємодії (казки П. Білецького-Носенка, О. Бодянського). У чарівних казках домінантним є фантастичний елемент, при цьому вимисел не терпить ніяких обмежень (казки Л. Боровиковського, О. Сомова та ін.).

Варто зазначити, що одним з улюблених народноказкових сюжетів є продаж душі чортові, присутність міфологічних істот («Зачароване місце» М. Гоголя, «Диво-рушниця Л. Боровиковського тощо).

Ряд авторських казок цього періоду можна віднести до повчальних казок-притч, побудованих на тогочасних реаліях, що піднімають моральні та соціальні проблеми нерівності, жадібності тощо («Торба» М. Костомарова, «Дві долі» Л. Боровиковського).

Структура казки характеризується обов'язковою присутністю власне авторських художніх елементів – ліричних відступів, найрізноманітніших описів, змалювання внутрішнього світу героїв тощо.

Розглядаючи творчість М. Гоголя, на думку Л. Задорожної маємо враховувати «три важливі настанови: «сміх світлий»; «я гадав, що крізь сміх відчують мою добру вдачу»; «розум іде вперед, якщо ідуть уперед усі моральні сили людини». В основу сюжету повістей «Вечори на хуторі біля Диканьки» покладено українські народні легенди та перекази. Колоритну і веселу Україну М. Гоголь протиставляє похмурому Петербургу, світ народних повір'їв і легенд – сучасності.

Самостійна робота студентів

1. *Скласти опорний конспект про розвиток літературної казки у I половині XIX століття.*
2. *Створити сторінку в телеграмі або інстаграмі одного з персонажів творів Миколи Гоголя (мінімум 10 постів).*
3. *Охарактеризувати образну систему творів М. Устияновича.*

Перелік художніх творів для обов'язкового прочитання:

- Є. Гребінка: роман «Чайковський», повісті – «Кулик», «Нежинський полковник Иван Золотаренко», «Приключения синей ассигнации».
- М. Костомаров: оповідання – «Приключения по смерти», «Большая», «Ольховняк».

- М. Гоголь: «Сорочинський ярмарок», «Вечір проти Івана Купала», «Травнева ніч, або Утоплена», «Пропала грамота», «Ніч перед Різдвом», «Зачароване місце», «Тарас Бульба», «Вій».
- М. Шашкевич: казка «Олена».
- М. Устиянович: повість «Месьть верховинця»
- Т. Шевченко: повісті – «Художник», «Музикант», «Близнець», «Варнак», «Княжна». «Наймичка».

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Задорожна Л. Євген Гребінка: Літературна постать. Київ, 2000.
2. Зачароване місце: Українська літературна казка / Упор.: Ю. Винничук. Львів : ЛА «Піраміда», 2006. 412 с.
3. Кравченко В., Воробйова О. Психоаналітичний аспект художнього моделювання образів у повісті «Тарас Бульба» М. Гоголя. VIII Гоголівські читання : зб. наук. пр. Полтава : ПДПУ, 2006. С. 117-121.
4. Кралюк П. Таємний агент Микола Гоголь, або про що розповідає «Тарас Бульба»: нарис. Львів : Видавництво Старого Лева, 2016. 176 с.
5. Нахлік Є. К. Українська романтична проза 20 – 60-х років XIX ст. Київ, 1988.
6. Ніколенко О., Шарбенко Т. Столичний текст М. Гоголя і М. Булгакова : монографія. Полтава : Асмі, 2009. 200 с.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. ТАРАС ГРИГОРОВИЧ ШЕВЧЕНКО: ФЕНОМЕН ЛІТЕРАТУРНОЇ ПОСТАТІ

Програмовий зміст

Трагічна доля Тараса Шевченка та широта його творчої спадщини, що охоплює поезію, драматургію, прозу й критику. Як художник, Шевченко був першим академіком офорту в тогочасній Російській імперії. Його світове значення важко переоцінити.

Шевченкознавство як галузь науки відіграє важливу роль в українській літературі. Вивчення ранньої творчості, зокрема «Кобзаря» 1840 року, та його оцінка критиками дозволяє виділити основні мотиви ранньої поезії: роль поета в житті народу, пошуки іманентної сутності таланту («Думи», «Перебендя», «На вічну пам'ять Котляревському», «До Основ'яненка»), туга за батьківщиною та її уярмленим народом, образи героїчного минулого України.

Особливе місце займає «жіноча лірика» Шевченка, а також його романтичні балади фольклорного походження («Причинна», «Тополя», «Утоплена»). Соціально-побутова поема «Катерина» цікава у порівнянні з однойменною картиною Шевченка.

Історичні поеми Шевченка, такі як «Іван Підкова» і «Гамалія», романтизують національну героїчну епіку. Поема «Гайдамаки» представляє романтичну інтерпретацію українського минулого, а також полемізує з польською та російською літературою про гайдамацький рух. «Гайдамаки» також заслуговують на увагу жанровою специфікою та отриманими критичними відгуками.

Перебування в Україні, знайомство з літературним середовищем та учасниками Кирило-Мефодіївського товариства вплинули на творчість Шевченка в період «трьох літ». Лірика 1843 – 1845 років містить громадянські мотиви та образ сім'ї «вольної, нової». Рукописна збірка «Три літа» та сатиричні поеми цього часу відзначаються тематичним багатством.

Шевченко також прагнув переоцінити національну історію з погляду об'єктивного історизму, захищаючи її від тенденційних перекручень («Розрита могила», «Чигрине, Чигрине», «Холодний Яр»), і створював містеріальні поеми, як-от «Великий льох». Побутові поеми Шевченка («Сова», «Наймичка») відображають образ матері, а поеми російською мовою («Слепая», «Тризна») пов'язані з ліро-епічними творами епохи романтизму.

Під час заслання Шевченко створив цикл поезій «В казематі», який містять інтимні й громадянські мотиви, а також національні теми. Поезія періоду заслання відзначається різноманіттям змісту і форми, стилізацією

народних пісень, а також антикріпосницькими настроями в поемах («Царі», «Старенька сестро Аполлона...», «Княжна», «Марина», «Варнак»). Балади морально-етичного спрямування та автобіографічні мотиви доповнюють лірику цього періоду.

Останні роки життя Шевченка позначені поверненням до Петербурга, використанням біблійних тем і образів у поемах («Неофіти», «Марія», «Юродивий»), створенням інтимних віршів («Ликері», «Барвінок цвів і зеленів», «Минули літа молодії»). Триптих «Доля», «Муза», «Слава» відображає кредо поета. Видання «Кобзаря» 1860 року стало визначною подією.

У російськомовній прозі Шевченка висвітлюються долі кріпаків-інтелігентів («Художник», «Музикант»), жінок («Наймичка», «Капітанша»), поміщиків («Близнець»), а також проблеми вродженого аристократизму («Варнак»). Автобіографізм повістей, художня форма, мова і стиль повістей Шевченка отримали різні оцінки критиків.

Автобіографія Шевченка («Журнал») є зразком мемуарно-публіцистичної прози, де висвітлені суспільно-політичні, філософські та літературно-естетичні погляди поета. Переклади творів Шевченка на інші мови свідчать про його світове значення, а органічне поєднання поетичних та малярських талантів робить його спадщину унікальною.

Ключові поняття:

автобіографія (грец. *autos* – сам, *bios* – життя і *graphô* – пишу) – літературний жанр, головним героєм якого (в літературному сенсі) є сам автор; основа автобіографістики, що включає, крім автобіографії, мемуари (спогади), щоденники, частини й листування, а також автобіографічні художні твори. Все це разом можна означити терміном «автобіографізм», тобто тією особливістю, що полягає в наповненні твору фактами з власного життя письменника [84, с.10].

ідея твору – емоційно-інтелектуальна, пафосна спрямованість художнього твору, яка приблизно може бути охарактеризована як провідна думка, ядро задуму автора [84, с. 291].

інвектива (лат. *invehi* – нападати) – творчий прийом, що полягає в гостро сатиричному викритті певних осіб чи соціальних явищ [84, с. 301].

інтимна лірика – умовна назва ліричного твору, в якому панівний мотив – любовна пристрасть автора. Таку лірику ще називають любовною, або еротичною. Інтимна лірика розкриває широкий діапазон душевних переживань, постає найяскравішим художнім документом історії людського серця; основні мотиви поезії мають еротичне забарвлення, зумовлюють витончену інтимізацію буття, втаємничення у заповітні істини [84, с. 310].

ліричний суб'єкт (лат. *subjectum* – підкладене) – уявна особа (синонім героя ліричного), яка висловлюється в ліричному творі і через нього виражає свої переживання, переконання, і водночас визначається цим твором [84, с. 395].

медитативна лірика (лат. *meditatio* – роздум) – жанр ліричної поезії, в якому автор розмірковує над проблемами онтологічного, екзистенціального і т. п. татунку, здебільшого схиляючись до філософських узагальнень. Медитативна лірика – різновид феноменологічного метажанру. Її найбільш властива така форма виявлення авторської свідомості, як суб'єктивований ліричний герой. Основні опозиції медитативної лірики – «людина і суспільство», «людина – людина», «людина – особистість», колізії морального характеру [84, с. 433].

мемуари (франц. *mémoires* – спогади) – оповідь у формі записок від імені автора про реальні події минулого, учасником або ж очевидцем яких він був. Провідною жанровою ознакою мемуаристики є суб'єктивне осмислення певних історичних подій, життєвого шляху конкретно-історичної постаті із залученням документів, співвіднесенням власного духовного досвіду автора з внутрішнім світом його героїв, соціально-психологічною природою їх вчинків, мотивацією дій і рішень [84, с. 436].

мова художньої літератури – мовна система, яка функціонує в художній літературі як засіб створення естетичної реальності, найповніше виявляє творчі можливості кожної національної мови. Мова художньої літератури співвідноситься з літературною (унормованою і кодифікованою) мовою та художнім мовленням, але зв'язок з літературною мовою трактують по-різному, нерідко розглядають як один із функціональних стилів літературної мови, а також інтерпретують як мову в її естетичній функції, як матеріал мистецтва (при цьому йдеться вже не про окремий стиль, а про особливий модус мови взагалі). У мову художньої літератури входять усі структурні рівні літературної мови та (реально чи потенційно) елементи розмовної мови, діалектів. Ця естетично організована мовна система виявляє себе у певних стилях (белетристичному, поетичному тощо) та в сукупності індивідуальних стилів (ідіостилів) кожного з письменників і реалізується в їх художньому мовленні (текстах) [84, с. 455-456].

пейзажна лірика - жанр ліричної поезії, в якому настрої і переживання ліричного героя пов'язані з картинами природи, яка часто постає як олюднена, в персоніфікованих образах.

хронотон (грец. *chronos* – час і *topos* – місце) – взаємозв'язок часових і просторових характеристик зображених у художньому творі явищ. Час у художньому світі (творі) постає як багатовимірні категорія, в якій розрізняють фабульно-сюжетний час і оповідально-розповідний (нараційний) час. У такий спосіб виявляють розбіжність між тим, коли згадані, описані події відбулись і коли про них повідомив оповідач або розповідач як свідок і учасник цих подій чи тільки інформатор, який певним чином довідався про них. Художній час твору залежить від його наповненості важливими подіями та їх просторової осяжності. Художній простір у творі також не збігається з місцем розгортання подій чи перебування персонажів: локальний інтер'єр, пейзаж розмикаються у широкий світ засобами ретроспекції (згадки, спогади, сни, марення). Характер і особливості хронотопу залежать від родожанрової структури твору, невіддільні від його суб'єктивної системи і є важливим чинником стильової визначеності художнього твору [84, с. 714].

Лекція 1

ТЕМА 9. Життєва та творча доля Тараса Григоровича Шевченка

ПЛАН:

1. Життєвий шлях поета.
2. Жанрова різноманітність поезії Т. Шевченка раннього періоду.
3. Історична тема у творчості Т. Шевченка раннього періоду.
4. Своєрідність втілення історичної теми в поезіях Т. Шевченка періоду «трьох літ».
5. Доля жінки в творчості Т. Шевченка.
6. Ідея слов'янської єдності у творах Т. Шевченка.
7. Сатиричні твори Т. Шевченка періоду «трьох літ».
8. Жанрово-стильова своєрідність лірики Т. Шевченка періоду заслання.
9. Біблійні мотиви у творчості Т. Шевченка.
10. Драматичний доробок Т. Шевченка.
11. Російськомовна проза. Мемуарно-публіцистична проза Т. Г. Шевченка.

Семінарське заняття № 7

Тема: «Кобзар» Тараса Шевченка

План:

1. Жанрове розмаїття збірки.
2. Присвяти у збірці.
3. Поетичні образи-символи «Кобзаря».
4. Передмова Т. Шевченка до другого видання «Кобзаря» (1847) – творчий маніфест митця.
5. Інтимна лірика Т. Шевченка

Семінарське заняття № 8

Тема: Історична тема у творчості Т. Шевченка

План:

1. Романтичний показ козаччини та гайдамаччини у ранній період творчості Т. Шевченка.
2. Своєрідність втілення історичної теми в поезіях «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине», «Холодний яр».
3. Слов'янська тема і творчості Т. Шевченка. Історична основа, образ Я. Гуса в поемі «Єретик».
4. Показ морально-психологічних конфліктів («Сотник», «Титарівна»).

Семінарське заняття № 9

Тема: Сатиричні твори Шевченка періоду «трьох літ»

План:

1. Тема, ідея, композиція поеми «Сон».
2. Образ оповідача в поемі «Сон», образна система.
3. Жанрова своєрідність поеми «Кавказ».
4. Послання «І мертвим, і живим....».
5. Засудження тиранії у поемі «Царі» («Старенька сестро Аполлона...»).

Методичні рекомендації

Під час підготовки до семінарських занять з теми слід акцентувати увагу на особливій ролі Т. Шевченка в утвердженні української національної ідеї та ідеї України. Здобувачам необхідно ознайомитися з політичними поглядами Шевченка, його баченням шляхів розвитку України та долі українського народу, що допоможе глибше зрозуміти його твори, зокрема сатиричні поеми.

Продемонструвати жанрове розмаїття творчості Тараса Шевченка, охарактеризувати твори першого видання «Кобзаря» (1840).

Розглядаючи ранню творчість поета в контексті романтизму, варто підкреслити основні ознаки цього напрямку, мотиви, які використовував письменник, та засоби творення унікальної образності. Зупинити увагу на баладах «Причинна», «Утоплена», «Тополя», простежити зміни в баладах іншого творчого періоду «Лілея».

У творах Шевченка на соціальну і соціально-побутову тематику конфлікт має соціальне підґрунтя, але його герої завжди стикаються з моральним вибором між добром і злом. Соціальне художнє дослідження проростає у загальнолюдський моральний вимір, у філософію людського буття.

Досліджуючи питання Біблії у житті Т. Шевченка, слід звернути увагу на часте звернення поета до біблійних образів, мотивів та окремих висловлювань. Зокрема, вислови з Біблії використовуються як епіграфи («Сон», «Єретик», «Великий льох»), а біблійні сюжети та образи знаходять нові інтерпретації у творах («Неофіти», «Марія») тощо.

Здобувачі повинні виокремити такі ідейні домінанти у творах Шевченка, як засудження тиранії та абсолютизму («Царі»), викриття панської сваволі та моральної деградації панства («Княжна», «Марина»), засудження царського деспотизму («Сон», «Кавказ», «Неофіти», «Юродивий»).

Слід приділити увагу вивченню філософської лірики Шевченка, його прозових творів та щоденника («Журнал»).

Обов'язковим є ознайомлення з оцінкою творчості Т. Шевченка літературознавцями, зокрема, М. Костомаровим, М. Зеровим, з ґрунтовними науковими дослідженнями у галузі шевченкознавства (М. Коцюбинська, Г. Грабович, І. Дзюба, О. Забужко, Л. Нарівська та ін.).

Короткі біографічні відомості:

Тарас Григорович Шевченко (1814 – 1861) – український поет, прозаїк, художник, громадський діяч, фольклорист.

Народився 9 березня 1814 р. в Моринцях Звенигородського повіту Київської губернії (нині Звенигородський район Черкаської області) в сім'ї кріпаків поміщика П. Енгельгардта.

1827 р. – наймитував у кирилівського священника Григорія Кошиця.

Восени 1829 р. П. Енгельгардт виїздить до м. Вільно разом з кріпаками-обслугою, а 1831 р. – через польське повстання – виїхав до Петербурга.

1832 р. – Шевченка законтрактували на 4 роки до мистецького цеху Ширяєва.

У квітні 1837 р. за допомогою розігрованої лотарей Шевченка викупають з кріпацтва (ініціатором був К. Брюллов).

1837 р. – став студентом Академії мистецтв.

1839 р. – Т. Шевченка зарахували пансіонером Товариства заохочення художників.

1840 р. – вийшов «Кобзар» (містив 8 творів).

1841 р. – окремим виданням вийшла поема «Гайдамаки».

1843 р. – Т. Шевченко разом із Є. Гребінкою здійснили поїздку в Україну.

1844 р. – окремим виданням вийшла поема «Гамалія».

У березні 1845 р. Шевченко закінчив навчання в Академії мистецтв, присвоєно звання «некласного художника».

У квітні 1845 р. Шевченко приїздить в Україну. Став співробітником Київської археографічної комісії, багато подорожував Україною, збирав фольклор і етнографічні матеріали, змальовував історичні й архітектурні пам'ятки.

1846 р. – став членом Кирило-Мефодіївського братства, таємної політичної організації, заснованої з ініціативи Миколи Костомарова.

5 квітня 1847 р. Т. Шевченка заарештували, конфіскували збірку (цикл «Три літа»), у якій було вміщено 34 поезії.

31 травня 1847 р. Т. Шевченка відправили до Оренбурга із заборонаю писати й малювати.

Всупереч заборонам він створив 4 «захаяльні книжечки» (1847, 1848, 1849, 1859) (цикл «В казематі»).

У травні 1848 р. у складі флотської команди Бутакова Шевченко вирушає в експедицію Аральським морем.

У квітні 1850 р. Т. Шевченка вдруге заарештовано і, після піврічного ув'язнення, відправлено на півострів Мангишлак до Новопетровського берегового форту.

10 березня 1857 р. – звільнено з заслання, приїхав до Москви.

Навесні 1858 р. поет повернувся до Петербурна, влітку 1859 р., нарешті отримавши дозвіл, приїхав в Україну.

1859 р. – втретє заарештували і після допитів зобов'язали повернутися до Петербурга.

10 березня 1861 р. у Петербурзі Т. Шевченко помер. 12 березня відбувся похорон.

Нотатки до занять

«Синові Тарасу із мого хазяйства нічого не треба, він не буде абияким чоловіком: з його буде або щось дуже добре, або велике ледащо; для його мов наслідство або нічого не буде значить, або нічого не допоможе».

(Григорій Шевченко)

«Ти питаєш мене, чи можеш узяти пензель і палітру: на це відповідати Тобі й радити досить мені тяжко, бо я давно Твоїх рисунків не бачив, і тепер можу Тобі те тільки сказати, що мовляв колись учням своїм старий Рустем, професор

рисування при бувшому віленському університеті: «Шість років рисуй і шість місяців малюй, і будеш мистцем». І я вважаю раду його за слушну: взагалі недобре передчасно за фарби братись. Перша умова малярства – рисунок і круглота, друга – колорит. Не здобувши твердості в рисунку, братися за фарби – це все одно, що вночі шляху шукати».

(Тарас Шевченко. Лист до Бронислава Залеського)

«Хуткий перехід із горища мугиря-маляра до пишної майстерні найбільшого живописця нашого століття! Самому тепер не віриться, а дійсно так було. Я з брудного горища, я, нікчемний замазура, на крилах перелетів до чарівних зал Академії мистецтв».

(Тарас Шевченко. Щоденник)

«Дивне, одначе, це всемогутнє покликання. Я добре знав, що живопис – моя майбутня професія, мій хліб насущний, та замість того, щоб вивчити її глибокі таїнства та ще й під проводом такого вчителя, яким був безсмертний Брюллов, я komponував вірші, за які мені ніхто й шага не заплатив і які врешті позбавили мене волі та які, не дивлячись на всемогутню нелюдську заборону, я все-таки нишком ліплю і навіть подумую іноді про те, щоб надрукувати [...] Справді, дивне це невгамовне покликання!»

(Тарас Шевченко. Щоденник)

«Восени 1860 року поміж наших знайомих пройшла чутка, що Шевченко збирається женитись на одній малоросіянці з простолюду, яка служила в якоїсь петербурзької пані. На моє запитання про це Шевченко відповів ствердно, але, очевидно, не хотів вести розмови про це, і я, помітивши його нехіть, не торкався більше цієї теми. Перегода, зустрівши його в театрі, я спитав у нього: «Ну, Тарасе, коли ж твоє весілля?» Він відповів: «Тоді, мабуть, коли й твоє, не жениться нам з тобою: зостанемося до смерті бурлаками!» Через кілька днів я дізнався, що Тарас не поладнав зі своєю нареченою,

знайшов у ній мало тієї поезії, яку малювала йому уява, і нашттовхнувся на прозаїчну дійсність, що видалась йому пошлістю. Незабаром я почув, що Шевченко захворів, і що хворобу його приписували вживанню міцних напоїв. Про це вже давно говорили і зі співчуттям називали його п'яницею; але я ніколи не бачив його п'яним, а помічав тільки, що коли подадуть йому чай, то він наливав таку силу рому, що буд-хто інший, здавалося, не встояв би на ногах. Він же ніколи не доходив до стану п'яного».

(Микола Костомаров)

«Подростая немного, он уже слушалъ козацкія песни и рассказы стараго деда, — современника, а быть может, и сподвижника Гайдамак, — который выводил перед его глаза кровавыя сцены, полныя ужаса и отваги. Все закаливало эту душу. Жизнь его, от рожденья, была наполнена то горем, то драмой, то поэзіей. Все житейскія бедствія были для него не слухом, а действительностью; нищета и жалкая доля преследовали по пятам и его, и все, что́ было ему близко. Поэтическая и действительная жизнь народа нераздельно отпечатлевались на его душе».

(Лев Жемчужников. Воспоминание о Шевченко; его смерть и погребение)

«Друга зустріч поета з Україною та її провідними людьми, старшою і молодшою генераціями лівобережного освіченого панства, «людьми, що були при кермі українського громадсько-політичного і культурного життя», що повірили у його спеціальну місію і прийняли як свого провідника і національного поета, зробила надзвичайне, потрясаюче враження на Тараса. Він жив у небувалому творчому піднесенні, до інтенсивності якого він вже більше ніколи не повернувся. Між жовтнем і груднем 1845 р. він написав 15 творів, серед них велику частину своїх найсильніших суспільно-політичних творів» [105].

(Омельян Прицак. Шевченко -пророк)

«Феномен Шевченка відбиває нашу національну природу, наше світосприймання, наше минуле і нашу надію на майбутнє. Він символізує душу українського народу, втілює його гідність, дух і пам'ять. Отже, Шевченко в нас більше, ніж великий поет, – він національний пророк і мученик, розп'ятий і воскреслий» [108].

(Євген Сверстюк. Шевченко понад часом)

«Шевченко не наслідував народних пісень. Шевченко не мав на меті ні описувати свій народ, ні підлашуватись під народний тон: йому не було потреби підлашуватись, бо він по природі своїй інакше не розмовляв. Шевченко як поет – це був сам народ, що продовжував свою поетичну творчість. Шевченкова пісня була сама по собі народною піснею, тільки новою, такою піснею, яку міг би заспівати тепер увесь народ, яка повинна була вилитись з народної душі відповідно до стану сучасної народної історії. З цього боку Шевченко був обранцем народу в прямому значенні цього слова; народ немовби обрав його співати замість себе. Народні пісенні форми переходили у вірші Шевченка не внаслідок вивчення, не від розмірковування, де що вжити, де який вислів варто поставити, а від природного розвитку в його душі всієї нескінченної нитки народної поезії; не тому, що Шевченко хотів їх ввести і встановити, а тому, що вони, за суттю народної поезії, самі уклалися так, а не інакше. Шевченко висловив те, що висловила б кожна людина з народу, якби її народне єство могло підвестись до здатності висловити те, що таїлося в глибинах її душі».

(Микола Костомаров)

«В змісті «Причинни» почуваються якісь далекі відгуки завмираючого сентименталізму, висить над нею фіолетна імла пануючого тоді романтизму, але крізь цей сентименталізм пробивається щире почуття («Така її доля»), а крізь романтичний туман пробиваються живі кольори українського красевиду, типу, жанру. Хоч здалека ніби пригадуються балади Біргера, Міцкевича,

Жуковського, але з кожного словечка чується якусь нову силу, якусь свіжу, живу струю нової поезії. Так, це б'є новий ключ української пісні, новий, потужний струмінь вливається в море світової літератури» [81, с. 20 – 21].

(Богдан Лепкий. Про життя і твори Тараса Шевченка)

«Шевченко задав українській літературі іншу висоту. Він повернув її обличчям до вічних проблем духу. Він повернув покоління до власних народних джерел. Часом у згоді, часом усупереч віянням часу, він осмислив українську традицію, а проблеми духовні й моральні поклав, як наріжний камінь майбутньої України. У світі хистких учених мудрувань він виявив дивовижну незалежність поглядів і глибоке відчуття понад часових вартостей. У збурений сковородинський світ він уніс «прокляті питання» про можливість поєднання Божественних істин із правдою і справедливістю у житті, і головні його твори належать до тих головних питань. Ніхто в українській літературі ні до, ні після Шевченка так тривожно і всім єством не тривав на цій високості фатальних роздоріж...» [108].

(Євген Сверстюк. Шевченко понад часом)

«Виступаючи провідником волі Божої українському народові («Поховайте та вставайте, кайдани порвіте»), поет шукає у Святому письмі відповіді на одвічне питання людського буття. В цьому – головний секрет філософічності його творчості. Адже не просто релігійність», а внутрішня, глибинна побожність як суттєва риса ментальності українського народу «вулканічно» виникає в поезії Шевченка, надихаючи її життям» [90].

(Наталія Михайловська. Трагічні оптимісти)

«Філософське мислення Шевченка характеризується намаганням осягнути в загальному особисте, вписати інтимні людські переживання у надзвичайну картину світу, створеного з великої любові Божої» [90].

(Наталія Михайловська. Трагічні оптимісти)

«Специфіку екзистенційного філософування поета вбачаємо у тому, що її ґрунтом є самовираження душі: рефлексія, самоаналіз, ліричний монолог, заглиблення у психічно-особистісне переживання. Як правило, це суб'єктивні процеси свідомості поета: почуття, емоції, переживання, викликані кризовими подіями особистого, народного чи державного життя. Трагізм – головна і характерна їх особливість» [90].

(Наталія Михайловська. Трагічні оптимісти)

«Патріотична лірика зосереджується навколо болючих для Шевченка тем: козацької вольниці та слави; жажливої руїни і страждань; викриття винуватців трагедії й революційного пафосу, заклику до дії як ствердження єдиного виходу з екзистенційно-неможливих поневірянь нації» [90].

(Наталія Михайловська. Трагічні оптимісти)

«Геніальний поет, у промінні слави якого примеркло сяйво попередників – Тарас Шевченко (1814 – 1861) був продуктом зовсім іншої соціальної атмосфери і всіх взагалі громадських обставин, ніж ті письменники, що пройшли перед нами. Коли не рахувати 2-3 особи «різночинців», то були все панського коліна люди, – він був кріпак, що вийшов із самого споду соціальної піраміди й знав народне життя не тільки з гори на нього поглядаючи, а й на власній шиї перетерпівши все, що доля одважувала у нас кріпакові. То були знову ж мало не одним лицем люди з лівобережної України, де національні стосунки не так тяжко загострились і поплутались, – він був з правого боку Дніпра, де соціальна безодня між паном та кріпаком ще глибше й ширше розсунулась через національну та релігійну різницю між паном-поляком-католиком і кріпаком-українцем-православним» [44, с. 266].

(Сергій Єфремов. Історія українського письменства)

«Як одна була любов у Шевченка до рідного краю й народу так і одна була у нього непримиренна ненависть до кріпацтва і всякої взагалі неволі. На цьому пункті він ні на йоту не поступався, не розумів компромісів і всю силу зібрав, на яку тільки спромігся його великий талант, щоб дошкульнішого удару завдати системі людовладства... Образи кріпацького лиха звичайно домінують у нашого поета, - та інакше й не могло бути: «по плоті й по духу син і рідний брат нашого безталанного народу», кажучи його власним словом, Шевченко не міг заспокоїтись доти, доки існувало те, що найбільше пекло й мучило рідний народ. Боротьба з кріпацтвом була завданням цілого життя у нашого Кобзаря й ніхто в Росії не завдав таких дужих ударів системі людовладства» [44, с. 275].

(Сергій Єфремов. Історія українського письменства)

«Для української літератури має «Сон» своє окреме значення, якого чужий критик не годен гідно оцінити.

Це перша спроба дати великий, загальний, хоч би тільки скіцково начерканий образ народного горя і кривди. Ніколи досі українська поезія не спромоглася на таке відважне, сильне, живе слово повне жалю й болю, гніву й обурення, туги й їдкої, гіркої сатири» [81, с. 47].

(Богдан Лепкий. Про життя і твори Тараса Шевченка)

\

«Одна з центральних проблем художньо-етичної концепції Шевченка – проблема позиції митця в сучасному йому суспільстві поставлена й вирішена у вірші «Заворожи мене, волхве...» (як і в поезії «Чигрине, Чигрине...») на користь активного діяння (його поет розумів насамперед як духовне подвижництво) за допомогою засобів інакомовлення. Пряме концептуалізоване оформлення ця проблема дістала трохи пізніше у віршах «Минають дні, минають ночі...», «Мені однаково, чи буду...» й поетичних творах часів заслання. Дальший розвиток комплексу мотивів надія, серце –

пустка, хата, сльози, думи – діти – у поемах «Сліпий» (вступ, епілог) та «Варнак»» [115, с. 48].

(Ніна Чамата. Структура і смисл: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів)

«Продовжуючи традицію поетичного осмислення теми сенсу людського щастя, пізнання природи людини та закономірностей суспільного буття в тому її варіанті, який вирішувався на основі мотиву марної суєтності, Шевченко створив у вірші «Не завидуй багатому...» принципово нову в українській поезії її версію. Вона виходила з характерного для романтичного світосприймання уявлення про одвічну двоїстість людської натури, суперечливість людських взаємин. Характерно, що не зроблено винятку для людини, яка віддана творчості: її щастя також виявляється неповноцінним. Звідси – максимальна загостреність центральної колізії, тотальна негоція у повчанні, драматичний пафос у сприйнятті етичної недосконалості світу, що змінюють іронічні інтонації та програму морального вдосконалення, властиві творам подібної проблематики найближчого попередника Шевченка в її розробці в українській поезії Г. Сковороди» [115, с. 61].

(Ніна Чамата. Структура і смисл: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів)

«Композиційно – це монолог ліричного героя-поета, звернений до народу [про «Заповіт»]. Поет поставив у творі екзистенційні проблеми сенсу власного буття й буття народу. Твір перейнятий почуттям невіддільності від долі народу, від його майбутнього, впевненістю в його переможній силі, надією на вдячну пам'ять по собі...» [115, с. 63]

(Валерія Смілянська. Структура і смисл: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів)

««В казематі» – нечастий у поезії ХІХ ст. тип циклічної структури, опертий тільки на закономірності суб'єктивно-авторської свідомості. Зв'язок між віршами, діалогічні відносини, в які вони вступають завдяки перебуванню у складі циклу (попри самостійність кожного вірша), будується на аналогії або контрасті, тема розвивається варіативним способом. Сюжетна основа циклу – переживання поета, спричинені арештом та ув'язненням, тяжкі передчуття щодо власної долі в очікуванні вироку ІІІ відділу, які в його світовідчуженні невіддільні од усвідомлення трагічної долі рідного народу, України, жертвна любов до батьківщини» [115, с. 106 – 107].

(Валерія Смілянська. Структура і смисл: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів)

«Поема [«Марія»] стала природним апофеозом наскрізної для творчості поета теми материнства, особливо материнства зганьбленого, упослідженого, зневаженого, тобто теми матері-покритки, яку поет побачив у різних ситуаціях, пережитих різними жіночими характерами. Поет шукав шляхів повернення назад, у громаду, цих маргінальних особистостей – жінок, які опинилися «на маргінесі» суспільства через оцей переступ «закону роду» – народних звичаїв, народної моралі та етики» [115, с. 195].

(Валерія Смілянська. Структура і смисл: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів)

«Характерним для Шевченкового дискурсу творчості невольничих літ є спрямованість поетичної думки на осмислення «віршування» як глибокої духовної потреби, запоруки самореалізації особистості, збереження само тотожності за екстремальних умов «несправжнього існування»... «Писання», отже, є чинником, мовити б, психокompесаторним; приносячи поетичній натурі таке необхідне їй задоволення творчих інтенцій, відчуття духовного й морального катарсису, воно тим самим оберігає душу від спустошливої

безнадії, ятристої гризоти, озлобленості на людей і долю, цих сливе неунікних супутників страждання» [7].

(Юрій Барабаш. Просторинь Шевченкового слова)

«Притаманний «Журналові» лагідно-розповідний, злегка іронічний тон іноді обривається блискавично-громовим гнівом, що його ми добре знаємо з Шевченкової поетичної творчості. Слід підкреслити, що такі пасажі теж до кінця *писані*: вони іноді навіть старанніше опрацьовані, ніж багато іншого в тексті. «Прокляття вам, корпусні та інші командири, мої мучителі безкарні! Гидко! Не по-людському, мерзенно гидко!» (21. IX. 57). Те, що такі інвективи *писані*, бачимо хоча б з уважно контрольованого стилістичного засобу підсумовувати пасаж коротким вигуком осуду (найчастіше прислівником) з окличником. Та навіть такі високо риторичні пасажі іноді нівельовані іронією, творячи ефект якогось ренесансового риторично-комічного стилю, абож (що правдоподібніше) пародію на російську оду вісімнадцятого сторіччя...» [106, с. 73]

(Богдан Рубчак. Живописаний Шевченко)

«Шевченкове «я» відразу опановує кожну клітину тексту «Журналу». Воно стоїть у центрі чи не кожного запису – якщо не явно, то так заховано, як ховаються діти у грі. Та ось що цікаве: в «Журналі» авторове «я» спостерігане самим собою неначе зовні і подане читачеві посередньо, себто писане, майже так, як поданий герой у першій особі в якомусь оповіданні чи, скоріше, романі. До того, «я» майже завжди відзеркалене в обставинах, що в них герой перебуває. З цього виходить, що поетове «я» тимчасово, для гри, розколюється надвоє: на «я», яке спостерігає, і на «я», яке діє.

Не зважаючи на «безпосередність» і «щирість» у звучанні мовлення, «я» в «Журналі» виступає в кількох оброблених масках (і в багатьох куди більш епізодичних), щоб так закрити-відкрити-закрити свою основну справжність. Як було сказано щойно, «лицедій» на сцені свого власного тексту грає всі ролі:

отже, він грає ролі і протагоніста, і антагоніста. Кожна з основних Шевченкових масок носить у собі, уже при народженні, своє власне заперечення. Різниці між масками, як і різниці між окремою маскою і тією, що її має заперечувати, на тематичному рівні наявні і неглибокі: істотне значення цих різниць відкривається тільки у мові тексту. Наприклад, більшість із цих масок, як і висока напруга між ними, керовані енергією самоіронії, бо ж саме енергія іронії часто керувала іншими, обговорюваними вгорі, елементами тексту. Але навіть оця самоіронія, часто іронічно, підтята й заперечена» [106, с. 79].

(Богдан Рубчак. Живописаний Шевченко)

«В літературному доробку Шевченка повісті важать небагато. Цікаві, як матеріал до пізнання Шевченка в найтяжчі роки його вигнання, вони не прокладають нових стежок у площині художній. На вигнанні, маючи лектуру досить випадкову, Шевченко відставав від розвитку прози, орієнтувався на старі зразки, і в пору, коли народжувався роман, коли здобували признання реалістичні начерки та повісті, писав, дотримуючись старих жанрів» [58, с. 184].

(Микола Зеров. Лекції з історії української літератури)

«В своих повестях и рассказах, писанных по-русски, Шевченко впадает в мелодраматичность, а нередко и в растянутость. Редакция русских сочинений Шевченка в том виде, как они оставлены, сильно страдает небрежностью. Попадают то недомолвки, то излишние повторения, то явные анахронизмы, вообще такие ошибки, которые несомненно были бы самым автором исправлены, если б он приготавливал эти сочинения уже к изданию. Теперь — они более наброски, чем оконченные сочинения, и в настоящем виде похожи на драгоценные камни в уродливой оправе. Среди всех недостатков и недоделок, в них, однако, повсюду светятся признаки громадного дарования автора: верность характеров, глубина и благородство мыслей и чувств,

живость описания и богатая образность — последнему качеству, как видно, способствовало и то, что автор был живописец по профессии».

(Микола Костомаров)

«Якщо спробувати визначити найінтенсивніші ідеотворчі лексеми Шевченкової поезії, то ними виявляться насамперед такі: ПРАВДА, БОГ, ВОЛЯ, ДОЛЯ, СЛАВА (і їхні синоніми та антоніми), МАТИ, СІМ'Я, Україна (та інші означення Вітчизни – в широкому асоціативному спектрі: низка уподібнень – мати, ненька, вдова, сирота; минуле, теперішнє, майбутнє; національна ідея), СИРОТА, КОХАННЯ, різні означення чужини і самотності, СМЕРТЬ, ШЛЯХ, НАДІЯ, СОН, СУД і КАРА, в тому числі БРОЖИЙ СУД і БОЖА КАРА, різні означення МИЛОСЕРДЯ, нарешті МУЗА та ін.» [36, с. 617]

(Іван Дзюба. Тарас Шевченко)

«Якщо Котляревський мріяв про розмноження веселого панства, то Шевченко свою місію пов'язував з «розмноженням» праведних синів, що мало постати на основі можливої внутрішньої подібності з поетом-пророком. Тому Шевченко, закладаючи психічну цінність страждання на потребу духовного подвигу, прирікає і себе на цей шлях витіснення низьких пристрастей заради високого призначення, що у ХХ ст. дзеркально відобразиться в екзистенційному виборі В. Стуса. Релігійний пошук у Шевченка тісно пов'язує ідею української Держави з монотеїстичним християнством, що правомірно зауважили у своїх дослідженнях Є. Сверстюк і В. Пахаренко. Тобто у Шевченка виявляє себе романтична аристократична символізація, що відсилає до сина національного, який творить себе для України як батьківське Велике Слово. Така символізація передбачає наближення образу поета до Христа» [53, с. 139].

(Ніла Зборовська. Код української літератури)

«Насильство в Шевченка має різні обличчя і риторичку, різні метафори. Воно повсюдне, постійно присутнє і виявляється у певній системі образів, а також кліше, які збереглися в українській літературі дальших часів» [101, с. 599].

(Соломія Павличко. Теорія літератури)

«Вірш Шевченка, відомий під назвою «Заповіт» (1845), - по суті, другий національний гімн України, - має слова, які знає кожна дитина. В цьому короткому вірші є образ, який у рамках поезії Шевченка можна вважати цілком класичним. Ідеться про образ ворожої крові, власне, ріки крові або кривавої ріки. Тільки після того, як ця ріка ворожої крові потече в «синє море», душа поета заспокоїться і «полине» до Бога» [101, с. 599].

(Соломія Павличко. Теорія літератури)

«Завжди емоційний, але самоконтрольований, Шевченко в останні роки нерідко втрачає самовладання. Давалися взнаки втоми, недуги, побутова невлаштованість і... самотність. Пекуче відчуття самоти – та жадання її позбутися – стають домінантою його душевного стану. І відбивається на всьому – творчості, висловлюваннях у листуванні, поведінці... Однак, попри все це, не можна уявляти Шевченка останніх років і місяців життя як цілком замордованого особистими негараздами... Ні громадянський, ні творчий потенціал Шевченка не вигас і в ці останні тяжкі роки – роки недуг та, сказати б, кризи само влаштування, хоч, звісно, сили людські не безмежні» [36, с. 544].

(Іван Дзюба. Тарас Шевченко)

«Немає з нас ні одного достойного проректи рідне українське слово над домовиною Шевченка: уся сила и вся краса нашої мови тільки йому одному відкрилася. А все ж ми через його маємо велике й дороге нам право – оглашати рідним українським словом сю далеку землю.

Такий поет, як Шевченко, не одним Українцям рідний. Де б він не вмер на великому Славянському мирові, чи в Сербії, чи в Болгарії, чи в Чехах, - всюди

він був би між своїми. Боявся еси, Тарасе, що вмреш на чужині, між чужими людьми. Отже, ні! Посеред рідної великої сім'ї спочив ти одпочинком вічним. Ні в коого з Українців не було такої сім'ї, як у тебе; нікого так як тебе на той світ не провозжали. Були в нас на Україні великі воїни, були великі правителі, а ти став вище всіх їх, і сім'я рідна в тебе найбільша. Ти бо, Тарасе, вчив нас не людей із сього світу згоняти, не городи й села опановувати: ти вчив нас правди святої животворящої...»

(Пантелеймон Куліш)

«Вірші та поеми, створені Шевченком у той час [період «трьох літ»], вражають широтою погляду. Від простої фіксації національних кривд, що так зворушували поетових сучасників, від погроз майбутніми повстаннями він переходить до проблеми логіки історії, яка одні нації винищує, а інші залишає на своєму узбіччі. Його цікавлять біфуркаційні, поворотні точки, коли події могли розвиватися по-іншому, як у XVII сторіччі після виступу Богдана Хмельницького. Вину за неготовність прийняти виклик історичного моменту поет покладає на провідників нації – аристократичну й освічену верству, що не була здатна до вольових та самостійних рішень (поеми «Великий льох», «І мертвим, і живим...»)» [110, с. 95].

(Ростислав Семків. Пригоди української літератури)

Самостійна робота студентів

- ❖ Виконати ідейно-художній аналіз 3 поезій Т. Шевченка різних періодів творчості (на вибір студента).
- ❖ Створити *сценарій* виховного або літературно-мистецького заходу з використанням запропонованих вище творів та їх сучасної інтерпретації.
- ❖ *Опрацювати* монографії, зробити тезисний конспект:
  - а) Забужко О. Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу. Київ, 1997.

б) Розділ 3, підрозділи 3.1 та 3.2. з монографії
Г. Грабовича «Поет як міфотворець: Семантика символів у
творчості Тараса Шевченка»

❖ Зробити *презентацію*: огляд спадщини Т. Шевченка як художника / Шевченко у спогадах сучасників.

Перелік художніх творів для обов'язкового прочитання:

Т. Шевченко: балади – «Причинна», «Тополя», «Утоплена», «Лілея», поеми – «Катерина», «Наймичка», «Іван Підкова», «Гамалія», «Гайдамаки», «Сон», «Кавказ», «Єретик», «Марія», «Неофіти», «Відьма», «Княжна»; цикли – «Давидові псалми», «В казематі»; містерія «Великий льох»; поезії – «Думка» («Тече вода в синє море...»), «На вічну пам'ять Котляревському», «Тарасова ніч», «Перебендя», «Думи мої, думи мої...», «До Основ'яненка», «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине...», «Заворожи мені, волхве...», «І мертвим, і живим...», «Холодний Яр», «Минають дні, минають ночі...», «Три літа», «Заповіт», «Не гріє сонце на чужині...», «Іржавець», «О думи мої! О славо злая!», «Полякам» («Ще як були ми козаками»), «У бога за дверми лежала сокира...», «Царі» («Старенька сестро Аполлона...»), «Ну що б, здавалося, слова...», «П.С.» («Не жаль на злого, коло його...»), «Якби зустрілися ми знову...», «Марина», «Пророк», «Чума», «І знов мені не привезла...», «Заросли шляхи тернами...», «У нашім раї на землі...», «Хіба самому написать...», «І золотої, і дорогої...», «Лічу в неволі дні і ночі...», «Мені здається, я не знаю...», «Юродивий», «Доля», «Муза», «Слава», «Я не нездужаю, нівроку...», «Подражаніє 11 Псалму», «Ісайя. Глава 35», «Подражаніє Іезекіїлю. Глава 19», «Осії. Глава 14», «Не нарікаю я на Бога...», «О люди, люди-небораки...», «Чи не покинуть нам, небого...»; повісті - «Художник», «Музикант», «Близнецы», «Варнак», «Княжна». «Наймичка»; драми - «Назар Стодоля»; «Щоденник».

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Астаф'єв О. Гонта: дві концепції літературного образу. *Дивослово*. 2000. № 9.
2. Барабаш Ю. Поема-містерія Тараса Шевченка „Великий льох”. *Дивослово*. 2001. № 4, 5.
3. Барабаш Ю. Просторінь Шевченкового слова. Київ : Темпора, 2011. 510 с.
4. Барабаш Ю. Я. Тарас Шевченко: Імператив України: Історіо- й націсофська парадигми. Київ, 2004.
5. Бовсунівська Тетяна Шевченко і концепція войовничого романтизму. *Дивослово*. 2011. № 3. С. 58 – 63.
6. Бойко Ю. Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури. *Бойко Ю. Вибрані праці*. Київ, 1992.
7. Брайко О. Художні особливості поеми Тараса Шевченка «Сон» («У всякого своя доля»). *Українська мова та література*. 1996. № 15.
8. Грабович Г. Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. 2-е вид., випр. і авториз. Київ, 1998.
9. Дзюба І. М. З криниці літ : у 3 т. Київ, 2002. Т. 2.
10. Дзюба І. М. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 718 с.
11. Дзюба І. Т. Шевченко. Київ : Альтернатива, 2005. 704 с.
12. Доля: Книга про Т. Шевченка в образах та фактах / упоряд.: В. Шевчук. К., 1993.
13. Єфремов С. О. Історія українського письменства. Київ : Феміна, 1995. 688 с.
14. Жур П. Труди і дні Кобзаря: Літопис життя і творчості Т. Шевченка. Київ, 2003.
15. Забужко О. Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу. Київ, 1997.
16. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. Київ : Обереги, 1994. 456 с.

17. Зборовська Н. В. Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури : монографія. Київ : Академвидав, 2006. 504 с.
18. Зеров М. Українське письменство. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 1301 с.
19. Касяян В. І. Пророк: Літературно-мистецька книга. Київ : Веселка, 2006. 430 с.
20. Клочек Г. Д. Поезія Т. Шевченка: сучасна інтерпретація. Київ : Освіта, 1997. 237 с.
21. Колесса Ф. Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка. *Колесса Ф. М. Фольклористичні праці*. Київ, 1970.
22. Коцюбинська М. Х. Етюди про поетику Шевченка. Літературно-критичний нарис. Київ, 1990.
23. Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка. Тернопіль : Джура, 2004. 184 с.
24. Листи до Тараса Шевченка. Київ, 1993.
25. Мирошниченко П. Я. Т. Г. Шевченко і селянська правда. Київ : НМК ВО, 1992. 208 с.
26. Мовчанюк В. Медитативна лірика Т. Г. Шевченка. Київ, 1993.
27. Нахлік Є. К. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. Львів, 2003.
28. Павлюк М. М. Інтерпретація Псалтиря в поезії Т. Шевченка. *Українська література в системі літератур Європи і Америки (XIX – XX ст.)*. Київ, 1997.
29. Смаль-Стоцький Ст. Т. Шевченко: Інтерпретації. Черкаси, 2003.
30. Смілянська В. Л. «Святим вогненным словом» Т. Шевченка: Поетика. Київ : Дніпро, 1990. 290 с.
31. Смілянська В. Л., Чамата Н. П. Структура і смисл: Спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Т. Шевченка. Київ : Вища школа, 2000. 207 с.
32. Тарас Шевченко. Повне зібрання творів : у 12 т. К., 1989 – 1991.

33. Франко І. Шевченкова «Марія». *Франко І. Збір. Творів : у 50 т.* Київ, 1983. Т. 39.
34. Чамата Н. Жанрово-композиційна організація вірша Т. Шевченка «Три літа». *Слово і час.* 2011. № 9.
35. Шевчук В. «Святий Чигирин». Бачення української історії в поезії Тараса Шевченка. Шевчук В. *Persone verbum (Слово і постасне).* К., 2002.

Джерела:

1. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський та ін. Київ : Наукова думка, 2001–2003. Т. 1–6. URL: <http://litopys.org.ua/>
2. Тарас Шевченко. Матеріали. URL: <http://litopys.org.ua/>
3. Документальна стрічка (4 фільми) «Мій Шевченко» (автор – Юрій Макаров). URL: <https://youtu.be/tncj1KuaYTk?si=dTHpzPbnvvipGQ94>

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4 ФОРМУВАННЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАМАТУРГІЇ

Програмовий зміст

Становлення нової української драматургії. С творення українського національного репертуару. Мандрівні театральні трупи в Україні в 20 – 30-х рр. ХІХ ст. Розвиток професійного театру (Полтава, Харків). Сценічна діяльність М. Щепкіна і К. Соленика, їх значення для розвитку українського театру.

Постановка п'єс різних стилів, урізноманітнення манери гри. Тематика українських драматичних творів 10 – 30-х рр. ХІХ ст. Новий позитивний персонаж (представник народу), картини реальної дійсності, образи живих людей.

Драматургічна діяльність зачинателя нової української драматургії І. Котляревського, наслідування «Москаля-чарівника» («Простак» В. Гоголя, «Бой-жінка» Г. Квітки-Основ'яненка тощо).

Соціально-побутові п'єси П. Котлярова, Я. Кухаренка. Спроба К. Тополі відійти від жанру комічної опери до побутової драми («Чари»). Побутово-етнографічні твори С. Писаревського («Купала на Івана»).

Комедії Г. Квітки-Основ'яненка з елементами соціальної сатири – діалогія «Шельменко-волосной писарь» і «Шельменко-денщик». Етнографічно-побутова п'єса Г. Квітки-Основ'яненка українською мовою «Сватання на Гончарівці», демонстрація високих моральних якостей народу.

Драматичні твори М. Костомарова («Сава Чалий», «Переяславська ніч») – перша спроба в новій українській драматургії інтерпретувати історичні події. Історична драма «Кремуций Корд».

Драматургія Т. Шевченка. Романтична трагедія «Никита Гайдай» та соціально-побутова драма «Назар Стодоля». Традиції і новаторство Т. Шевченка у цьому жанрі.

Перші твори західноукраїнської драматургії (І. Озаркевич «Дівка на віданню, або На милування нема силування», Р. Мох «Справа в селі Клекотиш», «Терпен-спасен» тощо).

Ключові поняття:

водевіль - (франц. *vaudeville*) – легка комедійна, переважно одноактна п'єса з анекдотичним сюжетом, виповнена динамічними діалогами, піснями, танцями. Започаткована у Франції в XV–XVI ст., але як драматичний жанр остаточно оформилася у XVIII ст. В Україні водевіль має і свої національні джерела, передусім – інтермедії [84, с. 137].

діалогія - (грец. *di* – двічі і *logos* – слово, вчення) – у давньогрецькому театрі – драма на два акти. В сучасній літературі – два самостійні твори, поєднані спільним ідейним задумом, героєм, зображенням певних явищ. Водночас кожен з них може мати свою сюжетно-композиційну лінію [84, с. 195].

етнографізм (грец. *ethnos* – плем'я, народ і *graphō* – пишу) – відображення в літературі і мистецтві національного традиційного побуту (житло, господарство, ремесла, одяг, їжа, родинне життя тощо), звичаїв, обрядів. Етнографізм – органічний складник національного в мистецтві, і як етнічна константа має свої особливості в його історії. Суттєвою особливістю етнографізму в художній літературі є національна мова, словесний фольклор

(у музиці – музичний, у танці – хореографічний) як виражальний матеріал (субстанція) цього виду мистецтва [84, с. 249].

комедія – драматичний твір, у якому засобами гумору та сатири розвінчуються негативні суспільні та побутові явища, розкривається смішне в навколишній дійсності чи людині. Комедія як жанр зародилася в Давній Греції [84, с. 356].

пастораль – (лат. *pastoralis* – пастуший) – різновид буколіки; невеликий за обсягом художній твір, де мовиться про цноти сільського життя на лоні природи, підкреслюється стилізація простоти. В пасторалі на першому місці – умовність: від уявного золотого віку, вільного від соціальної нерівності, до надто чуттєвого світу шляхетних пастухів, пастушок та невишуканих умов їхнього життя. Класичним взірцем цього жанру вважається античний роман «Дафніс і Хлоя» Лонга (III ст. н. е.). Пасторальна література поширилась і в добу Відродження та класицизму, значно змінивши свої сюжетні та стилетворчі особливості: мовилося про любов галантного пастуха до жорстокосердної німфи, гіпертрофувалися надмірні страждання чутливого серця, хоч сентиментальні колізії завжди мали щасливу розв'язку. Жанрові форми пасторалі були досить розмаїтими: еклога, поема, роман, драматична поема [84, с. 524 – 525].

трагедія – драматичний твір, який ґрунтується на гострому, непримиренному конфлікті особистості, що прагне максимально втілити свої творчі потенції, з об'єктивною неможливістю їх реалізації. Конфлікт трагедії має глибокий філософський зміст, є надзвичайно актуальним у політичному, соціальному, духовному планах, відзначається високою напругою психологічних переживань героя. Трагедія майже завжди закінчується загибеллю головного героя [84, с. 675].

Лекція 1

ТЕМА: Українська драматургія першої половини XIX століття

ПЛАН:

1. Загальна характеристика розвитку нової української драматургії.
2. Українська побутово-звичаєва традиція.
3. Розвиток українського водевілю.
4. Тема історії в українській драматургії I половини XIX століття.
5. «Назар Стодоля» Тараса Шевченка.

Семінарське заняття № 10

Тема: Розвиток драматургії I половини XIX століття

План:

1. Зародження і розвиток професійного театру та нової української драматургії в I половині XIX століття.
2. Історична тематика в українській драматургії.
  - a. Історична основа та жанрова своєрідність драми «Сава Чалий» М. Костомарова. Образи Сави Чалого та Гната Голого.
  - b. Доба Хмельниччини у романтичній трагедії М. Костомарова «Переяславська ніч».

Методичні рекомендації

Готуючись до семінарського заняття, слід зосередитися на розвитку української драматургії першої половини XIX століття. Потрібно згадати традиції старого українського театру (вертеп, «домашній театр», мандрівні театральні трупи) та розглянути новий український театр у контексті європейських тенденцій. Слід визначити основні теми та ідеї українських драматичних творів початку XIX століття. Необхідно проаналізувати соціально-побутовий зміст комедій цього періоду, таких як «Наталка Полтавка І. Котляревського, «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка, «Любка...» П. Котлярова, «Чорноморський побит» Я. Кухаренка тощо.

Також важливо розглянути звернення українських драматургів до історичних подій, відтворення козаччини та гайдамаччини в романтичному дусі («Сава Чалий», «Переяславська ніч» М. Костомарова). Аналізуючи драму «Сава Чалий», зверніть увагу на характер конфлікту та суперечливу ідейну основу. Відійшовши від народнопоетичної традиції, Костомаров-романтик намагається зняти з Чалого обвинувачення у зрадництві, показуючи його палким захисником православ'я та підкреслюючи, що будь-яку історичну суперечку можна вирішити мирним шляхом, обстоюючи тезу про неможливість перемоги зла злом.

Прослідкувати риси романтичної трагедії на прикладі «Переяславської ночі» М. Костомарова.

Короткі біографічні відомості:

Яків Герасимович Кухаренко (Кухар Яцько) (1800 – 1862) – український письменник, етнограф, наказний отаман Війська Чорноморського.

Народився на Кубані в станиці Медведівській у 1800 р.

У 1811 – 1812 рр. вступив до Катеринодарської військової гімназії.

З 1829 р. до смерті – на військовій службі.

Творчу працю розпочав історичною поемою «Харько. Запорозький кошовий. В стихах на малоросийском языке. Сочиненик Якова Мешковского».

1834 р. – працює над складанням «Исторических записей о Войске Чорноморском» (опублікована у 1877 р.)

1836 р. - написав оперету в 3-х діях «Чорноморський побит на Кубані між 1794 і 1796 роками» (надрукована 1861 р. в журналі «Основа»).

У 30-х рр. відвідує Харків, де знайомиться з І. Срезневським, М. Костомаровим, О. Корсуном.

1840 – 1842 рр. – знайомство з Т. Шевченком. Листуються, поки Шевченко не припинив, щоб не наражати Кухаренка на небезпеку (1844 р.). З 1854 р. листування відновили.

1851 – 1852 рр. – наказний отаман Азовського козацького війська.

1852 – 1856 рр. – наказний отаман Чорноморського козацького війська.

Певний час веде спокійне життя на власному хуторі.

1861 р. поставлений на чолі чорноморців, яких готували на переселення у західну частину Кавказького хребта.

19 вересня 1862 р. був захоплений у полон загоном абадзехів, 26 вересня помер у полоні від ран.

Синові Степану вдалося викупити тіло батька й поховати його біля собору на Катеринодарській площі.

1872 р. М. Старицький здійснив переробку п'єси Я. Кухаренка – «Чорноморці».

Нотатки до занять

«У своїх драмах, як «Сава Чалий» і «Переяславська ніч», Костомаров пробує розв'язати питання соціологічної природи, вводячи в колізію особисті справи, як кохання, бажання слави, тощо, з громадськими мотивами, як любов до рідного краю і до народу» [44, с. 260].

(Сергій Єфремов. Історія українського письменства)

«Нову українську драму характеризує в першу чергу те, що вона звернулась до зображення життя, побуту, моралі, інтересів селянина — найбільш численної тоді верстви трудящих. На сцені з'являються картини реальної дійсності, образи живих людей; представники народу стають позитивними персонажами літератури. Незалежно від того, чи таке зображення ґрунтувалось на вірі в моральну гідність простої людини, чи ні, уже сам цей факт був дуже показовим. Так чи інакше драматургія не могла хоч би частково не відбити народну точку зору на дійсність, на деякі істотні соціальні явища. Це позитивно позначилось на ідейному змісті творів, на їх мові і стилі» [137].

(В. Шубравський. Українська драматургія I половини XIX століття)

«В «Образе сочинений, писанных на малороссийском языке» М. Костомаров відзначив слабкі сторони п'єси [«Чари» К. Тополі], вказавши, що в ній «нема єдності і закінченості в цілому», «нема розгорнутих характерів». Але етнографічно-побутова сторона п'єси у нього викликає захоплення. «Як тут все жваво, як вірно списано! всі сцени надзвичайно вірні, цікаві самі по собі» [137].

(В. Шубравський. Українська драматургія I половини XIX століття)

Самостійна робота студентів

- ❖ Написати *літературно-критичний нарис* на одну із запропонованих тем:
  - Розвиток українського водевілю у I половині XIX століття.
  - Драматургічна спадщина Якова Кухаренка.
- ❖ Підготувати *презентацію* на одну із запропонованих тем:
  - Драматургія Т. Шевченка. Романтична трагедія «Никита Гайдай» та соціально-побутова драма «Назар Стодоля».
  - Перші твори західноукраїнської драматургії.
  - Етнографічно-побутова традиція в драматургії I половини XIX століття.

Перелік художніх творів для обов'язкового прочитання:

- Г. Квітка-Основ'яненко: комедії – «Бой-жінка», «Сватання на Гончарівці», «Шельменко – волостной писарь», «Шельменко-денщик», «Приезжий из столицы».
- Я. Кухаренко: «Харко, запорозький кошовий».
- М. Костомаров: драматичні твори – «Сава Чалий», «Переяславська ніч», «Кремуций Корд», «Украинские сцены из 1649 года».
- Т. Шевченко: драма «Назар Стодоля».

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Гончар О. І. Просвітительський реалізм в українській літературі. Жанри та стилі. Київ, 1989.
2. Івашків В. М. Українська романтична драма 30 – 89-х років XIX ст. Київ, 1990.
3. Козлов А. В. Українська дожовтнева драматургія: Еволюція жанрів. Київ : Вища школа, 1991. 200 с.
4. Луцький Ю. Д. Драматургія Г. Ф. Квітки-Основ'яненка і театр. Київ, 1978.
5. Українська драматургія I половини XIX століття. Маловідомі п'єси.

Київ, 1958.

6. Український драматичний театр: нариси історії: у 2 т. Т. I: Дожовтневий період. Київ, 1967.
7. Хропко П. П. Становлення нової української літератури. Київ, 1988.
8. Шубравський В. Є. Драматургія Шевченка. Київ, 1961.
9. Яценко М. Минуле простає в сучасність. *Слово і час*. 1992. № 5.
10. Яценко М. Т. Микола Костомаров. *Історія української літератури XIX століття*: у 3 кн. Київ: Либідь, 1995. Кн. 2. С. 236 – 272.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ, ЩО ВІНОСЯТЬСЯ НА ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ

1. Роль І. Котляревського в становленні нової української літератури.
2. Творча історія, джерела «Енеїди» І. Котляревського.
3. Характер сміху в «Енеїді» І. Котляревського.
4. Жанрово-стильова своєрідність «Енеїди» І. Котляревського.
5. Образи та засоби їх творення в драмі І. Котляревського «Наталка Полтавка».
6. «Москаль-чарівник» І. Котляревського. Жанр, конфлікт, образи.
7. Жанрово-стильова своєрідність байки П. Гулака-Артемовського «Пан та собака».
8. Проблематика, жанрово-стильова своєрідність байок Є. Гребінки.
9. Місце творчості Г. Квітки-Основ'яненка в літературному процесі України першої половини ХІХ століття.
10. Своєрідність творчого методу і стилю прозових творів Г. Квітки-Основ'яненка українською мовою.
11. Своєрідність творчого методу повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся».
12. Роль фольклорно-етнографічних елементів у повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся».
13. Повість Г. Квітки-Основ'яненка «Сердешна Оксана»: конфлікт, образ Оксани.
14. «Конотопська відьма» Г. Квітки-Основ'яненка. Образи та засоби їх змалювання. Засоби комічного.
15. Засоби комічного в оповіданнях Г. Квітки-Основ'яненка «Салдатський патрет», «Мертвецький Великдень».
16. Літературознавчий аналіз п'єси Г. Квітки-Основ'яненка «Сватання на Гончарівці».
17. Специфіка розвитку романтизму в українській літературі.
18. Балади Л. Боровиковського «Маруся», «Чарівниця», «Ледащо» та інші.
19. Романтичні твори А. Метлинського «Смерть бандуриста», «Гетьман» та інші.
20. Балади М. Костомарова «Ластівка», «Брат з сестрою», «Співець Митуса», «Пан Шульпіка». Своєрідність творчого методу.
21. Жанрові особливості драми «Сава Чалий» М. Костомарова. Історична основа твору.
22. Тракткування образу Сави Чалого в п'єсі М. Костомарова «Сава Чалий».
23. Образ Гната Голого в п'єсі М. Костомарова «Сава Чалий».
24. Пісенна лірика В. Забіли, М. Петренка.
25. Роль «Руської трійці» в культурному житті Західної України.
26. Особливості втілення історичної теми в поезіях М. Шашкевича «О Наливайку», «Хмельницького обступленіє Львова».
27. Балади І. Вагилевича «Мадей», «Жулин і Калина». Своєрідність творчого методу.

28. Поетична творчість Я. Головацького.
29. Роль творчості Т. Шевченка в духовному житті України.
30. Образ митця в ранній поезії Т. Шевченка («Думи мої, думи...», «До Основ'яненка», «На вічну пам'ять Котляревському»).
31. Ідейно-художній аналіз поезії Т. Шевченка «Перебендя».
32. Ідейно-художній аналіз поезії Т. Шевченка «Три літа», триптиху «Доля», «Муза», «Слава».
33. Тема жіночої долі та своєрідність її образного втілення в баладах Т. Шевченка раннього періоду.
34. Ідейно-художній аналіз балади Т. Шевченка «Причинна».
35. Літературознавчий аналіз балад Т. Шевченка періоду «трьох літ» («Лілея», «Русалка»).
36. Ідейно-художній аналіз поеми Т. Шевченка «Гамалія».
37. Своєрідність втілення історичної теми в поемі Т. Шевченка «Іван Підкова».
38. Своєрідність втілення історичної теми в поемі Т. Шевченка «Тарасова ніч».
39. Історична основа, джерела поеми «Гайдамаки» Т. Шевченка. Своєрідність композиції.
40. Образ народу, Яреми у поемі Т. Шевченка «Гайдамаки».
41. Змалювання ватажків у поемі Т. Шевченка «Гайдамаки».
42. Образ Катерини та засоби його змалювання в поемі Т. Шевченка «Катерина».
43. Конфлікт, роль авторських відступів у поемі Т. Шевченка «Катерина».
44. Образ жінки-матері в поемі Т. Шевченка «Наймичка».
45. Своєрідність втілення історичної теми в поезіях Т. Шевченка періоду «трьох літ» («Розрита могила», «Чигрине, Чигрине»).
46. Ідейно-художній аналіз поезії Т. Шевченка «І мертвим, і живим...».
47. Історія і сучасність у поемі Т. Шевченка «Єретик».
48. Слов'янська тема у творчості Т. Шевченка («Гайдамаки», «Єретик»).
49. Образи, засоби їх творення в п'єсі Т. Шевченка «Назар Стодоля».
50. Цикл поезій Т. Шевченка «В казематі».
51. Жанрово-стильова своєрідність лірики Т. Шевченка періоду заслання.
52. Ідейно-художній аналіз поеми «Сон» Т. Шевченка.
53. Образ оповідача в поемі Т. Шевченка «Сон».
54. Проблеми визначення жанру поеми «Кавказ» Т. Шевченка.
55. Образ майбутнього в поезії Т. Шевченка («Заповіт», «Ісая. Гл. 35»).
56. Творче переосмислення біблійних образів, мотивів в поемі Т. Шевченка «Неофіти».
57. Своєрідність втілення біблійних образів, мотивів в поемі Т. Шевченка «Марія».
58. Творче переосмислення біблійного циклу «Давидові псалми» Т. Шевченком.
59. Ідейно-художній аналіз поезій Т. Шевченка «Осія. Гл. 14. Подражаніє», «Подражаніє Іезекіїлю. Гл. 19».

60. Біблія як джерело образів у творчому світі Т. Шевченка.
61. Зображення долі творчої особистості у повісті Т. Шевченка «Художник».
62. Своєрідність композиції повісті Т. Шевченка «Музикант».
63. Поема «Наймичка» і повість «Наймичка» Т. Шевченка. Порівняльна характеристика образів головних героїнь.
64. Автобіографічні мотиви в поезіях Т. Шевченка «Мені тринадцятий минало...», «І виріс я на чужині».
65. Інтимна лірика Т. Шевченка. Мотиви, засоби образного втілення.
66. Розвиток літературно-художньої критики I половини XIX ст.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. «Енеїда» Котляревського: від жарту до шедевру. Конспект лекції Ростислава Семківа. URL: <https://blog.yakaboo.ua/semkiv-eneida/>
2. Poetry of the Romantics. URL: <https://www.poetseers.org/the-romantics/romantic-poetry/>
3. Антофійчук В. Нова українська література: кінець XVIII – перші десятиріччя XIX століття. Чернівці, 2009. 600 с.
4. Арендаренко І. По дорозі й назустріч. Англійська та українська романтичні поезії: порівняльна типологія і поетика. Київ, 2004.
5. Астаф'єв О. Гонти: дві концепції літературного образу. *Дивослово*. 2000. № 9.
6. Барабаш Ю. Поема-містерія Тараса Шевченка «Великий льох». *Дивослово*. 2001. № 4, 5.
7. Барабаш Ю. Просторінь Шевченкового слова. Київ : Темпора, 2011. 510 с.
8. Барабаш Ю. Я. Тарас Шевченко: Імператив України: Історіо- й націсофська парадигми. Київ, 2004.
9. Барвінський О. Історія української літератури : у 2-х частинах. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Barvinskyi_Oleksandr/Istoria_ukrainskoi_literatury/
10. Бовсунівська Т. Історія української естетики першої половини XIX століття. Київ, 2001. 344 с.
11. Бовсунівська Т. Українська бурлескно-травестійна література першої половини XIX ст. (в аспекті функціонування комічного). Київ, 2006. С. 95 – 103, 136 – 150.
12. Бовсунівська Тетяна Шевченко і концепція войовничого романтизму. *Дивослово*. 2011. № 3. С. 58 – 63.
13. Бойко Ю. Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури. Бойко Ю. Вибрані праці. Київ, 1992.

14. Борзенко О. Сентиментальна «провінція»: Нова українська література на етапі становлення. Харків, 2006. С. 66 – 145.
15. Брайко О. Художні особливості поеми Тараса Шевченка «Сон» («У всякого своя доля»). *Українська мова та література*. 1996. № 15.
16. Буторіна Н. Національні мотиви у творчості Г. Квітки-Основ'яненка *Слово і час*. 2005. № 6. С. 76 – 79.
17. Вільна Я. Гуманізм прози Г. Квітки-Основ'яненка і засади соціодетермінізму в оцінці творчості письменника. *Слово і час*. 2004. № 9. С. 22 – 31.
18. Владика Ярослав Приріз; Передмова до монографії про о. Маркіяна Шашкевича. URL: <http://sde.org.ua/bishops/jaroslav-pryritz/item/1864-peredmova-do-monografiji-pro-o-markiyana-shashkevycha.html?tmpl=component&print=1>
19. Гаврилова Г. Компоненти народознавства в сентиментально-реалістичних повістях Г. Квітки-Основ'яненка. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2004. № 1. С. 33 – 38.
20. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури : Підручник. Київ : Либідь, 2001. С. 370 – 378.
21. Гончар О. Григорій Квітка-Основ'яненко (1778 – 1843). Історія української літератури XIX століття : у 3 кн. Київ, 1995. Кн. 1.
22. Гончар О. Зачарований небом: Романтичний світ М. Петренка – поета XIX ст. *Слово і час*. 1997. № 11 – 12.
23. Гончар О. І. Просвітительський реалізм в українській літературі. Жанри та стилі. Київ, 1989.
24. Горболіс Л. З'ясування фольклорних джерел творів Г. Квітки-Основ'яненка. *Дивослово*. 1994. № 10 – 11.
25. Грабович Г. До історії української літератури : дослідження, есеї, полеміка. Київ, 2003.
26. Грабович Г. Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. 2-е вид., випр. і авториз. Київ, 1998.

- 27.Грабович Г. Семантика котляревщини. До історії української літератури : дослідження, есеї, полеміка. К., 2003. URL: <http://litopys.org.ua/hrabo/hr14.htm>
- 28.Гребінка Є. Твори : у 3 т. Київ, 1980 – 1981.
- 29.Гром'як Р. «Енеїда» І. Котляревського і час (із спостережень над естетичною оцінкою поеми). Давнє і сучасне. Тернопіль, 1997.
- 30.Гулак-Артемівський П. Поезії. Київ, 1989.
- 31.Гулак-Артемівський П., Гребінка Є. Поетичні твори. Повісті та оповідання. Київ, 1984.
- 32.Гундорова Т. Кітч і Література. Травестії. Київ : Факт, 2008.
- 33.Гундорова Т. Повернений Рим, або «Енеїда» Котляревського. *Сучасність*. 2000. № 4.
- 34.Денисюк І. О. Розвиток української малої прози XIX – початку XX ст. Львів, 1999.
- 35.Дзюба І. М. З криниці літ : у 3 т. Київ, 2002. Т. 2.
- 36.Дзюба І. М. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 718 с.
- 37.Дзюба І. Т. Шевченко. Київ : Альтернатива, 2005. 704 с.
- 38.Дмитро Чижевський. Лекції з історії української літератури. URL: <http://litopys.org.ua/chyzh/chy32.htm>
- 39.Доля: Книга про Т. Шевченка в образах та фактах / упоряд.: В. Шевчук. К., 1993.
- 40.Євмененко О. В. Українська літературна казка першої половини XIX століття. *Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. Сер.: Філологія* / за заг. ред. С. В. Безчотнікової. Маріуполь : ПринтСервіс, 2010. Вип.2(4). С.37–41.
- 41.Єременко О. Модифікації балади в доробку М. Шашкевича. *Дивослово*. 2000. № 1.
- 42.Єременко О. Українська балада XIX століття (історія жанру). Суми, 2004.

- 43.Єфремов С. Котляревський. Літературно-критичні статті. К., 1993.
- 44.Єфремов С. О. Історія українського письменства. Київ : Феміна, 1995. 688 с.
- 45.Жулинський М. Квітка-Основ'яненко. *Слово і доля*. Київ, 2002.
- 46.Жулинський М. Міфологема «нового Риму»: Петрарка і Котляревський. *Київ*. 2002. № 9.
- 47.Жур П. Труди і дні Кобзаря: Літопис життя і творчості Т. Шевченка. Київ, 2003.
- 48.Забужко О. Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу. Київ, 1997.
- 49.Задорожна Л. Євген Гребінка. Літературна постать. Київ : Твім інтер, 2000. 160 с.
- 50.Задорожна Л. Історія української літератури кінця XVIII – 60-х рр. XIX ст. Київ, 2008. 479 с.
- 51.Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. Київ : Обереги, 1994. 456 с.
- 52.Зачароване місце: Українська літературна казка / Упор.: Ю. Винничук. Львів : ЛА «Піраміда», 2006. 412 с.
- 53.Зборовська Н. В. Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія. Київ : Академвидав, 2006. 504 с.
- 54.Зеров М. Аполог в українській літературі XIX – XX вв. Українське письменство. Київ, 2003. С. 918 – 946.
- 55.Зеров М. Галицьке літературне відродження. Зеров М. Твори: У 2 т. К., 1990. Т.2.
- 56.Зеров М. Українське письменство XIX ст. *Зеров М. Твори : у 2 т.* К., 1990.
- 57.Зеров М. Українське письменство. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 1301 с.
- 58.Зеров М. Лекції з історії української літератури: 1798 – 1870. Канада, 1977. 272 с.

- 59.Іван Котляревський: винава краля, алкоголь і Вергілій. URL: <https://vsiknygy.net.ua/person/385/>
- 60.Івашків В. М. Українська романтична драма 30 – 89-х років XIX ст. Київ, 1990.
- 61.Історія української літератури (Перші десятиріччя XIX ст.) / За ред. П. П. Хропка. Київ, 1992.
- 62.Історія української літератури XIX ст. : у 2 кн. /За ред. М. Жулинського. Київ, 2005.
- 63.Історія української літератури : у 12 т. / Заг. ред.: В. Дончик. Т. 3 : Література XIX ст. (1800 – 1830). Київ : Наукова думка, 2016. 750 с.
- 64.Історія української літератури : у 2 т. /За ред. М. Яценка. Т. 1. Київ : Либідь, 1995. 368 с.
- 65.Калениченко Н. Л. Українська література XIX ст.: Напрями, течії. Київ, 1977.
- 66.Касіян В. І. Пророк: Літературно-мистецька книга. Київ : Веселка, 2006. 430 с.
- 67.Квітка-Основ'яненко Г. Любим землякам моїм. *Квітка-Основ'яненко Г. Твори : у 7 т.* Київ : Наукова думка, 1981. Т. 7. С. 418 – 434.
- 68.Клочек Г. Д. Поезія Т. Шевченка: сучасна інтерпретація. Київ : Освіта, 1997. 237 с.
- 69.Козак С. Українська змова і месіанізм: Кирило-Мефодіївське братство. Івано-Франківськ, 2004.
- 70.Козак С. Український преромантизм (джерела, зумовлення, контексти, витоки). Варшава, 2003.
- 71.Козлов А. В. Українська дожовтнева драматургія: Еволюція жанрів. Київ : Вища школа, 1991. 200 с.
- 72.Колесса Ф. Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка. *Колесса Ф. М. Фольклористичні праці.* Київ, 1970.

73. Костомаров М. Малорусская литература. *Костомаров. М. Слов'янська міфологія.* Київ, 1994. С. 314 – 325. URL: <http://litopys.org.ua/kostomar/kos16.htm>
74. Коцюбинська М. Х. Етюди про поезику Шевченка. Літературно-критичний нарис. Київ, 1990.
75. Кравченко В., Воробйова О. Психоаналітичний аспект художнього моделювання образів у повісті «Тарас Бульба» М. Гоголя. VIII Гоголівські читання : зб. наук. пр. Полтава : ПДПУ, 2006. С. 117-121.
76. Кралюк П. Таємний агент Микола Гоголь, або про що розповідає «Тарас Бульба»: нарис. Львів : Видавництво Старого Лева, 2016. 176 с.
77. Крижанівський С. «Українские мелодики» Миколи Маркевича в початках українського романтизму XIX ст. *Сучасність.* 1993. № 2.
78. Крижанівський С. Віктор Забіла: Поет і літературний герой. *Київська старовина.* 1993. № 6.
79. Крижанівський С. Михайло Петренко: вчора, сьогодні, завтра. *Слово і час.* 1993. № 11.
80. Куліш П. Історичне оповідання. *Куліш П. Твори : в 2 т.* Київ, 1994. Т. 1.
81. Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка. Тернопіль : Джура, 2004. 184 с.
82. Листи до Тараса Шевченка. Київ, 1993.
83. Лімборський І. Творчість Івана Котляревського: Авторська індивідуальність, європейські паралелі, порівняльна поезика. Черкаси, 2010.
84. Літературознавчий словник-довідник / ред.: Р. Гром'як та інші. 2-ге вид., випр., допов. Київ : Академія, 2007. 751 с.
85. Лук М. Микола Костомаров: історіософія та соціальна філософія українського романтизму. *Молода нація:* альманах. Київ, 2002. № 1.
86. Луцький Ю. Д. Драматургія Г. Ф. Квітки-Основ'яненка і театр. Київ, 1978.

- 87.Любомирський І. В. Становлення художніх принципів сентименталізму в українській літературі XVII – XVIII ст. *Питання літературознавства*. Чернівці, 1997. Вип. 4 (61).
- 88.Махінова А. Деконструкція імперського міфу («Енеїда» Вергілія та «Енеїда» І. Котляревського). *Слово і час*. 2001. № 10.
- 89.Мирошниченко П. Я. Т. Г. Шевченко і селянська правда. Київ : НМК ВО, 1992. 208 с.
- 90.Михайловська Н. А. Трагічні оптимісти. Екзистенційне філософування в українській літературі XIX – першої половини XX ст. Львів : Світ, 1998. 212 с.
- 91.Мовчанюк В. Медитативна лірика Т. Г. Шевченка. Київ, 1993.
- 92.Наливайко Д., Шахова К. Зарубіжна література XIX сторіччя: доба романтизму : підручник. Київ : Заповіт, 1997. 464 с.
- 93.Наєнко М. К. Романтичний епос: Ефект романтизму і українська література. Київ : Вид. центр «Просвіта», 2000. 382 с. URL: <http://ukrlife.org/main/prosvita/epos1.htm>
- 94.Наєнко М. Романтична епоха і друге відродження. Романтизм: [Львівська романтика (Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький, Микола Устиянович). Художня література України. Від міфів до модерної реальності. Київ : Просвіта, 2008. С. 248 – 255.
- 95.Нахлік Є. К. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. Львів, 2003.
- 96.Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш і «Руська трійця»: До проблеми ідеологічних шукань серед української інтелігенції XIX століття. Львів, 1994.
- 97.Нахлік Є. Соціальний вимір пекла в «Енеїді» І. Котляревського: джерела та образна семантика. *Слово і час*. 2011. № 9.
- 98.Нахлік Є. К. Українська романтична проза 20 – 60-х років XIX ст. Київ, 1988.

99. Неборак В. В. Перечитана «Енеїда»: Спроба сенсовного прочитання «Енеїди» Івана Котляревського на тлі зіставлення її з «Енеїдою» Вергілія. Львів, 2001.
100. Ніколенко О., Шарбенко Т. Столичний текст М. Гоголя і М. Булгакова : монографія. Полтава : Асмі, 2009. 200 с.
101. Павличко С. Теорія літератури. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 679 с.
102. Павлюк М. М. Інтерпретація Псалтиря в поезії Т. Шевченка. *Українська література в системі літератур Європи і Америки (XIX – XX ст.)*. Київ, 1997.
103. Пахльовська О. Тарас Шевченко – письменник ХХІ століття. *День*. URL: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/taras-shevchenko-pysmennyk-khkhi-stolittya1>; <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/taras-shevchenko-pysmennyk-khkhi-stolittya1-zakinchennya>
104. Петров Віктор. Аліна і Костомаров. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=3284>
105. Прицак О. Шевченко - пророк. URL: <http://litopys.org.ua/rizne/pritz1.htm>
106. Рубчак Богдан. Живописаний Шевченко («Журнал» як текст). Світи Тараса Шевченка : Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета. *ЗНТШ: Філологічна секція*. Т. 214. Нью-Йорк, 1991. С. 65 – 90. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/rubchak.htm>
107. Русалка Дністровая. Філадельфія, 1961. 136 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/miscellaneous/rusalka-dnistrova/>
108. Сверстюк Є. Шевченко понад часом : есеї. Київ : Вид-во «Терен», 2011. 280 с.
109. Свириденко О. Романтична парадигма творчої діяльності Амвросія Метлинського: дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Переяслав-Хмельницький, 2002. 192 с.

110. Семків Р. Пригоди української літератури. Київ : Темпора, 2023. 688 с.
111. Словник-довідник літературознавчих термінів / за ред. О. В. Бобиря. Чернігів : ФОП Лозовий В. М., 2016, 132 с.
112. Смаль-Стоцький Ст. Т. Шевченко: Інтерпретації. Черкаси, 2003.
113. Смілянська В. Л. Літературна творчість Миколи Костомарова. Костомаров М. І. Твори : у 2 т. К., 1990. Т. І.
114. Смілянська В. Л. «Святим вогненным словом» Т. Шевченка: Поетика. Київ : Дніпро, 1990. 290 с.
115. Смілянська В. Л., Чамата Н. П. Структура і смисл: Спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Т. Шевченка. Київ : Вища школа, 2000. 207 с.
116. Тарас Шевченко. Матеріали. URL: <http://litopys.org.ua/>
117. Ткачук М. Лірика Маркіяна Шашкевича. Тернопіль, 1999.
118. Ткачук М. Поетика балад Левка Боровиковського. Тернопіль, 2000.
119. Трофименко В. Творчість Г. Ф. Основ'яненка і західноєвропейська просвітительська естетика. Суми, 2000.
120. Українська літературознавча думка в Галичині за 150 років : хрестоматія / за ред. Л. Т. Сенік. Львів, 2002. Т. 1.
121. Український драматичний театр: нариси історії : у 2 т. Т. І : Дожовтневий період. Київ, 1967.
122. Франко І. Дещо про «Марусю» Л. Боровиковського та її основу. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т. К., 1982. Т. 33.*
123. Франко І. До біографії та характеристики В. Забіли. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. К., 1982. Т. 33.
124. Франко І. Олександр Степанович Афанасьєв-Чужбинський. *Франко І. Зібр. творів : у 50 т. Київ, 1983. Т. 39.*
125. Франко І. Поезії Віктора Забіли. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ, 1982. Т. 37.*

126. Франко І. Шевченкова «Марія». *Франко І. Збір. Творів : у 50 т.* Київ, 1983. Т. 39.
127. Хропко П. П. Становлення нової української літератури. Київ, 1988.
128. Чамата Н. Жанрово-композиційна організація вірша Т. Шевченка «Три літа». *Слово і час.* 2011. № 9.
129. Дмитро Чижевський. Лекції з історії української літератури. URL: <http://litopys.org.ua/chyzh/chy32.htm>
130. Шалата М. «Перші будителі народного руху в Галичині. *Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький. Твори.* Київ, 1982.
131. Шевельов Ю. Перед судом сторіччя: 1843 – 1943. URL: <https://zbruc.eu/node/82080>
132. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський та ін. Київ : Наукова думка, 2001–2003. Т. 1–6. URL: <http://litopys.org.ua/>
133. Шевчук В. «Енеїда» І. Котляревського в системі літератури українського бароко. *В. Шевчук. Муза Роксоланська: Українська література XVI – XVIII ст.: Пізнє бароко.* Київ, 2005.
134. Шевчук В. «Святий Чигирин». Бачення української історії в поезії Тараса Шевченка. Шевчук В. *Personae verbum (Слово і постасне).* К., 2002.
135. Шерех Ю. Інший романтик, інший романтизм. Шерех Ю. Третя сторожа: Література. Мистецтво. Ідеології. Київ, 1993.
136. Шубравський В. Є. Драматургія Шевченка. Київ, 1961.
137. Шубравський В. Українська драматургія першої половини XIX століття : Маловідомі п'єси. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1958. URL: <http://litopys.org.ua/dramukr/dram02.htm>
138. Яблонська Л. Романтизм як спосіб осмислення держави та нації у політико-правових концепціях мислителів Німеччини XVIII–XIX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.01. Львів, 2002. 20 с.

139. Янищук О. Григорій Квітка-Основ'яненко в духовній історії України. Тернопіль, 2003.
140. Яценко М. Минуле простає в сучасність. *Слово і час*. 1992. № 5.
141. Яценко М. Т. Микола Костомаров. *Історія української літератури XIX століття* : у 3 кн. Київ : Либідь, 1995. Кн. 2. С. 236 – 272.

СХЕМИ АНАЛІЗУ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ

СХЕМА АНАЛІЗУ ЕПІЧНОГО ТВОРУ

1. Автор, назва твору
2. Жанр твору
3. Історія написання/ видання (*рік, видання, в якому було опубліковано твір*).
4. Тема твору.
5. Конфлікт (*вказати тип конфлікту*).
6. Структура твору (*вказати епізоди експозиції, зав'язки, розвитку дії, кульмінації, розв'язки/ за наявності – прологу та епілогу*).
7. Ідея твору.
8. Образна система твору.

СХЕМА АНАЛІЗУ ОБРАЗУ ПЕРСОНАЖА

1. Портретна характеристика
2. Авторська характеристика/характеристика оповідача (*як персонажа характеризують автор або оповідач*).
3. Самохарактеристика (*як персонаж характеризує сам себе*).
4. Опосередкована характеристика (*як персонажа характеризують інші персонажі*).
5. Невласне пряма мова/внутрішній монолог (*роздуми персонажа, які не промовляються вголос*).
6. Мова персонажа (*мова є засобом характеристики персонажа, якщо вона індивідуалізована*).
7. Вчинки персонажа.

СХЕМА АНАЛІЗУ ЛІРИЧНОГО ТВОРУ

1. РІД – ЛІРИКА
  - 1.1. РІЗНОВИДИ РОДУ:
    - 1.1.1. З погляду виражального: автопсихологічна/ рольова; медитативна/сугестивна.
    - 1.1.2. З погляду тематики: пейзажна/урбаністична; інтимна/соціальна; міфопоетична/культуральна.
    - 1.1.3. З погляду емоційної тональності: мінорна/мажорна; героїчна/комічна; драматична/ідилічна; експресивна/розважлива.
  2. ВИД
    - 2.1. ВІРШОВАНА – ПОЕЗІЯ
      - 2.2.1. РІЗНОВИДИ ВИДУ:
        - 2.2.1.1. З погляду системи віршування: метрична, силабічна, силабо-тонічна, тонічна.

2.2.1.2. Віршовий розмір (визначити)

2.2.1.3. Тип строфи (визначити)

3. ЖАНР (ода, пісня, романс, гімн, панегірик, дифірамб, молитва, псалма/ гумореска, сатира, епіграма; ідилія, елегія, пастораль/ памфлет, послання; етюд, спогад, монолог, портрет, думка).

4. ОСНОВНІ МОТИВИ ТВОРУ.

5. НАЯВНІ ХУДОЖНІ ЗАСОБИ (тропи: метафора, персоніфікація, алегорія, метонімія, синекдоха, епітет, порівняння, гіпербола; стилістичні фігури: асонанс, алітерація, звуконаслідування, анафора, епіфора, тавтологія, оксиморон, градація, риторичні звертання, риторичні питання)

ІДЕЯ ТВОРУ.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО КОНСПЕКТУВАННЯ

Під час засвоєння матеріалу важливо ефективно користуватись першоджерелами. Отже, для більш ґрунтовного осмислення навчального матеріалу одним з видів самостійної роботи студентів обов'язковим є конспектування

Під час підготовки до семінарського заняття з певної теми студенти складають конспект. *Конспект* (від лат. conspectus – огляд) – короткий письмовий виклад матеріалу.

Під час такого конспектування необхідно:

- зазначити вихідні дані конспектованого матеріалу;
- уяснити сутність матеріалу в цілому;
- розділити його на основні частини (скласти план);
- сформулювати в кожній з них головні думки (тези);
- послідовно законспектувати їх, підкріпивши фактичним

матеріалом, прикладами і т.п.

Зразок оформлення конспекту статті:

Грабовський П. Деяко про творчість поетичну.

План	Тези	Цитати з тексту статті

План є попередньою формою запису прочитаного. Він передує тезам та конспекту і відбиває основні питання статті.

Тези – це стисло сформульовані основні положення прочитаного тексту, що вбирають суть висловленого. Якщо план допомагає представити структуру тексту та назвати його основні теми, то тези розкривають суть всієї текстової інформації.

Конспект можна зробити також у вигляді інтелект-карти (Mind Map, «карт знань» тощо).

Mind map – діаграми зв'язків, що мають деревоподібну схему, на якій зображені певні ідеї, або завдання. Вони можуть гілкуватися і створити взаємозв'язку, за допомогою яких завдання структуруються і упорядковуються

Інструменти для побудови інтелект-карти:

FreeMind

Canva

XMIND

Coggle

Mindmester

Bubbl.us

Mindomo

Visio

Mind42

Draw.io тощо